

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Mgr. Pavla Svobodová

Právo na obhajobu v trestním řízení

Rigorózní práce

Konzultant rigorózní práce: JUDr. Lukáš Bohuslav, Ph.D.

Trestní právo hmotné a procesní

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu) : 28.06.2017

Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci vypracovala samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Mgr. Pavla Svobodová

Prohlašuji, že rozsah vlastního textu rigorózní práce má 275 623 znaků včetně poznámek pod čarou.

Mgr. Pavla Svobodová

Poděkování

Děkuji JUDr. Lukáši Bohuslavovi, Ph.D., konzultantovi mé rigorózní práce za cenné připomínky a účinnou pomoc při zpracování. Zároveň děkuji za poskytnuté rady a praktické zkušenosti.

Obsah

Úvod	8
1 Historické vymezení práva na obhajobu	10
1.1 Právo na obhajobu od roku 1873	10
1.2 Právo na obhajobu od roku 1918 – 1951	12
1.3 Právo na obhajobu podle trestního řádu z roku 1956	14
1.4 Právo na obhajobu podle trestního řádu z roku 1961	15
1.5 Právo na obhajobu po roce 1989.....	16
1.6 Právo na obhajobu v kontinentální Evropě.....	18
2 Právní úprava práva na obhajobu	20
2.1 Mezinárodní právní úprava	20
2.1.1 Mezinárodní pakt o občanských a politických právech.....	21
2.1.2 Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.....	22
2.1.2.1 Právo na seznámení o povaze a důvodu obvinění	23
2.1.2.2 Právo na přípravu obhajoby	24
2.1.2.3 Právo na obhajobu	25
2.1.2.4 Právo na vyslechnutí svědků.....	26
2.1.2.5 Právo na pomoc tlumočnicka	27
2.1.2.6 Vazba	28
2.1.3 Listina základních práv Evropské unie	29
2.1.4 Právní úprava na úrovni Evropské unie	30
2.1.5 Právo na obhajobu v judikatuře Soudního dvora Evropské unie.....	33
2.2 Vnitrostátní právní úprava	35
2.2.1 Ústavní zakotvení práva na obhajobu	36
2.2.2 Úprava práva na obhajobu v trestním řádu	38
2.2.2.1 Základní zásady trestního řízení	38
2.2.2.2 Záruky uplatnění práva na obhajobu	42
2.2.3 Úprava práva na obhajobu v zákoně o advokacii	43
2.2.4 Úprava práva na obhajobu v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže	44

3 Obviněný.....	46
3.1 Postavení obviněného	47
3.1.1 Podezřelý	48
3.1.2 Obviněný.....	50
3.1.3 Obžalovaný	60
3.1.4 Odsouzený	61
3.2 Obviněný jako strana trestního řízení	61
3.3 Obviněný a jeho právo na obhajobu	62
3.3.1 Zásada zajištění práva na obhajobu	63
3.3.2 Materiální obhajoba	66
3.3.3 Formální obhajoba	70
3.4 Obviněná právnická osoba a její právo na obhajobu	74
3.4.1 Materiální obhajoba právnické osoby.....	75
3.4.2 Formální obhajoba právnické osoby.....	76
4 Obhájce.....	78
4.1 Historický vývoj postavení obhájce.....	78
4.2 Postavení obhájce v trestním řízení	83
4.2.1 Substituce advokáta	85
4.2.2 Nezpůsobilost být obhájcem	88
4.3 Práva a povinnosti obhájce	92
4.3.1 Práva obhájce.....	92
4.3.2 Povinnosti obhájce.....	95
4.4 Způsoby volby obhájce.....	97
4.4.1 Zvolený obhájce.....	97
4.4.2 Ustanovený obhájce.....	100
4.4.3 Obhajoba určená advokátní Komorou	103
4.5 Nutná obhajoba	104
5 Jiné osoby s obhajovacími právy	109
5.1 Opatrovník obviněného.....	109
5.2 Osoby se samostatnými obhajovacími právy.....	110

6 Zhodnocení právní úpravy práva na obhajobu a úvahy de lege ferenda	112
Závěr	115
Resumé	118
Seznam použitých zdrojů	120
Abstrakt	126
Abstract.....	127

Úvod

Tématem této práce je jedno ze základních lidských práv, a to právo na obhajobu, které je jedním z nejdůležitějších práv osoby, proti níž se vede trestní řízení a nesmí být v trestním řízení opomíjeno. Jeli osoba v postavení podezřelého či obviněného ze spáchání trestného činu, má určitá zákonem zaručená práva, jež musí být respektována. Právo na obhajobu vyjadřuje požadavek, aby byla v trestním řízení zaručena plná ochrana zákonných zájmů a práv těchto osob. Právem na obhajobu se má dosáhnout toho, aby byl pachatel odsouzen jen za trestný čin, který spáchal a za tento trestný čin mu byl uložen spravedlivý trest. V průběhu celého trestního řízení má obviněný právo, aby se vyjádřil ke všem skutečnostem, které jsou mu kladeny za vinu, uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě, činit návrhy a podávat žádosti a opravné prostředky.

Důležitost práva na obhajobu potvrzuje nejen jeho zakotvení ve vnitrostátních předpisech nejvyšší právní síly, tak i v mezinárodních dokumentech. Je nevyhnutelnou součástí spravedlivého procesu a předpokladem úspěšného soudnictví. Opomenutí práva na obhajobu by vedlo k nemožnosti správného a spravedlivého rozhodnutí, dále i k popření zásad demokratického právního státu.

Téma práva na obhajobu je aktuální vzhledem k rozsáhlé judikatuře vnitrostátních a mezinárodních soudů, zejména se jedná o judikaturu Evropského soudu pro lidská práva. Judikatura interpretuje relevantní ustanovení práva na spravedlivý proces v konkrétních procesních situacích.

Cílem této práce je přiblížit komplexní přehled současné právní úpravy práva na obhajobu v českém trestním řízení, její teoretické vymezení s přihlédnutím na aplikační praxi jednotlivých ustanovení trestního řádu, vymezení postavení obviněného a obhájce v trestním řízení, jednotlivé druhy obhajoby. Při zpracování práce vycházím zejména z rozboru právní úpravy, především práva vnitrostátního, ale i práva mezinárodního. V práci je zahrnuta judikatura Ústavního soudu, Nejvyššího soudu, Evropského soudu pro lidská práva i Soudního dvora Evropské unie.

Práce je systematicky členěna do šesti kapitol. První kapitola se bude věnovat historickému vývoji práva na obhajobu na našem území od roku 1873 až do současnosti s vymezením určitých odlišností dřívějších právních úprav a přiblížení konkrétních ustanovení, které souvisejí s vývojem společnosti a politickou situací v daném období. Druhá kapitola se bude zaměřovat na vnitrostátní i mezinárodní právní úpravu práva na obhajobu

včetně úpravy na úrovni Evropské unie a jeho záruky, na jednotlivá ustanovení, která souvisí s právem na obhajobu. Výklad bude zaměřen zejména na ústavněprávní aspekty práva na obhajobu a stěžejní zásady trestního řízení. Třetí kapitola se bude zabývat obviněným a jeho postavením v trestním řízení, jakým způsobem je v průběhu trestního řízení označován. Dále budou vymezeny jednotlivá práva obviněného na obhajobu a následně i systematické třídění práva na obhajobu na materiální složku obhajoby, která obviněnému přiznává právo hájit se sám a formální složku obhajoby, tedy práva obviněného zvolit si obhájce a radit se s ním. V této kapitole bude shrnuta i problematika obviněné právnické osoby a jejího práva na obhajobu. Ve čtvrté kapitole se budu zabývat klíčovou postavou v rámci práva na obhajobu, a to obhájcem, který při uplatňování práva na obhajobu má zodpovědnou a významnou úlohu. Je povinen poskytovat obviněnému potřebnou právní pomoc. Zde se zaměřím na postavení obhájce v trestním řízení, jeho historický vývoj, na požadavky na osobu obhájce, práva a povinnosti obhájce a jednotlivé způsoby volby obhájce včetně institutu nutné obhajoby. V navazující páté kapitole bude rozebrána samostatná skupina osob, kterým také dle právní úpravy náleží některá obhajovací práva. V poslední kapitole se pokusím o subjektivní zhodnocení současné právní úpravy s případnými návrhy de lege ferenda.

1 Historické vymezení práva na obhajobu

Právo na obhajobu je jedním z nejdůležitějších práv osob, proti nimž se trestní řízení vede a stěžejní podmínkou zajištění spravedlivého trestního procesu směřujícího k dosažení spravedlivého rozhodnutí. Právo na obhajobu vyjadřuje požadavek, aby byla v trestním řízení zaručena ochrana zákonných zájmů a práv osoby, proti níž se vede trestní řízení. Právu na obhajobu se v systému trestního práva přiznává zvláštní postavení. Zvláštnost tohoto postavení je daná vzhledem na skutečnost, že jeho realizace se bezprostředně dotýká každého občana, nejen pachatelů trestných činů, ale i bezúhonných občanů, vůči kterým bylo vzneseno obvinění pro podezření ze spáchání trestného činu, avšak v dalším stádiu trestního řízení se ukázalo jako nedůvodné. Postupným vývojem společnosti prošel obsah práva na obhajobu určitým vývojem, kdy se do jednotlivých trestních řádů a předpisů promítají i prvky společenského a politického uspořádání.

V následující kapitole se zabývám historií práva na obhajobu s vymezením jednotlivých odlišností dřívějších právních úprav ve srovnání se současnou právní úpravou a přiblížením specifických ustanovení práva na obhajobu.

1.1 Právo na obhajobu od roku 1873

Významným legislativním mezníkem v historickém vývoji trestního práva procesního bylo vydání trestního řádu č. 119/1873 ř. z., ze dne 28. května 1873, který byl vypracován ministrem spravedlnosti profesorem Juliem Glaserem. Tento právní předpis nahradil trestní řád z roku 1853. Vydáním nového trestního řádu došlo ke vzniku tzv. reformovaného trestního procesu, plně tak obnovil zásady, na nichž bylo trestní soudnictví po roce 1848 budováno. Novým trestním řádem byly znovu realizovány zásada obžalovací, zásada ústnosti a veřejnosti jednání a zásada volného hodnocení důkazů, znovu byly zavedeny porotní soudy.¹

Jednalo se o mimořádně zdařilý kodex, o čemž svědčila i jeho dlouhá doba jeho životnosti. Toto legislativní dílo, nazývané „Glaserův trestní řád“, platilo v Čechách, na

¹ PRINC, M.: Soudnictví v českých zemích v letech 1848-1938 (soudy, soudní osoby, dobové problémy). Praha: Wolters Kluwer 2015, s. 59.

Moravě a ve Slezsku s četnými změnami až do roku 1950, v Rakousku jeho podstatná ustanovení platí dodnes.²

Postavení obviněného, jeho práva a povinnosti, jakož i ustanovení o jeho obhajobě bylo zakotveno v trestním řádu z roku 1873, konkrétně v kapitole IV. Za obviněného byl podle § 38 trestního řádu z roku 1873 považován ten, kdo byl podezřelý z trestného činu a byl proti němu podán obžalovací spis nebo návrh na zahájení přípravného vyšetřování. Jedno ze základních práv obviněného, upraveného v ustanovení § 39 trestního řádu z roku 1873 bylo právo obviněného vzít si ve všech trestních věcech obhájce. Obviněný si mohl zvolit obhájce, který byl zapsán v seznamu obhájců některé země v tuzemsku. Zvláštností oproti současné právní úpravě byla úprava zvolení obhájce osobě nezletilé nebo opatrovanci, která byla zakotvena v § 39 odst. 2 trestního řádu z roku 1873. Této osobě mohl obhájce zvolit jeho otec, poručník nebo opatrovník, a to i proti jeho vůli. Oproti historickému vymezení je v současné právní úpravě výčet osob, které mohou zvolit mladistvému obhájce, širší. Zachováno zůstalo právo učinit tak i proti vůli mladistvého.³

V případě plurality obhájců měl obviněný obdobně, jako je tomu dnes, právo zvolit si více obhájců, ale nesměl se zvolením více obhájců rozmnožit počet závěrečných řečí povolených obžalovanému v hlavním přelíčení. Současný trestní řád při pluralitě obhájců tuto situaci nevymezuje.

Trestní řád z roku 1873 pamatoval také na nemajetného obviněného. Pokud nebyl obviněný podle svých poměrů a podle znalostí soudu schopen hradit si náklady obhajoby ze svých vlastních prostředků, byla soudu dána možnost ustanovit takovému obviněnému tzv. „zástupce chudých“, a to k provedení zákonem stanovených úkonů v trestní věci. Konkrétně se jednalo o provedení určitých opravných prostředků podaných obviněným, k odůvodnění odporu podaného obviněným proti obžalovacímu spisu a pro hlavní líčení.⁴

Glaserův trestní řád, který rozlišoval dvě formy přípravného řízení, a to přípravné vyhledávání a přípravné vyšetřování, zakotvoval právo obviněného v přípravném vyhledávání a přípravném vyšetřování použít právního poradce, aby hájil jeho práva při soudních úkonech, jež se přímo týkají zjištění skutkové podstaty a které později nebude možné opakovat, jakož i k provedení určitých opravných prostředků podaných obviněným. Je nutné poukázat na nedostatek právní úpravy trestního řádu z roku 1873, kdy se obviněný mohl se svým právním poradcem v přípravném vyhledávání a přípravném vyšetřování radit, pokud byl ve vazbě,

² MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 29.

³ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 55.

⁴ Tamtéž s. 55

pouze za přítomnosti soudní osoby. Právnímu poradci bylo možné povolit i nahlížení do spisů nebo jejich částí a to v případě, pokud to vyšetřující soudce shledal slučitelným s účelem řízení. Vždy však musel být právnímu poradci na jeho žádost dán opis zatykače včetně odůvodnění, jakož i toho soudního opatření, proti kterému obviněný podal opravný prostředek. Lze konstatovat, že práva obhájce v předsoudní fázi trestního řízení byla ve srovnání s dnešní právní úpravou značně omezena. Oproti předsoudní fázi, jakmile byl dodán obžalovací spis, mohl se obviněný radit se svým obhájcem bez přítomnosti soudní osoby a oba měli právo nahlížet do spisů, činit opisy a požádat o opisy protokolů o ohledání, opisy znaleckých posudků a prvopisy listin, které byly předmětem trestného činu. Trestní řád v § 45 odst. 2 a § 271 odst. 5 stanovil, že tyto listinné materiály musely být poskytnuty zdarma.⁵

1.2 Právo na obhajobu od roku 1918 – 1951

Po vzniku samostatného Československa v roce 1918 byl trestní řád z roku 1873 převzat recepčním zákonem z 28. října 1918 č. 11/1918 Sb., o zřízení samostatného státu československého.⁶

Recepčním zákonem byla vytvořena materiálně-právní kontinuita mezi dosavadním právním řádem a právním řádem založeným novým státem. Veškerá právní materie platná na území nově vzniklého státu byla zákonem recipována do nového právního řádu československého. K recepci došlo z důvodu, aby bylo zamezeno možnému vzniku bezprávního stavu.⁷

Na základě tzv. recepčního zákona zůstaly v platnosti dosavadní trestně procesní předpisy. Nadále v Čechách, na Moravě a ve Slezsku platil trestní řád z roku 1873 č. 119 ř. z. a na Slovensku a Podkarpatské Rusi platil uherský trestní řád ze dne 4. 12. 1896 č. XXXIII/1896. Tento právní dualismus trval na našem území až do roku 1950. Po celou dobu první republiky probíhaly reformní práce, které si kladly za cíl vytvořit jednotný trestní řád

⁵ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 57.

⁶ Uveřejněno v č. 2/1918 Sbírky zákonů, účel zákona je vyjádřen hned v úvodu: „Samostatný stát Československý vstoupil v život. Aby byla zachována souvislost dosavadního právního řádu se stavem novým, aby nenastaly zmatky a upraven byl nerušený přechod k novému státnímu životu, nařizuje Národní výbor jménem československého národa jako vykonavatel státní svrchovanosti...“, stanoví pak v článku 2, že „Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.“

⁷ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 58.

pro celou Československou republiku. Výsledkem těchto unifikačních procesů bylo zpracování dvou osnov nového trestního řádu, ale žádná z nich se nedočkala přijetí.⁸

Porušování či absenci práva na obhajobu najdeme v období tzv. Protektorátu Čechy a Morava, kdy obsadila vojska německé armády území Čech a Moravy. Toto období znamenalo na dlouhých šest let úpadek dosavadního vývoje právního státu. Na území Protektorátu platily vedle právních předpisů vydaných protektorátními orgány právní předpisy Německé říše. Z působnosti platných právních předpisů byli vyňati němečtí obyvatelé, kteří podléhali německým zákonům a německému soudnictví. Soudnímu a především mimosoudnímu teroru německých okupantů bylo vystaveno statisíce lidí. Válečná nesvoboda a tyranie byla ukončena osvobozením Československé republiky v roce 1945 a následně byl obnoven právní stav, platný do roku 1938. Toto období znamenalo krátkodobý návrat k svobodnému výkonu advokacie, které trvalo do přijetí nového trestního řádu.⁹

Změnou politického režimu v roce 1948, po převzetí moci komunisty, došlo ke zcela zásadním změnám trestněprocesních předpisů. Ústava z 9. května 1948 a na ni navazující zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví a zákon č. 320/1948 Sb., o územní organizaci krajských a okresních soudů, vytvořily novou strukturu soudnictví a vedly de facto k likvidaci nezávislosti soudů. Toto období znamenalo omezení svobodného výkonu advokacie a také zásah do respektování a dodržování lidských práv a práva na spravedlivý proces. Odklon od uznávaných hodnot právního státu a z něj vycházejících principů reformovaného trestního procesu pokračoval v tzv. právnícké dvouletce v letech 1948-1950. Jedním z plodů tohoto období bylo přijetí nového trestního řádu č. 87/1950 Sb. z 12.7.1950, vytvořený podle vzoru prvního socialistického státu světa, a to Sovětského svazu. Tento trestní řád hrubě deformoval celou strukturu trestního procesu, v němž největší váhu mělo přípravné řízení ovládané všemocnou policií. Práva obviněného byla okleštěna a postavení obhájce zeslabeno.¹⁰

Pro toto období je charakteristická řada vykonstruovaných politických procesů, ve kterých byla jakákoli lidská práva pošlapána, a institut práva na obhajobu nebyl přes jeho zakotvení v trestním řádu respektován. Práva obviněného a obhájce byla značně omezena.¹¹

⁸ MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 27-28.

⁹ Tamtéž s. 28.

¹⁰ Tamtéž s. 29.

¹¹ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 62.

V trestním řádu z roku 1950 byly práva obviněného zakotveny v § 41, které obviněnému zaručovaly možnost, aby se vyjádřil ke skutečnostem, které mu byly kladeny za vinu, a k důkazům o nich, aby uvedl všechny okolnosti a důkazy, které slouží na jeho obhajobu. Byť byla tyto práva obviněnému tímto trestním řádem garantována, ve skutečnosti však žádná z těchto garancí nebyla v praxi naplněna.

Trestní řád z roku 1950 ve své době znamenal určitý pokrok, lze říci, že byl vybudován na správných zásadách, avšak ve snaze o zjednodušení řízení neobsahoval dostatečné záruky, aby socialistická zákonnost nebyla porušována.¹²

Uplatnění práva na obhajobu bránilo politické klima, v dané době bylo sice důležité zjistit skutkový stav, ale hlavně uplatnit socialistickou zákonnost.

1.3 Právo na obhajobu podle trestního řádu z roku 1956

Trestní řád z roku 1950 byl zrušen a nahrazen novým trestním řádem, zákonem č. 64/1956 Sb., o trestním řízení soudním. Snahou nového trestního řádu bylo odstranit ty části trestního řízení, které umožňovaly dopouštět se nezákonností v politických procesech.

Trestní řád z roku 1956 přinesl některé podstatné změny, například zesílil dozor prokurátora nad přípravným řízením, vytvořil institut vyšetřovatele jako orgánu odděleného od policie, umožňoval přezkoumávat oprávněnost žaloby v předběžném soudním projednávání a také rozšířil práva obhajoby, zavedl zákonné lhůty pro trvání vazby a vyšetřování. Trestní řád z roku 1956 znamenal určitý pokrok oproti předchozímu stavu.¹³

Trestní řád z roku 1956 zakotvoval v § 2 odst. 12 základní zásadu trestního řízení, a to práva na obhajobu. Osoba, proti které se vedlo trestní řízení, musela být v každém období řízení poučena o procesních právech umožňujících jí plné uplatnění obhajoby a o tom, že si také může zvolit obhájce.

Trestní řád č. 56/1956 Sb. v § 31 odst. 1 zakotvoval práva obviněného. Jedním z práv bylo i právo obviněného zvolit si obhájce. Dle § 34 odst. 1 trestního řádu, pokud obviněný svého práva nevyužil a nezvolil-li mu obhájce ani zákonný zástupce, byli oprávněni zvolit obviněnému obhájce na svůj náklad zákonem taxativně vymezené osoby, a to příbuzný v pokolení přímém, jeho sourozenec, osvojitel, osvojenec, manžel a druh, jakož i zúčastněná osoba. Oproti předchozí právní úpravě došlo k rozšíření okruhu osob, které byly oprávněny

¹² BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V.: Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav 2009, s. 586.

¹³ MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 30.

zvolit obviněnému obhájce, a to o sourozence a druha obviněného. Trestní řád zachoval i povinnost toho, kdo obviněnému zvolil obhájce, aby soudu a v přípravném řízení prokurátoru oznámil, že obviněnému zvolil obhájce a kdo tím obhájcem byl zvolen. Obviněný měl také právo, si místo obhájce, který mu byl zvolen osobou k tomu oprávněnou, nebo obhájce, který mu byl ustanoven, zvolit si obhájce jiného.¹⁴

Nový trestní řád přinesl určité novinky, výslovně uvedl procesní postupy, které by měly být samozřejmostí, avšak v minulosti byly hrubě porušovány např. zákaz donucovat obviněného k výpovědi nebo k doznání, zákaz sugestivních a kapciózních otázek, povinnost přezkoumat a všemi dosažitelnými důkazy ověřit i přes doznání obviněného všechny okolnosti případu.

1.4 Právo na obhajobu podle trestního řádu z roku 1961

Právo na obhajobu začalo nabývat reálnější význam až po přijetí trestního řádu z roku 1961. Nová politická direktiva ke tvorbě nových trestních a trestně procesních kodexů byla přijata po schválení ústavy z roku 1960. Nové kodexy měly odrážet údajně nově vzniklé společenské poměry. Nový trestní řád č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, který nabyl účinnosti dne 1. 1. 1962, vznikl pod velkým časovým tlakem, takže krátce po jeho přijetí byl vystaven silné kritice, která volala po jeho změnách.¹⁵

Zásadní koncepční změny před rokem 1989 přinesla novela trestního řádu z roku 1965 konkrétně zákon č. 57/1965 Sb. Novela měla velký význam pro obhajobu v trestním řízení, která zavedla dvě formy přípravného řízení – vyhledávání a vyšetřování, přesněji vymezila postavení prokurátora, rozšířila práva obhajoby. Novela rozšířila původně omezenou účast obhájce na vyšetřovacích úkonech v přípravném řízení. Zavedla právo obhájce být přítomen zásadně při všech vyšetřovacích úkonech již od vznesení obvinění. Účast obhájce při žádném úkonu nebyla podmíněna, až na závažné důvody, souhlasem vyšetřovatele. Toto oprávnění zasáhlo významným způsobem do celkového pojetí obhajoby.¹⁶

¹⁴ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 68.

¹⁵ MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 30.

¹⁶ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 70.

Novela trestního řádu z roku 1965 ve fázi vyšetřování obhajobu prohloubila, oproti ve fázi vyhledávání, kde tomu bylo naopak. Jedním z důležitých rozdílů bylo vyloučení obhájce obviněného při vyhledávacích úkonech, a to z důvodu urychlení řízení.¹⁷

Trestní řád z roku 1961 je s dlouhou řadou změn a doplňků účinný až do současnosti, do konce roku 2016 byl jeho text novelizován 87 pozměňovacími zákony a několika nálezy Ústavního soudu.

1.5 Právo na obhajobu po roce 1989

Nejvýznamnější změny trestního řádu proběhly po roce 1989, které reagovaly na společenské a právní změny po listopadu 1989. Období po listopadu 1989 se stalo klíčovým momentem našich dějin, kdy byl odstraněn komunismus a společnost začala směřovat k režimu demokracie a svobody. V důsledku těchto změn bylo nutné přizpůsobit trestní proces novým společenským a právním poměrům.

Nejvýznamnější změny, které měly po roce 1989 dopad na právo obviněného na obhajobu, přineslo zejména pět novel trestního řádu provedených zákonem č. 178/1990 Sb., č. 558/1991 Sb., č. 265/2001 Sb. a 253/2006 Sb., jejichž společným znakem bylo rozšíření a prohloubení procesních práv obviněného i práv obhajoby v trestním řízení. Tyto novely zrušily některá omezení ve svobodné volbě obhájce, respektive přinesly nová procesní oprávnění pro obviněného i obhájce. Vývojem legislativní úpravy, zejména přijatými novelami po roce 1989, bylo v trestním procesu dosaženo vysoké úrovně ochrany lidských práv, která odpovídá mezinárodním úmluvám a standardu ve vyspělých zemích.¹⁸

Novela trestního řádu z roku 1990, zákon č. 178/1990 Sb. nově upravila práva obviněného na obhajobu, celkově došlo k rozšíření práva na obhajobu. Novela zakotvila práva obviněného, a to, že obviněný není povinen vypovídat, obviněný se může radit se svým obhájcem i během procesních úkonů, obviněný může žádat, aby byl vyslýchán za účasti obhájce. Také byla rozšířena práva požadovat účast obhájce při úkonech přípravného řízení. Významné bylo zejména právo obviněného odmítnout vypovídat, kdy toto právo bylo zakotveno přímo v textu trestního řádu. I když toto právo obviněného bylo obviněnému před rokem 1989 přiznáváno, výslovná úprava v trestním řádu chyběla. Zákon č. 178/1990 Sb. také

¹⁷ BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V.: Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav 2009, s. 591-600.

¹⁸ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 70-71.

poprvé upravil odposlech telefonních hovorů a zakázal odposlech telefonních hovorů mezi obhájcem a obviněným.¹⁹

Nová právní úprava také zakotvovala právo obhájce, že si mohl ve všech stádiích trestního řízení vyžádat předem kopii nebo průpis protokolu o každém úkonu trestního řízení. Orgány činné v trestním řízení byly povinny mu vyhovět, odmítnout mohly jen tehdy, když to nebylo z technických důvodů možné.²⁰

K druhé zásadní změně práva na obhajobu došlo novelou trestního řádu provedenou zákonem č. 558/1991 Sb., která uváděla trestní řád do souladu s dříve přijatou Listinou základních práv a svobod. Novela nově stanovila, že pro jednotlivé úkony trestního řízení, s výjimkou řízení před soudem, se může obhájce dát zastoupit svým koncipientem. Novela také upravila postup při ustanovení obhájce. Obhájce měl v případě nutné obhajoby ustanovit předseda senátu a v přípravném řízení soudce.²¹

Velké množství radikálních změn přinesla rozsáhlá novela trestního řádu přijata v roce 2001 zákonem č. 265/2001 Sb. Zákon kromě trestního řádu změnil také trestní zákon, zákon o Policii České republiky, celní zákon, přestupkový zákon a řadu dalších právních předpisů. Velká novela z roku 2001 byla vzhledem k rozsahu i obsahu přijatých změn označována jako malá rekodifikace trestního řádu a měla směřovat k vypracování rekodifikace trestního práva procesního.²²

Novela z roku 2001 přijala pro oblast obhajoby významné ustanovení upřesňující právo nemajetného obviněného na bezplatnou obhajobu. Trestní řád v § 33 odst. 2 zakotvoval ustanovení, pokud obviněný nemá dostatek prostředků, aby si hradil náklady obhajoby, rozhodne předseda senátu a v přípravném řízení soudce, že má nárok na bezplatnou obhajobu nebo obhajobu za sníženou odměnu. V takovém případě jsou náklady obhajoby zcela nebo z části hrazeny státem. Novela dále stanovila nový postup při změně zvoleného obhájce, který měl zajistit nerušený průběh trestního řízení při změně obhájce. Trestní řád v § 37 odst. 2 zakotvoval povinnost obhájce předtím ustanoveného nebo zvoleného, pokud nebyl z obhajování vyloučen, vykonávat obhajobu do doby, než ji osobně převezme později zvolený obhájce. Novela trestního řádu v novém ustanovení § 37a upravila možnost vyloučení advokáta jako zvoleného obhájce. Advokáta jako zvoleného obhájce bylo možné vyloučit z obhajování například z důvodů, jestliže se obhájce opakovaně nedostavil k úkonům

¹⁹ MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 30.

²⁰ § 41 odst. 6 zákona č. 178/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní řád

²¹ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 71.

²² Tamtéž s. 71-72.

trestního řízení, při nichž je jeho účast nezbytná, jestliže obhájce vykonává obhajobu dvou nebo více spoluobviněných, jejichž zájmy si v trestním řízení odporují. Novela také výslovně upravila právo obhájce vznášet námitky proti způsobu provádění procesního úkonu, a to kdykoliv v jeho průběhu, což se do té doby jen dovozovalo výkladem. Další ustanovení, konkrétně § 215 odst. 2 trestního řádu mělo význam pro oblast obhajoby. Tato úprava umožňovala některým stranám samostatně provádět důkazy v hlavním líčení. Výslech svědka nebo provedení jiného důkazu umožňovala již právní úprava z roku 1993, kdy na žádost státního zástupce, obžalovaného a jeho obhájce předseda senátu vyhověl provedení důkazů. Novela trestního řádu z roku 2001 toto oprávnění ještě upřesnila. Výše uvedené ustanovení zvýšilo kontradiktornost hlavního líčení, i když konkrétní právní úprava není zcela v souladu s principem rovnosti stran v trestním řízení, protože právní úprava umožňuje, aby právo provádět výslech měla jen jedna strana, zatímco druhá strana má jen právo na doplňující otázky.²³

1.6 Právo na obhajobu v kontinentální Evropě

Trestní proces se vyvíjel ve většině zemí kontinentální Evropy až do konce 15. století na základě tradičních zdrojů domácího, zpravidla obyčejového práva. Procesní normy byly po formální stránce nedokonalé. Trestní proces ovlivnily téměř všechny kontinentální evropské země. Nové impulzy, které začaly přicházet ve 14. a 15. století ze severní Itálie, a to především v dílech postglosátorů. Na základě nových impulzů se zrodily právní normy, které se společně s právní teorií vyznačovaly pojmovou vytríbeností, vysokým stupněm abstrakce a systematičností.²⁴

Svébytný model trestního řízení, označovaný jako inkviziční proces byl vytvořen na evropském kontinentu na přelomu 16. a 17. století. Legislativní vyjádření našel v řadě evropských zákoníků, například *Constitutio Criminalis Carolina* císaře Karla V. z roku 1532, *Constitutio Criminalis Josephina* císaře Josefa I. z roku 1707 nebo *Constitutio Criminalis Theresiana* z roku 1768 císařovny Marie Terezie. Mezi charakteristické rysy inkvizičního procesu patří například, že trestní řízení se zahajovalo a všechny následné úkony se prováděly z úřední povinnosti, soud usiloval o zjištění materiální pravdy, řízení bylo tajné a písemné, soud nehodnotil důkazy volně, nýbrž byl vázán zákonnými pravidly. Práva na obhajobu byla

²³ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: *Obhájce v trestním řízení*. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 72-73.

²⁴ MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: *Kurs trestního práva. Trestní právo procesní*. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 32-33.

nepatrná. Obžalovaný byl předmětem řízení nikoli jeho subjektem. Byl povinen vypovídat a mohl být k tomu donucován, a to mučením a po jeho odstranění tresty za neposlušnost.²⁵

Pro období druhé poloviny 19. století, kdy vzniklo ve střední Evropě tzv. reformované trestní řízení, byly typickými představiteli rakouský trestní řád z roku 1873 a říšskoněmecký trestní řád z roku 1877. Kontinentální trestní řízení i dodnes nese některé dílčí rysy inkvizičního řízení, zejména ve stadiu přípravného řízení, v němž jsou některá práva obviněného, například právo podílet se na dokazování, zkrácena.²⁶

Lze konstatovat, že rysy kontinentálního trestního řízení jsou založeny ve všech kontinentálních evropských zemích na historickém a kulturním kontextu kontinentální Evropy, které ovlivňují současnou podobu trestního řízení i práva na obhajobu. Legislativní vyjádření a zabezpečení práva na obhajobu v právním státě svědčí o úrovni demokraticismu a o stupni zabezpečení lidských práv a svobod v právním pořádku daného státu. Právo na obhajobu je nezbytné zabezpečit nejen v zájmu osoby, proti níž se vede trestní stíhání, ale i v zájmu celé společnosti.

²⁵ MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 33.

²⁶ Tamtéž s. 35.

2 Právní úprava práva na obhajobu

Právo na obhajobu v trestním řízení a jeho důležitost dokazuje jeho zakotvení nejen ve vnitrostátních právních normách, ale i v řadě mezinárodních dokumentů upravujících zejména oblast lidských práv a svobod. Právo obviněného na obhajobu v průběhu trestního řízení garantují příslušné vnitrostátní právní normy, nejen samotný trestní řád, ale i normy nejvyšší právní síly, a to Ústava České republiky a Listina základní práv a svobod.

2.1 Mezinárodní právní úprava

Ve vyspělých zemích je stále více kladen důraz na respektování požadavků právního státu a na ochranu základních lidských práv a svobod. Vliv na legislativu a soudnictví mají mezinárodní dokumenty o lidských právech a svobodách.

Mezinárodní dokumenty jsou pro trestní řízení významné, v některých případech mají dokonce přednost před vnitrostátní právní úpravou. V této souvislosti je nutné zmínit článek 10 Ústavy České republiky, který stanoví, že vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu. Stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva. Tím je dán i vzájemný vztah vnitrostátních právních norem a mezinárodních smluv o lidských právech a základních svobodách, které jsou bezprostředně závazné a mají přednost před zákonem.²⁷

Právo na obhajobu v mezinárodní právní úpravě je zakotveno v mezinárodních dokumentech věnující se lidským právům a svobodám. Mezi nejdůležitější mezinárodní dokumenty patří Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod a Listina základních práv a svobod Evropské unie.

Uvedené mezinárodní dokumenty se do značné míry prolínají, stanoví, že každý má stejné právo, aby byl spravedlivě a veřejně vyslechnut nezávislým a nestranným soudem, který rozhoduje o trestním obvinění vzneseném proti němu, přičemž také upravují minimální základ práva obviněného na obhajobu.²⁸

²⁷ CHMELÍK, J., BRUNA, E., NOVOTNÝ, F., a kol.: Trestní řízení. Plzeň: Aleš Čeněk 2014, s. 34.

²⁸ MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2007, s. 86.

2.1.1 Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

Zakotvení ochrany základních lidských práv se stalo prioritou, aby nedocházelo k porušování těchto práv. Z tohoto důvodu se mezinárodní společenství zapojily do přijímání mezinárodních dokumentů na ochranu lidských práv. Nejvýznamnějším lidskoprávním dokumentem je obecný a nezávazný dokument Všeobecná deklarace lidských práv přijata Valným shromážděním Organizace spojených národů v roce 1948, který stále slouží jako výchozí bod pro všechny mezinárodní lidskoprávní úmluvy. Teprve po přijetí Všeobecné deklarace lidských práv se začalo pracovat na závazné mezinárodní smlouvě, která by ukládala povinnost dodržovat a chránit lidská práva.

Významnou mezinárodní smlouvou přijatou na zasedání Organizace spojených národů v New Yorku dne 19. prosince 1966 je Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, který vstoupil v platnost 23. března 1976. Československá socialistická republika pakt podepsala 23. března 1976 a vyhlásila pod číslem 120/1976 Sb. Tento mezinárodní dokument upravuje jak právo na spravedlivé řízení, tak i minimální záruky obviněného z trestného činu.²⁹

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech upravuje v článku 14 odst. 3 právo na obhajobu. Každý, kdo je obviněn z trestného činu, má mít tyto minimální záruky:

- a) má být neprodleně a podrobně informován v jazyce, jemuž rozumí, o povaze a důvodu obvinění proti němu;
- b) má mít dostatek času a možností pro přípravu své obhajoby, a aby se mohl spojit s obhájcem podle své vlastní volby;
- c) má být souzen bez zbytečného odkladu;
- d) má být souzen za své přítomnosti a obhajovat se osobně nebo prostřednictvím obhájce, kterého si sám zvolí; má být poučen o svých právech a má mu být poskytnuta právní pomoc v každém případě, kdy toho zájmy spravedlnosti vyžadují, a aniž by v takovém případě sám platil náklady, jestliže nemá dostatečné prostředky k úhradě;
- e) má mu být dána možnost, aby provedl výslech nebo dal provést výslech svědků proti sobě a aby měl možnost účasti a výslechu svědků svědčících v jeho prospěch za stejných podmínek jako u svědků svědčících proti němu;
- f) má se mu dostat pomoci tlumočnicka, jestliže nerozumí jazyku nebo nemluví jazykem, jehož se užívá u soudu;

²⁹ VANTUCH, P.: Obhajoba obviněného. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2010, s. 13.

g) nesmí být nucen svědčit proti sobě nebo přiznat vinu.³⁰

2.1.2 Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod

Další významným dokumentem, který se vztahuje k základním lidským právům a svobodám je Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod známá také pod názvem Evropská úmluva o ochraně lidských práv. Úmluva byla sjednána v rámci Rady Evropy dne 4. listopadu 1950 v Římě. Česká a Slovenská Federativní Republika podepsala Úmluvu dne 21. února 1991 a vyhlásila pod číslem 209/1992 Sb.³¹

Cílem Úmluvy je chránit konkrétní a účinná práva, nikoli teoretická a zdánlivá. To platí i v případě práva na obhajobu, které je součástí práva na spravedlivý proces a v demokratické společnosti hraje významnou úlohu. Právo na obhajobu Úmluva samostatně neupravuje, ale je zakotveno v článku 6, který upravuje právo na spravedlivé řízení. Evropská úmluva o ochraně lidských práv zaručuje v článku 6 odst. 3 určitá práva, kterých se může dovolávat pouze osoba čelící trestnímu obvinění. Pojem „trestní obvinění“ vzhledem na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva musí být vykládán autonomně, to ale neznamená, že státy jsou nuceny přizpůsobit význam pojmů vnitrostátního práva významu, který stejným pojmům použitým v Úmluvě přikládá Evropský soud pro lidská práva ve své judikatuře. V souladu s rozhodnutím ve věci Engel a další proti Nizozemsku ze dne 8. června 1976 při posuzování, zda jde o trestní obvinění dle článku 6, klade Soud důraz na posouzení povahy a charakteru samotného činu a bere v úvahu i druh a stupeň závažnosti sankce, která hrozí tomu, kdo tento čin spáchal.³²

Evropská úmluva o ochraně lidských práv v článku 6 odst. 3 zakotvuje:

Každý, kdo je obviněn z trestného činu, má tato minimální práva:

- a) být neprodleně a v jazyce, jemuž rozumí, podrobně seznámen s povahou a důvodem obvinění proti němu;
- b) mít přiměřený čas a možnosti k přípravě své obhajoby;
- c) obhajovat se osobně nebo za pomoci obhájce podle vlastního výběru nebo, pokud nemá prostředky na zaplacení obhájce, aby mu byl poskytnut bezplatně, jestliže to zájmy spravedlnosti vyžadují;

³⁰ Článek 14 odst. 3, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

³¹ VANTUCH, P.: Obhajoba obviněného. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2010, s. 13.

³² KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: Evropská úmluva o lidských právech. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2012, s. 574-576.

- d) vyslýchat nebo dát vyslýchat svědky proti sobě a dosáhnout předvolání a výslech svědků ve svůj prospěch za stejných podmínek, jako svědků proti sobě;
- e) mít bezplatnou pomoc tlumočnicka, jestliže nerozumí jazyku používanému před soudem nebo tímto jazykem nemluví.³³

Úmluva označuje práva obviněného za práva minimální, které by měly být zaručeny a dodržovány. Výčet těchto práv však není vyčerpávající, představují pouze některé z řady aspektů pojmu spravedlivého procesu v trestních věcech. Tyto práva tvoří souhrn práva na obhajobu, na základě kterého je možné realizovat práva obviněného na výkon obhajoby proti obvinění.³⁴

Pokud srovnáme článek 6 Úmluvy s článkem 14 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, zjistíme, že se téměř shodují a vyjadřují nejnужnější základ práva na obhajobu obviněného. Úmluva označuje práva obviněného, jako práva minimální, stejně jako jsou označovány minimální záruky obviněného stanoveného v Mezinárodním paktu o občanských a politických právech. Tyto minimální práva a záruky tvoří právo obviněného na obhajobu. Obviněný se může sám nebo prostřednictvím svého obhájce těchto práv a záruk v plném rozsahu dovolávat.³⁵

Evropský soud pro lidská práva řešil otázku, zda se právo na obhajobu v trestním řízení vztahuje jenom na hlavní část procesu nebo i na přípravné řízení. Soud připustil v rozsudku Imbroscia proti Švýcarsku ze dne 24. listopadu 1993, že záruky vyplývající z článku 6 Úmluvy přísluší osobě, proti níž je vedeno trestní řízení rovněž v přípravném řízení a od okamžiku zahájení stíhání proti ní. Ve věci John Murray Komise potvrdila, že záruky uvedené v článku 6 Úmluvy zahrnují právo na pomoc a podporu obhájce během celého řízení.³⁶

2.1.2.1 Právo na seznámení o povaze a důvodu obvinění

Obviněný má právo být podle článku 6 odst. 3 písm. a) Úmluvy seznámen s povahou a důvodem obvinění proti němu. V případě Pélissier a Sassi proti Francii ze dne 25. března 1999 soud stanovil, že obviněný má právo být seznámen nejen s důvodem obvinění, tj.

³³ Článek 6 odst. 3, Evropská úmluva o ochraně lidských práv

³⁴ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 25-26.

³⁵ VANTUCH, P.: Obhajoba obviněného. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2010, s. 14.

³⁶ Repík, B. Advokát ve světle judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Bulletin Advokacie. 2002, č. 11/2002, s.12.

skutkem, který se mu dává za vinu a na němž se obvinění zakládá, ale též s právní kvalifikací skutku, a to podrobně.³⁷

Úmluva neukládá bezpodmínečnou povinnost poskytnout obviněnému písemný překlad obvinění. Evropský soud pro lidská práva v rozsudku z 19. prosince 1989 Kamasinski proti Rakousku zdůraznil, že obvinění hraje klíčovou roli v trestním řízení, neboť od okamžiku sdělení obvinění je dotčená osoba písemně seznámena se skutkovým a právním základem obvinění proti ní vzneseným. Osoba, která nehovoří jazykem soudu, tak může být reálně znevýhodněna, pokud jí není poskytnut písemný překlad obvinění do jazyka, jemuž rozumí. Soud dospěl k závěru, že absence písemného překladu obvinění do jazyka, jemuž rozumí, nepředstavuje porušení článku 6 odst. 3 písm. a) Úmluvy. V daném případě stačilo, že stěžovatel měl dostatečnou možnost se v průběhu předcházejících výslechů, u kterých byli tlumočníci, seznámit s tím, co je mu kladeno za vinu.³⁸

2.1.2.2 Právo na přípravu obhajoby

Součástí práva na obhajobu je právo mít přiměřený čas a možnost k přípravě obhajoby, které zaručuje článek 6 odst. 3 písm. b) Evropské úmluvy o ochraně lidských práv. Právo zaručené v tomto ustanovení se v judikatuře Evropského soudu pro lidská práva relativně často vyskytuje jak s právem být seznámen s povahou a důvodem obvinění podle článku 6 odst. 3 písm. a), tak s právem hájit se sám nebo za pomoci obhájce, které je zakotveno v článku 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy. Při hodnocení, zda měl obviněný přiměřený čas a možnosti k přípravě obhajoby soud stanovil v rozsudku Galstyan proti Arménii ze dne 15. listopadu 2007, že je zapotřebí vycházet z konkrétních okolností každého jednotlivého případu. Soud uvedl, že obviněný musí mít příležitost uspořádat svoji obhajobu příhodným způsobem a bez omezení možnosti uplatnit před soudem všechny argumenty na svou obhajobu. Možnosti, které může obviněný využít, zahrnují příležitost seznámit se za účelem přípravy obhajoby s výsledky dosavadního vyšetřování.³⁹

³⁷ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol. : Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer 2015, s. 79.

³⁸ KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: Evropská úmluva o lidských právech. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2012, s. 796.

³⁹ Tamtéž s. 799-800.

Právo na účinnou obhajobu vyplývající z mezinárodních dokumentů obsahuje i judikatura Ústavního soudu České republiky. Ústavní soud stanovil, že v trestním řízení mají účastníci zaručená zvláštní práva, která mají zajistit jejich účinnou obhajobu v rámci obecného práva na spravedlivé řízení. Tato práva jsou zakotvena v článku 6 odst. 3 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a zaručují pro každého, kdo je obviněn z trestného činu, mimo jiné i právo mít přiměřený čas a možnost k přípravě obhajoby, možnost seznámit se s připomínkami nebo důkazy předloženými protistranou a vyjádřit se k nim.⁴⁰

2.1.2.3 Právo na obhajobu

Ustanovení článku 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy zaručuje právo obviněného obhajovat se osobně nebo za pomoci obhájce, právo zesílené povinnosti státu poskytnout v některých případech bezplatnou právní pomoc.⁴¹

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Pakelli proti Německu ze dne 25. dubna 1983 stanovil tři dílčí práva:

- a) právo obhajovat se osobně;
- b) právo obhajovat se za pomoci obhájce dle vlastního výběru;
- c) právo na bezplatnou pomoc obhájce, jestliže obviněný nemá prostředky na jeho zaplacení a vyžadují to zájmy spravedlnosti.⁴²

Rozhodnutí obviněného, zda využije možnosti obrátit se na obhájce, nebo zda se bude obhajovat sám, je v zásadě na obviněném. Evropský soud pro lidská práva judikoval v případě Melin proti Francii ze dne 22. června 1993, pokud se obviněný dobrovolně rozhodne hájit se sám, musí se také sám řádně starat o svá práva.⁴³

Článek 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy přiznává každému, kdo je obviněn z trestného činu, právo na pomoc obhájce podle vlastního výběru, ale i toto právo není absolutní povahy, stejně jako právo obviněného hájit se osobně. Povinnost ustanovení obhájce vyplývá obviněnému z institutu tzv. nutné obhajoby. Tohoto práva se obviněný nemůže vzdát, tzn., že není v rozporu s Úmluvou, pokud existují relevantní a dostatečné důvody, které sledují zájmy

⁴⁰ Usnesení Ústavního soudu ze dne 3.4.2006, sp.zn. IV. ÚS 499/05.

⁴¹ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol. : Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer 2015, s. 79.

⁴² KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: Evropská úmluva o lidských právech. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2012, s. 803.

⁴³ Tamtéž s. 803.

spravedlnosti, když je obviněnému ustanoven obhájce proti jeho vůli (rozsudek ve věci Croissant proti Německu ze dne 25. září 1992).⁴⁴

Právo obviněného na bezplatnou právní pomoc je vázáno na kumulativní splnění dvou podmínek, které Evropský soud pro lidská práva odůvodnil v rozsudku ve věci Pakelli proti Německu ze dne 25. dubna 1983:

- a) obviněný nemá prostředky na zaplacení obhájce;
- b) zájmy spravedlnosti si vyžadují, aby mu byl obhájce poskytnut.

Nemajetnost se posuzuje s ohledem na jeho majetkové poměry v době rozhodování o přiznání bezplatné právní pomoci. Otázka zda si zájmy spravedlnosti vyžadují, aby byl obviněnému poskytnut obhájce, je třeba posoudit s ohledem na konkrétní okolnosti každého jednotlivého případu. Evropský soud pro lidská práva zařadil mezi kritéria, která je třeba vzít v potaz i závažnost trestného činu, kterého se obviněný údajně dopustil, a sankce, která mu za jeho spáchání hrozí, a schopnost obviněného hájit se sám s ohledem na jeho osobnost a povahu daného řízení.⁴⁵

2.1.2.4 Právo na vyslechnutí svědků

Dalším atributem práva na obhajobu je právo obviněného vyslyšet nebo dát vyslyšet svědky proti sobě a dosáhnout předvolání a výslech svědků ve svůj prospěch za stejných podmínek jako výslech svědků proti sobě, které je zakotveno v článku 6 odst. 3 písm. d) Úmluvy.

S odkazem na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva má pojem svědka autonomní význam. Za svědka může být za určitých okolností považován i znalec ustanovený soudem, spoluobviněný, tajný agent, poškozený nebo i osoba, která sice před soudem nevypovídala, ale jejíž výpověď patří mezi důkazy.⁴⁶

Rozhodovací praxe Ústavního soudu značně vychází z judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Podle něj z článku 6 odst. 3 písm. d) Úmluvy, jež zakotvuje právo vyslyšet nebo dát vyslyšet svědky proti sobě, vyplývá, že všechny důkazy (v neprospěch obviněného) by měly být v zásadě prováděny za přítomnosti obviněného při veřejném jednání, a to za účelem jejich kontradiktorního projednání. To však zároveň neznamená, že by bylo zcela

⁴⁴ KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: Evropská úmluva o lidských právech. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2012, s. 804.

⁴⁵ Tamtéž s. 810.

⁴⁶ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 28.

vyloučeno použití důkazů provedených v přípravném řízení; to je možné, a to za předpokladu respektování práv obhajoby. K omezení práv obhajoby rozpornému s článkem 6 Úmluvy dochází podle Evropského soudu pro lidská práva zejména v případech, kdy se odsouzení zakládá výlučně nebo v rozhodující míře na takové výpovědi svědka, kterého obviněný ani ve fázi jednání před soudem, ani ve fázi vyšetřování (přípravného řízení) neměl možnost vyslechnout či dát vyslechnout. Článek 6 Úmluvy totiž soudům umožňuje založit odsouzení na výpovědích svědka obžaloby, kterého obžalovaný ani jeho právní zástupce neměli možnost v žádné fázi řízení vyslechnout, pouze za splnění následujících podmínek: zaprvé, pokud konfrontace neproběhla z důvodu nemožnosti nalézt svědka, musí být prokázáno, že příslušné orgány tohoto svědka aktivně hledaly, aby tuto konfrontaci umožnily; zadruhé, sporné svědectví nesmí být v žádném případě jediným důkazem, na kterém se odsouzení zakládá. Evropský soud pro lidská práva zdůraznil, že stát musí činit aktivní kroky k tomu, aby obžalovaný měl možnost výslechu svědků proti němu, přičemž pokud tito svědci nejsou k dispozici, musí státní orgány vynaložit přiměřené úsilí k zajištění jejich přítomnosti během řízení (rozsudek ve věci Breukhoven proti České republice ze dne 21.7.2011 č. 44438/06).⁴⁷

Význam práva na vyslechnutí svědků je v tom, že svědci, kteří obviněného usvědčují, je obviněný nebo jeho obhájce oprávněn klást těmto svědkům otázky. Toto právo je respektováno, jestliže v řízení je alespoň jednou obviněnému nebo jeho obhájci umožněno klást usvědčujícím svědkům otázky. Ve smyslu článku 6 odst. 3 písm. d) Úmluvy lze v řízení před soudem využít jen takový protokol o úkonu v trestním řízení, který byl proveden s využitím práva obviněného nebo jeho obhájce na konfrontaci se svědkem ve formě možnosti být přítomen při úkonu, uplatnit své námitky, klást otázky vyslychané osobě a tím prověřovat věrohodnost a pravdivost svědecké výpovědi. Jde o významný prvek kontradiktornosti řízení, který je jednou ze záruk spravedlivého a řádného zákonného procesu.⁴⁸

2.1.2.5 Právo na pomoc tlumočníka

Speciálním ustanovením zabraňující diskriminaci je právo na bezplatnou pomoc tlumočníka, které je zakotveno v článku 6 odst. 3 písm. e) Úmluvy. Šlo by totiž o diskriminaci obviněného, který používanému jazyku nerozumí nebo tímto jazykem nemluví vůči obviněnému, který tímto jazykem mluví a rozumí mu. Cílem článku 6 odst. 3 písm. e)

⁴⁷ Nález Ústavního soudu ze dne 23.2.2015, sp. zn. I. ÚS 2852/14.

⁴⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR Tdo 23/2008.

Úmluvy je zabránit jakékoli nerovnosti mezi obviněným (rozsudek ve věci Luedicke proti Německu, ze dne 28. listopadu 1978). Z judikatury vyplývá, že obviněný nemá právo vyžadovat, aby mu bylo tlumočeno jen do jeho mateřského jazyka, pokud dostatečně ovládá i jiné jazyky.⁴⁹

Evropský soud pro lidská práva formuloval v případě Luedicke proti Německu ze dne 28. listopadu 1978 obecný princip, že obviněný, který nerozumí jazyku používanému v řízení před soudem nebo tímto jazykem nemluví, má právo na bezplatnou pomoc tlumočnicka za účelem překladu nebo tlumočení všech dokumentů nebo vyjádření v průběhu řízení vedeného proti němu, kterým musí nezbytně rozumět. V rozsudku Kamasinski soud tento princip drobně přeformuloval v tom směru, že právo na tlumočnicka se vztahuje nejen na dokumenty a vyjádření, kterým potřebuje rozumět, ale také ty, které potřebuje přetlumočit do jazyka soudu. Soud výslovně uvedl, že právo na bezplatnou pomoc tlumočnicka se také vztahuje na listinné důkazy a na celé řízení, tzn. kromě stěžejního hlavního líčení i na přípravné řízení.⁵⁰

2.1.2.6 Vazba

V souvislosti s Evropskou úmluvou o ochraně lidských práv bych zmínila právo na obhajobu vazebně stíhaných osob.

Vazba je opatření výjimečné povahy využívané dle zásad nezbytnosti a přiměřenosti a pouze dočasně, a to v souladu se základní zásadou presumpce nevinny a právem každého člověka na to, aby nebyl bezdůvodně zbaven svobody. Zadržení lze nařídít, pouze pokud je dodržena povinnost související s právem na svobodu dle článku 5 odst. 1 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv. Vazba by měla být využívána pouze poté, co soud stanoví, že existuje velké riziko, že obžalovaný uprchne, že představuje hrozbu pro společnost, oběti či svědky, nebo že bude bránit vyšetřování. Zásada proporcionality v trestních věcech vyžaduje, aby opatření jako například vazba byly využívány, pokud je to nezbytné a pouze na nutnou dobu. Podle článku 5 Evropské úmluvy o lidských právech musí existovat možnost soudního přezkumu vazby, což má být vykládáno jako opakovaná povinnost orgánů odpovědných za vyšetřování a stíhání, aby pravidelně zdůvodňovaly prodloužení vazby podezřelého.⁵¹

⁴⁹ KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: Evropská úmluva o lidských právech. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2012, s. 833-834.

⁵⁰ Tamtéž s. 835.

⁵¹ Usnesení Evropského parlamentu ze dne 15. prosince 2011 o podmínkách zadržování osob v EU (2011/2897(RSP)). Vazební podmínky v EU.

Dostupné z: <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/provisoire/2011/12-15/0585/P7_TA-PROV\(2011\)0585_CS.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/provisoire/2011/12-15/0585/P7_TA-PROV(2011)0585_CS.pdf)>

Povinnost předvést před soudce, buď za účelem přezkoumání důvodnosti vazby, nebo za účelem rozhodnutí ve věci samé, každou osobu zatčenou nebo zadrženou vyplývá z článku 5 odst. 1 písm. c) Úmluvy (Lawless v. Irsko, 1.7.1961). Soudní kontrola zadržení musí být rychlá a automatická, nemůže být závislá na předcházející žádosti zadržené osoby. Takový požadavek by změnil záruky zakotvené v článku 5 odst. 3, kterou je třeba odlišovat od záruky zakotvené v článku 5 odst. 4 (Aquilina v. Malta, 29.4.1999). Pokračování vazby je důvodné jen když konkrétní okolnosti ukazují na převahu veřejného zájmu nad pravidlem respektovat osobní svobodu (Labita v. Itálie, 6.4.2000). Obviněný ve vazbě má právo na to, aby jeho věc byla vyřizována prioritně a se zvláštní rychlostí s tím, že rychlost nesmí být na újmu řádného objasnění skutkového stavu, poskytnutí možnosti obhajobě předložit důkazy a vyjádření (Wemhoff v. Švýcarsko, 26.1.1993). Článek 5 odst. 4 Úmluvy přiznává každé osobě ve vazbě právo vyvolat soudní řízení za účelem kontroly procesních a hmotněprávních podmínek zákonnosti svého zbavení svobody. Jde-li o osobu ve vazbě podle článku 5 odst. 1 písm. c) Úmluvy musí se konat jednání (Assenov v. Bulharsko, 28.10.1998). Každé řízení podle článku 5 odst. 4 Úmluvy musí respektovat základní požadavky spravedlivého procesu. Obviněný musí mít dostatečnou možnost seznámit se s výpověďmi a jinými důkazy. Obhájce obviněného má právo na poskytnutí způsobem přiměřeným situaci důležitých informací pro přezkoumání zákonnosti vazby v přípravném řízení (Lietzow v. Německo, 13.2.2001). Kromě výše uvedeného článek 5 odst. 4 Úmluvy vyžaduje, aby osoba ve vazbě mohla podat v přiměřených intervalech stížnost popírající zákonnost vazby (Assenov v. Bulharsko, 28.10.1998).⁵²

Příliš dlouhá doba vazby přináší jednotlivcům újmu a zároveň může podlamovat vzájemnou důvěru v konkrétní členský stát. Značný počet členských států byl v souvislosti s vazbou opakovaně odsouzen Evropským soudem pro lidská práva za porušování Evropské úmluvy o ochraně lidských práv.

2.1.3 Listina základních práv Evropské unie

Listina základních práv byla v roce 2000 připojena ke Smlouvě z Nice, jako právně nezávazný dokument. Právně závazná se stala až prostřednictvím Lisabonské smlouvy, která vstoupila v platnost 1. prosince 2009.

⁵² FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol. : Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer 2015, s. 67-69.

Listina základních práv Evropské unie zakotvuje právo na obhajobu, a to v článku 48 nazvaném presumpce nevinny a právo na obhajobu:

1. Každý obviněný se považuje za nevinného, dokud jeho vina nebyla prokázána zákonným způsobem;
2. Každému obviněnému je zaručeno respektování práv na obhajobu.⁵³

Článek 52 odst. 3 Listiny zakotvuje, pokud tato Listina obsahuje práva odpovídající právům zaručeným Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod, je smysl a rozsah těchto práv stejný jako smysl a rozsah práv stanovených touto úmluvou a současně toto ustanovení nebrání tomu, aby právo Unie poskytovalo širší ochranu. Toto ustanovení Listiny má zajistit nezbytný soulad mezi Listinou a Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod stanovením pravidla, že pokud práva zaručená Listinou odpovídají právům zaručeným Úmluvou, je jejich smysl a rozsah včetně povolených omezení stejný jako stanoví Evropská úmluva. To zejména znamená, že zákonodárce při stanovování omezení těchto práv musí splňovat stejné normy, které jsou stanoveny v ustanoveních o omezeních Evropské úmluvy a které se činí použitelnými na práva zahrnutá tímto odstavcem, aniž by narušily autonomii práva Unie a Soudního dvora Evropské unie. Úroveň ochrany poskytovaná Listinou nesmí být nižší než úroveň zaručená Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod.⁵⁴

2.1.4 Právní úprava na úrovni Evropské unie

Evropská unie v oblasti procesních práv v trestním řízení zakotvuje v některých svých dokumentech minimální standardy, které hledí i na práva obviněných, ale nelze hovořit o jednotném a uceleném systému evropského trestního práva.

Záměrem Evropské unie je harmonizace právních předpisů s cílem dosáhnout co největšího vzájemného souladu trestního práva v jednotlivých národních právních řádech, a to i v rámci právních norem procesních, které by měly vytvořit souladný evropský trestní proces.

⁵³ Článek 48, Listina základních práv Evropské unie. Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>>.

⁵⁴ Úřední věstník Evropské unie ze dne 14.12.2007, Vysvětlení k Listině základních práv (2007/C 303/02). Dostupné z: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007X1214\(01\)&from=CS](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007X1214(01)&from=CS)>

Na úrovni Evropské unie byla přijata různá opatření, jejichž cílem je řešit konkrétní problémy, které mohou vyvstat, pokud je určitá osoba předmětem trestního řízení jako osoba podezřelá nebo obviněná. V roce 2009 byla Radou Evropské unie přijata cestovní mapa, která stanovuje hlavní oblasti procesních práv podezřelých nebo obviněných osob v trestním řízení. Práva, která jsou uvedena v cestovní mapě a která by mohla být v dlouhodobém horizontu doplněna jinými právy, jsou považována za základní procesní práva.

Cestovní mapa zakotvuje následující práva:

- a) překlady a tlumočení,
- b) informace o právech a informace o obvinění,
- c) právní poradenství a právní pomoc,
- d) komunikace s příbuznými, zaměstnavateli a konzulárními úřady,
- e) zvláštní ochrana pro podezřelé nebo obviněné osoby, které jsou zranitelné,
- f) zelená kniha o vazbě.⁵⁵

Evropským parlamentem a Radou byly na základě výše zmíněné cestovní mapy přijaty opatření ve formě směrnice, například Směrnice o právu na tlumočení a překlad v trestním řízení, Směrnice o právu na informace v trestním řízení, Směrnice o právu na přístup k obhájci v trestním řízení a řízení týkajícím se evropského zatýkacího rozkazu a o právu na informování třetí strany a právu na komunikaci s třetími osobami a konzulárními úřady v případě zbavení osobní svobody.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2010/64/EU ze dne 20. října 2010 o právu na tlumočení a překlad v trestním řízení zajišťuje bezplatnou a přiměřenou jazykovou pomoc, jež umožní podezřelé nebo obviněné osobě, která nemluví jazykem trestního řízení nebo tomuto jazyku nerozumí, plně uplatnit právo na obhajobu a zaručit spravedlivé řízení. Směrnice 2012/13/EU ze dne 22. května 2012 o právu na informace v trestním řízení stanovuje minimální požadavky na informace o právech podezřelého nebo obviněného, které se mají sdělit podezřelé nebo obviněné osobě ze spáchání trestného činu. Jde o právo na informace o právech, poučení o právech při zatčení, písemné poučení o právech v řízení týkajících se evropského zatýkacího rozkazu, právo na informace o obvinění, právo na přístup k materiálům k případu. Směrnice 2013/48/EU ze dne 22. října 2013 o právu na přístup k obhájci stanoví minimální pravidla. Směrnice zahrnuje výčet práv podezřelých a obviněných osob, konkrétně právo na přístup k obhájci v trestním řízení a v řízení týkající se evropského

⁵⁵ Dokument Rady Evropské unie č.14552/1/09. Dostupné z: <<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14552-2009-REV-1/cs/pdf>>

zatýkacího rozkazu, právo na informování třetí osoby o zbavení osobní svobody, právo na komunikaci s třetími osobami a konzulárními úřady v případě zbavení osobní svobody.⁵⁶

Právo na přístup k obhájci v řízení o evropském zatýkacím rozkazu prezentuje Rámcové rozhodnutí 2002/584/SVV o evropském zatýkacím rozkazu a postupech předávání mezi členskými státy. Rámcové rozhodnutí zakotvuje v článku 11 práva vyžádané osoby. Je-li vyžádána osoba zatčena za účelem výkonu evropského zatýkacího rozkazu, má v souladu s vnitrostátními právními předpisy vykonávajícího členského státu právo na pomoc právního zástupce a tlumočníka.

Pokud jde o rozsah působnosti Směrnice 2013/48 EU o právu na přístup k obhájci, vztahuje se tato směrnice na podezřelé nebo obviněné osoby v trestním řízení od okamžiku, kdy je příslušné orgány členského státu prostřednictvím úředního oznámení nebo jiným způsobem uvědomí o tom, že jsou podezřelé nebo obviněné ze spáchání trestného činu, a to bez ohledu na to, zda byli zbaveni osobní svobody. Uplatňuje se až do okamžiku ukončení řízení, čímž se má na mysli pravomocné rozhodnutí o tom, zda podezřelá nebo obviněná osoba uvedený trestný čin spáchala, včetně případného odsouzení a rozhodnutí o případném opravném prostředku. Pokud jde o řízení o evropském zatýkacím rozkazu, Směrnice se vztahuje na osoby od okamžiku jejich zatčení ve vykonávajícím členském státě.⁵⁷

Rámcové rozhodnutí 2002/584/SVV o evropském zatýkacím rozkazu se o právu na přístup k obhájci resp. práva na obhajobu zmiňuje jen okrajově, Směrnice 2013/48/EU o právu na přístup k obhájci toto právo posilňuje.

V principu se Směrnice 2013/48/EU o právu na přístup k obhájci v řízení o evropském zatýkacím rozkazu shoduje s Rámcovým rozhodnutím 2002/584/SVV o evropském zatýkacím rozkazu. Pokud jde o obsah práva na přístup k obhájci v řízení o evropském zatýkacím rozkazu, mají vyžádané osoby ve vykonávajícím členském státě následující práva:

- právo na přístup k obhájci v takovou dobu a takovým způsobem, které umožňují vyžádané osobě účinně uplatňovat svá práva, a v každém případě bez zbytečného prodlení po zbavení svobody,
- právo setkat se s obhájcem, který jej zastupuje a komunikovat s ním,
- právo na přítomnost obhájce v souladu s postupem podle vnitrostátního práva při výslechu vyžádané osoby vykonávajícím justičním orgánem.⁵⁸

⁵⁶ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2010/64/EU ze dne 20. října 2010, Směrnice 2012/13/EU ze dne 22. května 2012, Směrnice 2013/48/EU ze dne 22. října 2013.

⁵⁷ Článek 2 odst. 1, článek 2 odst. 2 Směrnice 2013/48/EU o právu na přístup k obhájci.

⁵⁸ Článek 10 odst. 1 Směrnice 2013/48/EU o právu na přístup k obhájci.

Směrnice 2013/48/EU o právu na přístup k obhájci zakotvuje i ustanovení o zákazu snížení úrovně právní ochrany. Žádné ustanovení Směrnice nesmí být vykládáno tak, že omezuje práva zaručená a procesní záruky poskytované podle Listiny základních práv Evropské unie, Evropské úmluvy o ochraně lidských práv nebo podle jiných příslušných ustanovení mezinárodního práva nebo podle práva kteréhokoli členského státu.⁵⁹

Dalším opatřením z cestovní mapy o procesních právech je Zelená kniha o uplatňování právních předpisů Evropské unie souvisejících s trestním soudnictvím v oblasti zadržení, kterou vydala Komise dne 14. června 2011 s cílem prověřit, do jaké míry mají otázky související se zadržením dopad na vzájemnou důvěru a následně i na vzájemné uznávání a justiční spolupráci v Evropské unii obecně. Zelená kniha zakotvuje vztah mezi nástroji vzájemného uznávání a zadržením, otázku vazby, otázky týkající se dětí zbavených osobní svobody a podmínky zadržení.⁶⁰

2.1.5 Právo na obhajobu v judikatuře Soudního dvora Evropské unie

Soudní dvůr Evropské Unie (dříve Evropský soudní dvůr) je vrcholným soudním orgánem Evropské unie, který dohlíží nad dodržováním práva uvnitř Evropské unie. Soudní dvůr Evropské unie dbá ve spolupráci s členskými státy na jednotné provádění a výklad práva Unie tak, aby bylo uplatňováno stejným způsobem ve všech státech Evropské unie.

Na právo na obhajobu se odvolávají i rozsudky Evropského soudního dvora a v současnosti Soudního dvora Evropské Unie například ve věcech v oblasti uplatňování Úmluvy o příslušnosti a výkonu rozhodnutí v občanských a obchodních věcech, uplatňování celního kodexu, předpisů o hospodářské soutěži, výkladu nařízení o úpadkovém řízení.

Výkladem úmluvy o příslušnosti a výkonu rozhodnutí v občanských a obchodních věcech se Soudní dvůr zabýval v rozsudku ze dne 28. března 2000 ve sporu mezi Krombachem a Bamberskim. Soudní dvůr rozhodoval o předběžné otázce týkající se výkladu článku 27 bodu 1 Bruselské úmluvy ze dne 27. září 1968, zda v rámci ustanovení o veřejném pořádku, může soud státu, ve kterém se uznání uplatňuje, u obžalovaného s bydlištěm na území tohoto státu a stíhaného pro úmyslný trestný čin přihlížet ke skutečnosti, že soud státu původu odmítl obžalovanému právo hájit se, aniž by se dostavil k jednání osobně. Soudní

⁵⁹ Článek 14 Směrnice 2013/48/EU o právu na přístup k obhájci.

⁶⁰ KOM(2011) 327. Zelená kniha o uplatňování právních předpisů Evropské unie souvisejících s trestním soudnictvím v oblasti zadržení. Dostupné z:
<[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0327_/com_com\(2011\)0327_cs.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0327_/com_com(2011)0327_cs.pdf)>

dvůr v této otázce rozhodl, že soud státu, ve kterém se uznání uplatňuje, může u obžalovaného s bydlištěm na území tohoto státu a stíhaného pro úmyslný trestný čin přihlížet v rámci ustanovení o veřejném pořádku obsaženého v článku 27 bodu 1 uvedené úmluvy ke skutečnosti, že soud státu původu odmítl obžalovanému právo nechat se obhajovat, aniž by se dostavil osobně.⁶¹

V rozsudku ze dne 3. července 2014, Kamino International Logistics a další se Soudní dvůr zabýval předběžnou otázkou týkající se zásady, podle níž musí správní orgán v rámci uplatňování celního kodexu dodržovat právo na obhajobu a právo být vyslechnut. Spor se týkal dvou celních zástupců, kterým byly v návaznosti na kontrolu celních orgánů vydány dva celní výměry na doplatek cla, aniž byli předem vyslechnuti. Adresát rozhodnutí o vybrání cla nebyl celními orgány vyslechnut před přijetím rozhodnutí, ale až v následující fázi řízení o odvolání. Soudní dvůr v této věci konstatoval, že se jednotlivci mohou u vnitrostátních soudů přímo dovolávat zásady dodržování práva na obhajobu ze strany správního orgánu a z něj plynoucí právo každé osoby být vyslechnut před přijetím každého rozhodnutí, které je způsobilé nepříznivým způsobem zasáhnout do jejich zájmů, jež se uplatní v rámci celního kodexu Společenství. V případě adresáta celního výměru, který nebyl správním orgánem před přijetím tohoto rozhodnutí vyslechnut, přestože může svůj postoj obhájit během následující fáze řízení o správním odvolání, je jeho právo na obhajobu porušeno, pokud vnitrostátní právní úprava neumožňuje přiznat adresátům těchto rozhodnutí odklad jejich výkonu až do případné nápravy. Vzhledem k tomu, že je vnitrostátní soud povinen zajistit plnou účinnost unijního práva, může při posuzování důsledků porušení práva na obhajobu zohlednit okolnost, že by takové porušení mělo za následek zrušení rozhodnutí přijatého na konci dotčeného správního řízení pouze tehdy, pokud by toto řízení mohlo bez této vady dospět k jinému výsledku.⁶²

Soudní dvůr ve věci Eurofood, ze dne 2. května 2006 rozhodoval o předběžné otázce, zda je členský stát povinen uznat úpadkové řízení zahájené v jiném členském státě, pokud bylo rozhodnutí o zahájení tohoto úpadkového řízení přijato při porušení základního práva být vyslechnut. Soudní dvůr již dřívějšími rozsudky (rozsudky ze dne 17. prosince 1998, Baustahlgewebe v. Komise, C-185/95 P, Recueil, s. I-8417 ze dne 11. ledna 2000, Nizozemsko a Van der Wal v. Komise, C-174/98 P a C-189/98 P, Recueil, s. I-1, bod 17,

⁶¹ Rozsudek Soudního dvora ze dne 28. března 2000, C-7/98. Dostupné z: <http://curia.europa.eu/arrets/TRA-DOC-CS-ARRET-C-0007-1998-200406793-05_00.html>

⁶² Rozsudek Soudního dvora ze dne 3. července 2014, C-129/13. Dostupné z: <<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=154531&pageIndex=0&doclang=CS&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=871904>>

rozsudek Krombach) výslovně uznal obecnou zásadu práva Společenství, podle které má každá osoba právo na spravedlivý proces, jehož dílčím prvkem je i právo na obhajobu. Tato zásada vychází ze základních práv, která jsou nedílnou součástí obecných zásad práva Společenství, jejichž dodržování Soudní dvůr zajišťuje, přičemž vychází z ústavních tradic společných členským státům, jakož i poznatků, které skýtá zejména Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. Je zapotřebí uvést, že právo být vyslechnut, na které odkazuje položená předběžná otázka, zaujímá významné místo v organizaci a průběhu spravedlivého procesu. Konkrétní podmínky uplatňování práva být vyslechnut se mohou měnit v závislosti na naléhavosti, s jakou je třeba rozhodnout. Jakékoli omezení výkonu práva být vyslechnut musí být řádně odůvodněno a doprovázeno procesními zárukami, které zajistí dotčeným osobám účinnou možnost napadnout opatření přijatá v případě naléhavosti. Soudní dvůr ve věci výkladu nařízení o úpadkovém řízení rozhodl, že článek 26 nařízení o úpadkovém řízení musí být vykládán v tom smyslu, že členský stát může odmítnout uznat úpadkové řízení zahájené v jiném členském státě, jestliže bylo rozhodnutí o zahájení řízení přijato při zjevném porušení základního práva být vyslechnut, kterého požívá osoba dotčená takovým řízením.⁶³

2.2 Vnitrostátní právní úprava

Základem pro zakotvení práva na obhajobu v českém právu jsou kromě mezinárodních dokumentů i právní předpisy nejvyšší právní síly, konkrétně Ústava České republiky (Ústavní zákon č. 1/1993 Sb.) a Listina základních práv a svobod, která byla vyhlášena usnesením předsednictva České národní rady jako součást ústavního pořádku České republiky (Ústavní zákon č. 2/1993 Sb.). Právo na obhajobu zakotvují i zákonné předpisy, které konkretizují podobu práva na obhajobu, jako je např. trestní řád, zákon o soudnictví ve věcech mládeže, zákon o advokacii.

⁶³ Rozsudek Soudního dvora ze dne 2. května 2006, C-341/04. Dostupné z: <<http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=56604&pageIndex=0&doclang=cs&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=465866>>

2.2.1 Ústavní zakotvení práva na obhajobu

Právo na obhajobu řadíme mezi jeden ze základních atributů práva na spravedlivý proces. Článek 90 Ústavy zakotvuje, že soudy jsou povolány především k tomu, aby zákonem stanoveným způsobem poskytovaly ochranu právům. V úzké vazbě na právo na spravedlivý proces vystupuje právo na soudní ochranu, které má dvě integrální součásti, a to právo na přístup k soudu a právo na spravedlivé soudní řízení. Právo na přístup k soudu je zajišťováno vytvořením soustavy soudů (článek 91 Ústavy) s ústavně stanovenou kvalitou, tj. nezávislých soudů (článek 81 Ústavy). Právo na spravedlivé soudní řízení je zajišťováno v trestním řízení procesními zárukami odpovídající evropským standardům lidských a občanských práv, které jsou ústavně zaručeny a chráněny.⁶⁴

Ústavní pořádek Ústavy České republiky tvoří mimo jiné i Listina základních práv a svobod. Listina základních práv a svobod v článku 8 odst. 2 stanovuje ústavní zásadu řádného zákonného procesu: „Nikdo nesmí být stíhán nebo zbaven osobní svobody jinak než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon“.⁶⁵

Právo na obhajobu je zakotveno v Listině základních práv a svobod v hlavě páté, která upravuje právo na soudní a jinou právní ochranu. Z hlediska práva na obhajobu je nejdůležitějším ustanovením Listiny základních práv a svobod článek 40, konkrétně odst. 3 a 4. Ustanovení článku 40 se věnují procesním garancím trestního řízení, jejichž dodržení zaručuje spravedlivé řízení v jeho jednotlivostech i celku.⁶⁶

Podle článku 40 odst. 3 Listiny má obviněný právo, aby mu byl poskytnut čas a možnost k přípravě obhajoby a aby se mohl hájit sám nebo prostřednictvím obhájce. Jestliže si obhájce nezvolí, ačkoliv ho podle zákona musí mít, bude mu ustanoven soudem. Zákon stanoví, v kterých případech má obviněný právo na bezplatnou pomoc obhájce. Uvedený odstavec garantuje obviněnému možnost, aby plně porozuměl podstatě obvinění, jemuž čelí a i možnost vyjádřit se ke všem významným skutečnostem a vznést vůči nim i námitky a protinávrhy, které budou mít z hlediska podstaty řízení význam. Čas k přípravě obhajoby musí být dostatečný a musí být dány podmínky k přípravě obhajoby.⁶⁷

Určité obtíže s časem k přípravě obhajoby mohou nastat například v případě složitých případů trestné činnosti, na níž se mělo podílet více obviněných. Ústavní soud rozhodoval ve

⁶⁴ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 20-21.

⁶⁵ VANTUCH, P.: Obhajoba obviněného. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2010, s. 10.

⁶⁶ WAGNEROVÁ, E., ŠIMÍČEK, V., LANGÁŠEK, T., POSPÍŠIL, I. a kol.: Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2012, s. 811.

⁶⁷ Tamtéž s. 816.

věci ústavní stížnosti, kdy stěžovatelka namítla omezení svého základního práva k přípravě obhajoby. Stěžovatelka namítala, že ke studiu spisu, který měl 9000 stran a jeho přílohy dalších 6000 stran, jí bylo policejním orgánem určeno jen 36 a ½ hodiny, což bylo k námitce stěžovatelky prodlouženo o dobu 35 a ½ hodiny, avšak nebylo vyhověno žádosti stěžovatelky, aby doba na prostudování spisu byla prodloužena o sedm kalendářních dní. Stěžovatelka se domáhala toho, aby Ústavní soud zakázal dotčeným orgánům činným v trestním řízení pokračovat v porušování tohoto základního práva a dále, aby Ústavní soud těmto orgánům přikázal, aby jí a jejímu obhájci umožnily v přiměřené době prostudovat spisy. Ústavní soud v této věci konstatoval, že postup státního zástupce v předmětné věci, by mohl svědčit o ne zcela náležitém respektu k významu práva na přípravu řádné obhajoby, kdy orgány činné v trestním řízení na jedné straně poukazují na složitost a sofistikovanou povahu stíhaného jednání, což se projevilo v překročení zákonem předvídané lhůty pro skončení přípravného jednání, a na straně druhé zcela opačně přistupují k námitkám obhajoby, že potřebuje více času na prostudování spisu. Ústavní soud došel k nezvratnému závěru, že podaná ústavní stížnost je nepřijatelná z důvodu, že stěžovatelka má ve své dispozici jiný procesní prostředek k ochraně svých práv.⁶⁸

Právo obviněného nahlížet do spisu je jednou ze složek jeho práva na obhajobu, zaručovaného článkem 40 odst. 3 Listiny základních práv a svobod. Ústavní soud ve svém rozhodnutí konstatoval, že omezení tohoto práva, i když je zákonem připuštěno, je vždy třeba náležitě zdůvodnit. Pokud by rozhodnutí o nemožnosti prostudovat spis nebylo náležitě zdůvodněno, nebyla by dána možnost toto rozhodnutí přezkoumat. Za závažné důvody, pro které by bylo znemožněno obviněnému prostudovat spis nelze považovat zcela obecný poukaz na možnost maření výsledků vyšetřování a již vůbec ne na předpoklad ovlivňování svědků za situace, kdy se obviněný nachází ve vazbě.⁶⁹

Dále má obviněný dle článku 40 odst. 3 Listiny základních práv a svobod právo na pomoc obhájce a v některých případech i bezplatnou. Toto právo je speciální k obecnému právu na právní pomoc, které je garantováno článkem 37 odst. 2 Listiny základních práv a svobod. K zajištění, co nejširší míry uplatňování práva na obhajobu je třeba článek 40 odst. 3 a článek 37 odst. 2 Listiny vykládat v souladu. Zástupce, který poskytuje právní pomoc, musí být v dané věci nezávislý a musí postupovat podle zájmů zastupovaného.⁷⁰

⁶⁸ Usnesení Ústavního soudu ze dne 26.9.2006, II. ÚS 597/06.

⁶⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 23.1.2001, IV. ÚS 472/2000.

⁷⁰ WAGNEROVÁ, E., ŠIMÍČEK, V., LANGÁŠEK, T., POSPÍŠIL, I. a kol.: Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2012, s. 817.

Obviněný má právo si obhájce zvolit sám. Stát může do jeho svobodného výběru zasáhnout pouze za splnění zákonem stanovených podmínek, které je nutno vždy vykládat restriktivně se zřetelem na jeho ústavně zaručená práva.⁷¹

Článek 40 odst. 4 Listiny základních práv a svobod dává obviněnému možnost odepřít výpověď; tohoto práva nesmí být žádným způsobem zbaven. O právu odepřít výpověď musí být obviněný poučen. Porušení tohoto práva může přivodit procesní nepoužitelnost důkazu.⁷²

V souvislosti se zajištěním práva na obhajobu je potřeba poukázat i na článek 8 odst. 2 Listiny základních práv a svobod, který zakotvuje, že nikdo nesmí být stíhán nebo zbaven svobody jinak než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon.

Ustanovení článku 37 odst. 2 a článku 40 odst. 3 Listiny základních práv a svobod a rovněž článek 6 odst. 3 písm. b a c) Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod zakotvují základní procesní záruky práva na spravedlivé řízení, které jsou neopominutelnou součástí pojmu právního státu.

V nález Ústavního soudu je právo na obhajobu definováno následujícím způsobem: „Právo na obhajobu je jedním z nejdůležitějších základních práv osob, proti nimž se trestní řízení vede a směřuje k dosažení spravedlivého rozhodnutí, vydaného nejen v zájmu trestně stíhané osoby, ale také nepochybně v zájmu demokratického právního státu, založeného na úctě k právům a svobodám člověka a občana (článek 1 Ústavy České republiky). Stát proto musí zajistit takové podmínky, aby uvedené principy bylo možné realizovat cestou příslušných procesních záruk postavení obhájce i obviněného.“⁷³

2.2.2 Úprava práva na obhajobu v trestním řádu

2.2.2.1 Základní zásady trestního řízení

System základních zásad trestního řízení je třeba chápat a používat jako jednotný celek, neboť tvoří ucelenou soustavu, kde jednotlivé zásady spolu velmi úzce souvisí a navazují na sebe. Současná právní úprava konkrétně v § 2 trestního řádu zakotvuje výčet několika zásad trestního řízení, které se vzájemně prolínají a doplňují, míra jejich uplatnění je odlišná pro jednotlivé instituty a stadia trestního řízení. Tyto zásady jsou primárním východiskem pro

⁷¹ Nález Ústavního soudu ze dne 13.1.2009, IV. ÚS 1855/08.

⁷² WAGNEROVÁ, E., ŠIMÍČEK, V., LANGÁŠEK, T., POSPÍŠIL, I. a kol.: Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2012, s. 818-819.

⁷³ Nález Ústavního soudu ze dne 12.2.2002, I. ÚS 592/2000.

výklad a aplikaci konkrétních ustanovení zákona. Jejich promítnutím do vedeného trestního řízení lze naplnit požadavek na spravedlivý proces, jehož dílčím prvkem je i právo na obhajobu.

Do základní zásady trestního řízení je promítnut ústavněprávní základ práva na obhajobu. Zásada zajištění práva na obhajobu je rozvinuta v ustanovení § 2 odst. 13 trestního řádu. Tato zásada zajišťuje každému, proti němuž se vede trestní řízení, aby byl v každém období řízení vhodným způsobem a srozumitelně poučen o právech umožňujících mu plné uplatnění obhajoby a o tom, že si též může zvolit obhájce; všechny orgány činné v trestním řízení jsou povinny umožnit mu uplatnění jeho práv. Tato základní zásada má zaručit plnou ochranu zákonných zájmů a práv osob, proti nimž se řízení vede. Právo na obhajobu má zajistit, aby došlo ke zjištění skutkového stavu věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti a vydání zákonného a spravedlivého rozhodnutí. Právo na obhajobu má osoba, proti níž se řízení vede, tedy nejen obviněný, obžalovaný a odsouzený, ale také osoba podezřelá dle ustanovení § 76 odst. 6 trestního řádu a podezřelý ve zkráceném přípravném řízení dle § 179b odst. 2 trestního řádu.⁷⁴

Do práva na obhajobu ve smyslu uvedeného § 76 odst. 6 trestního řádu nelze řadit právo občana na právní pomoc advokáta při podání vysvětlení podle § 158 odst. 5 trestního řádu. Dle § 158 odst. 3 písm. a) trestního řádu je policejní orgán oprávněn mimo jiné vyžadovat vysvětlení od fyzických a právnických osob a státních orgánů, která slouží k objasnění a prověření potřebných skutkových okolností a jiných skutečností důvodně nasvědčující tomu, že byl spáchán trestný čin. Osobám podávající vysvětlení nenáleží právo na obhajobu, protože se nejedná o osoby podezřelé, které byly zadrženy dle § 76 odst. 1 trestního řádu, ani o podezřelé osoby, proti nimž se vede zkrácené přípravné řízení (§ 179b trestního řádu). Pokud osoba podá vysvětlení podle § 158 trestního řádu, v jehož průběhu nemá právo na obhajobu a policejní orgán následně po zvážení skutečností shledá důvody pro její zadržení jako osoby podezřelé dle § 76 odst. 1 trestního řádu, potom této osobě v okamžiku zadržení vzniká právo zvolit si obhájce a hovořit s ním bez přítomnosti třetí osoby i v průběhu zadržení.⁷⁵

Právním na právní pomoc advokáta při podání vysvětlení podle § 158 odst. 5 trestního řádu se zabýval Ústavní soud, který ve svém nálezu judikoval, že každý občan má právo na právní pomoc při podání vysvětlení. Pro orgány činné v trestním řízení to znamená povinnost

⁷⁴ VANTUCH, P.: Trestní řízení z pohledu obhajoby. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2014, s. 1.

⁷⁵ ŠÁMAL, P., MUSIL, J., KUČHTA, J. a kol. Trestní právo procesní. 4. přepracované vydání. Praha: C.H. Beck, 2013, s. 209.

umožnit osobě podávající vysvětlení zastoupení zmocněným advokátem, tedy od počátku řízení, nikoliv však účast advokáta zajistit.⁷⁶

Zásada zajištění práva na obhajobu zavazuje všechny orgány činné v trestním řízení a uplatní se ve všech stádiích trestního řízení včetně řízení vykonávacího.

Právo na obhajobu není možné vnímat izolovaně od ostatních zásad trestního řízení. Pro jeho pochopení a uplatňování je potřeba vykládat a uplatňovat ho ve světle ostatních zásad trestního řízení, zejména zásady stíhání ze zákonných důvodů a zákonným způsobem, zásady presumpce nevinny, zásady náležitého zjištění skutkového stavu.

V souvislosti s právem na obhajobu je potřeba poukázat i na článek 8 odst. 2 Listiny základních práv a svobod, který stanoví, že nikdo nesmí být stíhán nebo zbaven svobody jinak než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon. Zmíněnému článku 8 odst. 2 koresponduje nejdůležitější zásada trestního procesu, která je zakotvena v § 2 odst. 1 trestního řádu: „Nikdo nemůže být stíhán jinak než ze zákonných důvodů a způsobem, který stanoví zákon.“ Jedná se o zásadu stíhání jen ze zákonných důvodů, která také bývá nazývána zásadou řádného zákonného procesu. Ústavní soud tuto zásadu v jednom ze svých nálezu označil jako jeden z pilířů demokratického právního státu a ústavnosti.⁷⁷

Podle § 2 odst. 5 trestního řádu mají orgány činné v trestním řízení povinnost postupovat v souladu se svými právy a povinnostmi uvedenými v trestním řádu, tak aby byl zjištěn skutkový stav věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí. Orgány činné v trestním řízení mají v přípravném řízení objasňovat stejně pečlivě okolnosti svědčící ve prospěch i v neprospěch osoby, proti níž se řízení vede. V řízení před soudem je státní zástupce povinen dokazovat vinu obžalovaného. Obviněný má právo na podporu svých stanovisek navrhnout a provádět důkazy.

Dle ustanovení § 2 odst. 4 trestního řádu musí orgány činné v trestním řízení projednávat trestní věci s plným šetřením práv a svobod zaručených Listinou základních práv a svobod a mezinárodními smlouvami o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána. Do těchto práv lze zasahovat při provádění úkonů trestního řízení jen v odůvodněných případech na základě zákona a v nezbytné míře pro zajištění účelu trestního řízení.

⁷⁶ Nález Ústavního soudu ze dne 5.6.1996, II. ÚS 98/95.

⁷⁷ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 137.

V oblasti práva na obhajobu se projevují i další významné zásady trestního řízení. Jedná se také o zásadu presumpce nevinny, zakotvenou v § 2 odst. 2 trestního řádu, která vychází z článku 40 odst. 2 Listiny základních práv a svobod. Zásada presumpce nevinny ve své podstatě vyjadřuje, že osoba, proti níž se vede trestní řízení, je nevinná, respektive se na ní hledí jako na nevinnou, dokud není pravomocným odsuzujícím rozsudkem soudu vina vyslovena.

Základní tezí je, že vina obviněného musí být naprosto nepochybně prokázána v rámci spravedlivého a zákonného trestního řízení před soudem. Se zásadou presumpce nevinny je spjata i zásada materiální pravdy, která v sobě vyjadřuje povinnost orgánů činných v trestním řízení prokázat úplně a nepochybně vinu obviněného. Vina obviněného může být vyslovena pouze na základě správně zjištěného skutkového stavu věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti. Materiální pravdou rozumíme snahu o obsahově pravdivé zjištění skutkového stavu. Součástí širšího principu presumpce nevinny je i zásada *in dubio pro reo* (v pochybnostech ve prospěch obviněného), která je jednou ze stěžejních zásad českého, resp. evropsko-kontinentálního trestního procesu. Obsahem této zásady je pravidlo, že je vždy nutno v případě pochybností o zjištěném skutkovém stavu přiklonit se ke skutkové verzi pro obviněného příznivější.⁷⁸

Další zásadou je zásada oficiality vyjádřené v ustanovení v § 2 odst. 4 trestního řádu: „Nestanoví-li zákon něco jiného, postupují orgány činné v trestním řízení z úřední povinnosti.“ Se zásadou oficiality je spojena i zásada rychlosti, kdy orgány činné v trestním řízení musí projednávat trestní věci urychleně bez zbytečných průtahů. Tato zásada vychází z práv zaručených ústavou. Právo na obhajobu je dílčím prvkem práva na spravedlivý proces. Součástí spravedlivého procesu je i právo obviněného, aby jeho věc byla projednána bez zbytečných průtahů. V Listině základních práv a svobod je právo každého na projednání jeho věci bez zbytečných průtahů zakotveno v článku 38 odst. 2.

Posuzování přiměřenosti doby řízení plyne z ustálené rozhodovací praxe Ústavního soudu a judikatury Evropského soudu pro lidská práva, a to z těch kterých okolností konkrétního případu, především složitosti dané záležitosti a způsobu chování účastníků řízení. Při posuzování porušení základního práva na projednání věci bez zbytečných průtahů Ústavní soud vždy postupuje v každé věci samostatně a zvažuje, zda s ohledem na okolnosti případu se jedná o průtahy odůvodněné či nikoliv. Evropský soud pro lidská práva ve vztahu

⁷⁸ Možnosti obhajoby ve využití zásady *in dubio pro reo* v řízení proti uprchlému. Dostupné z: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/moznosti-obhajoby-ve-vyuziti-zasady-in-dubio-pro-reo-v-rozeni-proti-uprchlemu-100174.html>>

k posuzování průtahů v řízení zdůrazňuje, že musí být vzato v úvahu i to, co bylo (je) pro stěžovatele v sázce (Frydlender proti Francii, 2000; Becker proti Německu, 2002; Bořánková proti České republice, 2003). V posuzované věci je nutno přihlídnout k tomu, že každá trestně stíhaná osoba je vystavena nejen psychickému tlaku specializovaných orgánů veřejné moci, že trestní řízení samo o sobě může mít výrazné negativní dopady do osobní, pracovní (materiální) a rodinné sféry obviněného. Zbytečné, ničím neopodstatněné průtahy jsou potom způsobilé tyto zásahy do sociálních vazeb obviněného umocnit, a tudíž i jistou měrou přispět k jejich neodčinitelným důsledkům.⁷⁹

Součástí zásady zajištění práva na obhajobu je i právo obviněného na používání mateřského jazyka. Ustanovení § 2 odst. 14 trestního řádu zakotvuje právo každého používat před orgány činnými v trestním řízení svého mateřského jazyka, resp. právo používat jazyka, který ovládá. Výklad § 2 odst. 14 trestního řádu je širší, protože právo používat mateřský jazyk je zaručeno nejen obviněnému, ale i například poškozenému, zúčastněné osobě či svědkovi. V případě, že obviněný neovládá jazyk, v němž se jednání vede, je orgán činný v trestním řízení povinen přibrat tlumočníka. Nepřibrání tlumočníka k jednání je zkrácením práva na obhajobu.⁸⁰

Zásadu zajištění práva na obhajobu můžeme vymezit jako jednostranně zaměřenou činnost uskutečňovanou ve prospěch obviněného s cílem objasnit všechny okolnosti svědčící ve prospěch obviněného, kterými se má zajistit, aby nebyla žádná nevinná osoba odsouzena a aby pachatel byl odsouzen jen za takový trestný čin, který spáchal.⁸¹

Závažná porušení zásady zajištění práva na obhajobu mohou být důvodem vrácení věci státnímu zástupci k došetření v rámci předběžného projednání obžaloby soudem; nebo důvodem k podání dovolání; stížnosti pro porušení zákona, popř. ústavní stížnosti.

2.2.2.2 Záruky uplatnění práva na obhajobu

Kromě výčtu základních zásad trestního řízení, jako záruk práva na spravedlivý proces a práva obviněného na obhajobu nalezneme i další záruky práva na obhajobu uvedených v ustanoveních trestního řádu. Práva, která obviněnému dle zákona náleží, je třeba vnímat jako záruku k uplatnění práva na obhajobu. K dalším zárukám bezpochyby patří i určitá

⁷⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 5.10.2004, III. ÚS 75/04.

⁸⁰ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 188-189.

⁸¹ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 53.

ustanovení zákona, která nesouvisí přímo s obhajobou obviněného, ale tvoří určitý systém záruk, které jsou nezbytným předpokladem k účinnému uplatnění práv na obhajobu. Ve své podstatě se jedná o další instituty trestního řízení, které vedou ke spravedlivému průběhu řízení. Jedná se například o ustanovení o lhůtách, doručování některých písemností do vlastních rukou, ustanovení týkající se otázky nahlížení do spisů, pořadí závěrečných řečí a jiné.

Jako další záruky uplatnění práva na obhajobu můžeme zmínit i opravné prostředky. Jedná se o řádné a mimořádné opravné prostředky, které umožňují zákonem oprávněným osobám domáhat se, aby rozhodnutí soudu či rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení, kterým došlo k porušení práva na obhajobu, bylo přezkoumáno v opravném řízení. Rozhodnutí soudů vydaná v opravném řízení tvoří podstatnou část uveřejňovaných judikátů, které plní úkol při sjednocování rozhodování soudů České republiky.

2.2.3 Úprava práva na obhajobu v zákoně o advokacii

Zákon o advokacii upravuje právo na obhajobu v 18 odst. 2, kde jsou stanoveny podmínky pro určení obhájce advokátní Komorou. Jedná se o speciální případ určení advokáta. Podle ustanovení § 18 odst. 2 nemůže-li se někdo poskytnutí právních služeb podle zákona o advokacii domoci, je oprávněn požádat Komoru, aby mu advokáta určila. Právo na právní pomoc vychází z článku 37 odst. 2 Listiny základních práv a svobod, který stanoví, že každý má právo na právní pomoc v řízení před soudy, jinými státními orgány či orgány veřejné správy, a to od počátku řízení. V rozhodnutí o určení advokáta Komora vymezí věc, v níž je určený advokát povinen právní služby poskytnout za podmínek stanovených v určení. Advokát, který byl Komorou určen, je povinen uzavřít se žadatelem příkazní smlouvu, na jejímž základě bude udělena plná moc obhájci. Přestane-li mít obviněný zájem na tom, aby jej obhájce dále obhajoval, stačí, aby plnou moc odvolal.⁸²

I v zákoně o advokacii je upravena možnost obviněného, pokud o to zažádá, aby mu byly právní služby určeným advokátem poskytnuty bezplatně nebo za sníženou odměnu. Je povinen současně s podáním návrhu na určení advokáta Komorou prokázat, že jeho příjmové a majetkové poměry takové poskytnutí právních služeb odůvodňují.⁸³

⁸² JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 265.

⁸³ § 18 odst. 3, zákon č. 85/1996 Sb., o advokacii.

2.2.4 Úprava práva na obhajobu v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže je speciálním zákonem, který upravuje trestní soudnictví mládeže. Právo na obhajobu mladistvého je upravena v § 42 – 44 zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže zakotvuje základní zásady řízení ve věcech mladistvých, které mají přednost před základními zásadami řízení podle trestního řádu. Tyto zásady řízení ve věcech mladistvých výrazně modifikují postup a rozhodování v řízení ve věcech mladistvých.

Mladistvý musí mít obhájce:

- a) od okamžiku, kdy jsou proti němu použita opatření podle zákona nebo provedeny úkony podle trestního řádu, včetně úkonů neodkladných a neopakovatelných,
- b) ve vykonávacím řízení, rozhoduje-li soud pro mládež ve veřejném zasedání,
- c) v řízení o stížnosti pro porušení zákona, v řízení o dovolání a v řízení o návrhu na povolení obnovy řízení, rozhoduje-li soud pro mládež ve veřejném zasedání.⁸⁴

Nejvyšší soud se zabýval stížností pro porušení zákona, kterou podal ministr spravedlnosti České republiky ve prospěch obviněných mladistvých. V mimořádném opravném prostředku bylo poukázáno především na to, že v předmětném řízení šlo o případ nutné obhajoby, a mladistvé obviněné musely mít obhájce již od sdělení obvinění. Oběma obviněným byl ustanoven obhájce, avšak později bylo zjištěno, že ustanovený obhájce byl na základě kárného rozhodnutí vyškrtnut ze seznamu advokátů na dobu 3 roků. Přesto obě mladistvé obviněné zastupoval jak v přípravném řízení, tak i v řízení před soudem, ačkoliv v té době již nebyl oprávněn vykonávat advokacii. Přitom podle § 35 odst. 1 trestního řádu může obhájcem v trestním řízení být jen advokát. Ve stížnosti pro porušení zákona bylo namítáno porušení práva na obhajobu v řízení, kdy obhajobu mladistvých obviněných vykonával advokát, který z důvodu vyškrtnutí ze seznamu advokátů nesplňoval požadavky stanovené v trestním řádu, tedy neměl v trestním řízení postavení advokáta. Nejvyšší soud musel především posoudit, zda konstatovaný vadný postup měl vliv i na správnost napadeného pravomocného rozhodnutí soudu. Nejvyšší soud dospěl k závěru, že nebylo zjištěno, že předmětná procesní vada zhoršila postavení obviněných z toho důvodu, že by v dané trestní věci měla vliv i na správnost napadeného rozhodnutí. Nejvyšší soud konstatoval, že lze stěžít očekávat, že i po odstranění konstatované vady řízení by též zákonný

⁸⁴ § 42 odst. 2, Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

soudce mohl zjistit jiný skutkový stav věci a v důsledku toho rozhodnout jinak. V důsledku uvedené procesní vady nebylo ohroženo spravedlivé a správné rozhodování a konstatovaný vadný postup řízení neměl vliv na správnost napadeného rozhodnutí. Nejvyšší soud rozhodl tak, že podanou stížnost pro porušení zákona zamítl.⁸⁵

Orgány činné podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže jsou povinny vždy mladistvého poučit o jeho právech a poskytnout mu plnou možnost jejich uplatnění.⁸⁶

Obhájcem mladistvého nemůže být ten, kdo současně zastupuje osobu, jejíž zájmy si odporují se zájmy mladistvého. Mladistvý si může zvolit obhájce, v případě, že tohoto práva nevyužije a nezvolí-li mu ho ani jeho zákonný zástupce, může mu ho zvolit jeho příbuzný v pokolení přímém, jeho sourozenec, osvojitel, manžel, druh, jakož i zúčastněná osoba.⁸⁷

Jednotlivé prvky práva na obhajobu nejsou zakotveny pouze ve výše uvedených ustanoveních jednotlivých právních předpisů, které se vztahují k obhajobě a zásadám spravedlivého procesu. Další nepřímé prvky práva na obhajobu jsou obsaženy v těchto předpisech v následujících ustanoveních. Například v článku 8 odst. 2 Listiny a článku 5 odst. 1 Úmluvy, které zakotvují, že trestně stíhat nebo zbavit svobody lze jen z důvodů a způsobem, který stanoví zákon. Dále se jedná o ustanovení článku 7 odst. 2 Listiny a článku 3 Úmluvy, kde je zakotven zákaz mučení či krutého, nelidského nebo ponižujícího zacházení; článku 8 odst. 3,4 a článku 5 odst. 3 Úmluvy, vyjadřující právo na předvedení před soudce a právo na vyslechnutí soudcem; článku 3 odst. 1 a 3 Listiny a článku 14 Úmluvy, zakotvující zákaz diskriminace při užívání a uplatňování práv.⁸⁸

Vývoj právní úpravy práva na obhajobu v trestním řízení prošel četnými změnami, ale i nadále je potřebné celkové přehodnocení dosavadní koncepce trestního řízení a rekodifikovat trestní právo procesní s využitím zahraničních zkušeností kontinentální Evropy.

⁸⁵ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 1.3.2001, sp. zn. 3 Tz 13/2001.

⁸⁶ § 42 odst. 2 a 3, Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

⁸⁷ § 44, Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

⁸⁸ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 21.

3 Obviněný

Obviněný je nejen subjektem, ale i stranou trestního řízení, bez její účasti se trestní řízení zpravidla vést nemůže. Výjimky, kdy se trestní řízení může konat i bez obviněného stanoví zákon, například v řízení proti uprchlému, v řízení před soudem v případě, že soud rozhoduje o zabrání věci. Obviněný je ten, kdo případně ponese negativní důsledky svého odsouzení, tudíž má nejintenzivnější zájem na výsledku trestního řízení. Ústřední roli v trestním řízení přiznává obviněnému trestní řád.⁸⁹

V souvislosti s obviněným je třeba zmínit způsobilost být obviněným a procesní způsobilost. Přijetím nového občanského zákoníku se změnila zažitá terminologie, např. namísto původního pojmu „způsobilost k právním úkonům“ se používá pojem „svéprávnost“. Trestní řád nadále používá původní názvosloví „způsobilost k právním úkonům“.⁹⁰

Chystanou novelizací trestního řádu, která bude provedena zákonem č. 55/2017 Sb. bude promítnuta změněná terminologie, kdy předchozí názvosloví „způsobilost k právním úkonům“ bude nahrazeno slovem „svéprávnost“ a slova „je-li zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo je-li jeho způsobilost omezena“ nahrazena slovy „je-li jeho svéprávnost omezena“.

Požadavky na způsobilost být obviněným nejsou v trestním řádu stanoveny. Po nabytí účinnosti zákona o trestní odpovědnosti právnických osob může být obviněnou jak fyzická, tak i právnická osoba. Obviněnou fyzickou osobou z hlediska procesního vymezení může být i osoba, která není plně svéprávná nebo jejíž svéprávnost je omezena. Obviněna může být i osoba, která byla v době spáchání trestného činu nepřičetná i osoba mladší 15 let. Způsobilost být obviněnou právnickou osobou nastává zpravidla okamžikem vzniku právnické osoby, ale i v případech, kdy ještě nevznikla nebo sice vznikla, ale soud rozhodl o neplatnosti právnické osoby.⁹¹

Od způsobilosti být obviněným je zapotřebí odlišit procesní způsobilost, tj. způsobilost samostatně provádět procesní úkony s právními účinky (například činit návrhy, podávat opravné prostředky). Trestní řád procesní způsobilost v zásadě neomezuje, s výjimkou určitých situací, kdy některé úkony mohou činit za obviněného i další zákonem stanovené

⁸⁹ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 189-190.

⁹⁰ Tamtéž s. 191

⁹¹ Tamtéž s. 192

osoby, přičemž obhajovací práva mohou být vykonávána i proti vůli obviněného, ale výlučně ve prospěch takového obviněného.⁹²

3.1 Postavení obviněného

Obviněným se rozumí osoba, proti níž je vedeno trestní stíhání. V jednotlivých stádiích trestního řízení nese tato osoba různé označení jako podezřelý, obviněný, obžalovaný či odsouzený, což má význam i z hlediska jejího procesního postavení, neboť v jednotlivých fázích trestního řízení je dané osobě přiznán určitý rozsah práv a povinností.

Trestní řád v § 32 zakotvuje, že toho, kdo je podezřelý ze spáchání trestného činu, lze považovat za obviněného a lze použít proti němu prostředků daných trestním řádem teprve tehdy, bylo-li proti němu zahájeno trestní stíhání (§ 160 trestního řádu).

Trestní řád používá pojem obviněný i jako určitou legislativní zkratku. Podle § 12 odst. 7 trestního řádu pokud z povahy věci nevyplývá něco jiného, rozumí se obviněným též obžalovaný a odsouzený.⁹³

Osobou proti níž se trestní řízení vede, je zadržený podezřelý, když se proti němu konají úkony před sdělením obvinění například vykonání osobní prohlídky podle § 82 odst. 4, dále podezřelý ve zkráceném přípravném řízení, obviněný, obžalovaný, stejně jako odsouzený, který vykonává uložený trest, například v řízení o tom, zda má být podmíněně propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody nebo zda se v případě podmíněného propuštění osvědčil. Patří sem i podmíněně odsouzený, když se koná řízení o osvědčení nebo zda bude nařízen výkonu trestu odnětí svobody, a odsouzený v řízení o návrhu na povolení obnovy. Tím, proti němuž se vede trestní řízení, je také osoba, proti níž trestní stíhání skončilo, například usnesením o zastavení trestního stíhání nebo rozsudkem soudu, a následně se koná řízení o uložení ochranného opatření, buď k návrhu státního zástupce, nebo poté, co si soud vyhradil rozhodnutí o ochranném opatření do veřejného zasedání.⁹⁴

⁹² CHMELÍK, J. a kol. Trestní řízení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 129.

⁹³ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 190.

⁹⁴ ŠÁMAL, P., MUSIL, J., KUČHTA, J. a kol. Trestní právo procesní. 4. přepracované vydání. Praha: C.H. Beck, 2013, s. 195.

3.1.1 Podezřelý

Pojem podezřelý se vyskytuje v trestním řádu na různých místech, a to v souvislosti s určitou procesní situací. Podezřelým je ten, kdo byl zadržen v souladu s ustanovením trestního řádu a dosud proti němu nebylo zahájeno trestní stíhání dle § 160 trestního řádu. Podstatou zadržení podezřelé osoby je časově krátkodobý procesní prostředek sloužící k prozatímnímu zajištění osoby podezřelé ze spáchání trestného činu.

Podezřelý (osoba podezřelá ze spáchání trestného činu) je osoba, u níž je dán některý z důvodů vazby, a proto ji policejní orgán může v naléhavých případech zadržet, i když dosud proti ní nebylo zahájeno trestní stíhání (§ 76 odst. 1 trestního řádu). Policejní orgán, který zadržení provedl, zadrženou osobu vyslechne a o výsledku sepiše protokol, v němž označí místo, čas a bližší okolnosti zadržení a uvede osobní údaje zadržené osoby, jakož i podstatné důvody zadržení (§ 76 odst. 3 trestního řádu).

Podezřelým je i osoba, proti níž je vedeno tzv. zkrácené přípravné řízení, dokud státní zástupce nepodá soudu návrh na potrestání. Zkrácené přípravné řízení bylo vymezeno a zavedeno s účinností od 1.1.2002 jako nová forma přípravného řízení novelou trestního řádu provedenou zákonem č. 265/2001 Sb. Zavedením této formy přípravného řízení bylo řízení skutkově jasných a méně závažných trestných činů zjednodušeno tím, že se omezilo procesní dokazování na minimum a to tím, že procesní důkazy mohou být provedeny až v řízení před soudem.

Zkrácené přípravné řízení se koná o trestných činech, o nichž přísluší konat řízení v prvním stupni okresního soudu a na které zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje pět let. Podezřelým je ten, kdo byl přistižen při činu nebo bezprostředně poté, nebo ten, proti němuž v průběhu prověřování trestního oznámení nebo jiného podnětu k trestnímu stíhání byly zjištěny skutečnosti, jinak odůvodňující zahájení trestního stíhání a lze očekávat, že podezřelého bude možné ve lhůtě uvedené v § 179b odst. 4 trestního řádu postavit před soud (§ 179a odst. 1 trestního řádu).

S podezřelou osobou také souvisí ustanovení § 158 odst. 8 trestního řádu, které uvádí, že osoba podávající vysvětlení, s výjimkou podezřelého, je povinna vypovídat pravdu a nic nezamlčet. Pokud by podezřelý měl povinnost vypovídat, byl by tím nucen v případě, pokud by spáchal prověřované jednání, vypovídat sám proti sobě a prozradit na sebe skutečnosti, které by pak mohly vést k jeho trestnímu stíhání.⁹⁵

⁹⁵ VANTUCH, P.: Obhajoba obviněného. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2010, s. 6.

Orgány činné v trestním řízení v praxi chápou pojem podezřelého ve výrazně širším smyslu, a to ve vztahu ke každé osobě, vůči níž směřuje více či méně odůvodněné podezření. Proti takovým osobám se však trestní řízení nevede, neboť se proti nim nekoná řízení dle trestního řádu.⁹⁶

Osobě podezřelé, která byla v souladu s ustanovením trestního řádu zadržena a dosud není z trestného činu ještě formálně obviněna, nebo osobě vůči které je vedeno zkrácené přípravné řízení, zákon přiznává některá obhajovací práva.

Právo na obhajobu u podezřelé osoby, která byla zadržena, v našem trestním řádu v letech 1962 až 1990 neexistovalo. K rozšíření práva na obhajobu ještě na dobu před sdělením obvinění, konkrétně na zadržení podezřelé osoby před zahájením trestního stíhání došlo od roku 1990. Proto je přiznáno právo na obhajobu také osobě podezřelé ze spáchání trestného činu, která byla zadržena policejním orgánem.⁹⁷

Zadržený podezřelý má podle § 76 odst. 6 trestního řádu právo zvolit si obhájce, hovořit s ním bez přítomnosti třetí osoby a radit se s ním již v průběhu zadržení. Má též právo požadovat, aby obhájce byl přítomen při jeho výslechu, ledaže je obhájce ve lhůtě 48 hodin nedosažitelný. O těchto právech je třeba podezřelého poučit a poskytnout mu plnou možnost jejich uplatnění.

V průběhu zadržení, jak vyplývá z § 76 odst. 6 trestního řádu, je zadrženému podezřelému dovoleno, aby si zvolil obhájce a tudíž v této fázi nemůže zadržený podezřelý požadovat, aby mu byl obhájce ustanoven. Pokud si zadržený zvolil obhájce, který se následně k výslechu dostaví, provede policejní orgán výslech za přítomnosti obhájce zadrženého. Policejní orgán je oprávněn provést výslech podezřelého i bez přítomnosti obhájce, pokud není zvolený obhájce ve lhůtě 48 hodin dosažitelný, přičemž má zadržený právo nevypovídat. O výslechu policejní orgán sepíše protokol. Právo zadrženého podezřelého zvolit si obhájce, radit se s ním a už i samotná přítomnost obhájce u výslechu může být důležité pro případné propuštění zadrženého na svobodu. V případě, že důvody zadržení podezřelého budou rozptýleny nebo důvody zadržení z jiné příčiny odpadnou, policejní orgán zadrženého podezřelého propustí bezodkladně na svobodu.

Ve zkráceném přípravném řízení má podezřelý dle § 179b odst. 2 trestního řádu stejná práva jako obviněný upravená v § 33 odst. 1, 2 trestního řádu. Zadržený podezřelý má právo zvolit si obhájce a radit se s ním bez přítomnosti třetí osoby již v průběhu zadržení. Podezřelému musí být dána možnost, aby se k obvinění podrobně vyjádřil, zejména aby

⁹⁶ VANTUCH, P.: Obhajoba obviněného. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2010, s. 6.

⁹⁷ VANTUCH, P.: Zadržení podezřelého a jeho právo na obhajobu. Právní rádce. 2011, č. 10.

vyličil skutečnosti, které jsou předmětem obvinění, uvedl okolnosti, které jeho vinu zeslabují nebo vyvracejí.⁹⁸

Jednou ze základních záruk procesních práv podezřelého ve zkráceném přípravném řízení je sdělení podezření, na základě kterého podezřelý ví, co se mu klade za vinu, což mu umožňuje využívat svého práva na obhajobu, zejména vyjadřovat se ke všem skutečnostem a uvádět potřebné skutečnosti.

Účast obhájce ve zkráceném přípravném řízení se soustřeďuje zejména na účast při výslechu podezřelého. Účast u dalších úkonů přichází v úvahu jen výjimečně, jelikož se tyto úkony neprovádějí procesně, ale pořizují se zde především úřední záznamy (o vysvětlení osob a o provedení dalších úkonů). Činnost obhájce ve zkráceném přípravném řízení se v zásadě nebude lišit od jeho činnosti u ostatních forem přípravného řízení, bude však ovlivněna časovým limitem, čímž mohou být kladeny na obhajobu větší nároky, zejména usiluje-li obhájce o dosažení zahájení trestního stíhání a vyšetřování ve standardní formě přípravného řízení, kde jsou možnosti obhajoby širší, neboť ve zkráceném přípravném řízení se dokazování v procesní formě provádí až ve zjednodušeném řízení před samosoudcem.⁹⁹

Policejní orgán zkrácené přípravné řízení skončí tak, aby státní zástupce mohl nejpozději do dvou týdnů od podání trestního oznámení nebo jiného podnětu doručit soudu návrh na potrestání. Tato lhůta je stanovena pro skončení celého zkráceného přípravného řízení a vyřízení trestí věci v něm. Lhůtu může státní zástupce prodloužit nejvýše o 10 dnů.¹⁰⁰

Z výše uvedeného lze konstatovat, že práva zadrženého podezřelého ve zkráceném přípravném řízení jsou širší než u zadržené osoby podezřelé dle § 76 trestního řádu. Podezřelý ve zkráceném přípravném řízení má totiž stejná práva, jako obviněný zakotvená v § 33 odst. 1, 2 trestního řádu.

3.1.2 Obviněný

Obviněný je ten, proti němuž bylo zahájeno trestní stíhání podle § 160 trestního řádu. Nasvědčují-li prověřováním zjištěné a odůvodněné skutečnosti tomu, že byl spáchán trestný čin, a je-li dostatečně odůvodněn závěr, že jej spáchala určitá osoba, rozhodne policejní orgán neprodleně o zahájení trestního stíhání této osoby jako obviněného.

⁹⁸ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 554.

⁹⁹ Tamtéž s. 558.

¹⁰⁰ Tamtéž s. 558

Pojmem obviněný se určitá osoba označuje až do nařízení hlavního líčení soudem. Po nařízení hlavního líčení se tato osoba označuje jako obžalovaný. V případě, že je po nařízení hlavního líčení věc vrácena státnímu zástupci k došetření, označuje se obžalovaný opět jako obviněný. Také v případě zpětvzetí obžaloby státním zástupcem se obžalovaný opět označuje pojmem obviněný. Podle § 12 odst. 7 pokud z povahy věci nevyplývá něco jiného, rozumí se obviněným také obžalovaný a odsouzený.¹⁰¹

Základní práva obviněného jsou zakotvena v ustanovení § 33 odst. 1 trestního řádu a dále rozvedena v řadě dalších ustanovení trestního řádu, která může obviněný uplatnit bez ohledu na to, zda je zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo jeho způsobilost k právním úkonům byla omezena. Orgány činné v trestním řízení jsou povinny vždy obviněného ve všech stádiích trestního řízení o jeho právech poučit a poskytnout mu plnou možnost jejich uplatnění. Tato základní práva svým obsahem v podstatě vymezují právo na obhajobu zakotvené v Listině.¹⁰²

Práva obviněného podle trestního řádu můžeme rozdělit do následujících skupin:

- a) právo vyjádřit se ke všem skutečnostem, které se mu kladou za vinu, a k důkazům o nich,
- b) právo uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě včetně práva důkaz vyhledat a případně i provést,
- c) právo činit návrhy a podávat žádosti,
- d) právo podávat opravné prostředky,
- e) právo zvolit si obhájce a radit se s ním,
- f) právo osobní účasti při projednání věci.¹⁰³

Ad a) Obviněný má právo nejen vyjádřit se ke všem skutečnostem, které se mu kladou za vinu a k důkazům o nich, není však povinen vypovídat. Záleží na obviněném, jestli využije práva vypovídat nebo nevypovídat. Předpokladem je, aby byl obviněný včas seznámen s obviněním a jeho podstatou, co je mu kladeno za vinu a proti čemu se má bránit. Trestní řád v § 160 odst. 2 stanoví, že opis usnesení o zahájení trestního stíhání je třeba doručit obviněnému nejpozději na počátku prvního výslechu, tedy sdělit mu, že je stíhán jako

¹⁰¹ FRYŠTÁK, M. a kol.: Trestní právo procesní.. 1. vydání. Ostrava: Key Publishing, 2015, s. 30-31.

¹⁰² JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 241.

¹⁰³ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 196.

obviněný a objasnit mu podstatu obvinění. Vyjde-li během vyšetřování najevo, že skutek, pro který bylo zahájeno trestní stíhání, je jiným trestným činem, než jak byl v usnesení o zahájení trestního stíhání právně posouzen, upozorní na to policejní orgán obviněného a učiní o tom záznam do protokolu. Vyjde-li najevo v průběhu trestního stíhání, že se obviněný dopustil dalšího skutku, který nebyl uveden v usnesení o zahájení trestního stíhání, je nutné pro tento další skutek zahájit další trestní stíhání.¹⁰⁴

Evropský soud pro lidská práva se zabýval v případě Matoccia proti Itálii otázkou práva na nezbytné a podrobné seznámení se s povahou a důvodem obvinění. Stěžovatel namítal, že došlo k porušení jeho práva na obhajobu tím, že základní údaje o činu (čas a místo spáchání trestného činu), ze kterého byl obviněn, byly příliš nejasné. Evropský soud pro lidská práva judikoval, že údaje o trestném činu hrají klíčovou roli v trestním řízení. Obviněnému musí být bezodkladně a detailně sděleny důvody obvinění. Soud je toho názoru, že v trestních věcech je poskytnutí úplných a podrobných informací týkajících se obvinění základním předpokladem pro zajištění práva na spravedlivý proces. Podrobné seznámení o obviněních, jež jsou obviněnému kladena za vinu je podmínkou možnosti zahájit a připravit účinnou obhajobu.¹⁰⁵

Obviněný nesmí být k výpovědi nebo k doznání žádným způsobem donucován (§ 92 odst. 1 trestního řádu). Pokud obviněný nevyužije svého práva nevypovídat a rozhodne se vypovídat, pak mu musí být dána možnost, aby se podrobně k obvinění vyjádřil, zejména souvisle vylíčil skutečnosti, které jsou předmětem obvinění, uvedl okolnosti, které obvinění zeslabují nebo vyvracejí, a nabídl o nich důkazy (§ 92 odst. 2 trestního řádu).

Pokud se obviněný kdykoli v průběhu trestního stíhání rozhodne k věci vypovídat, nelze jej tohoto práva zbavit s poukazem na skutečnost, že v předcházejícím stadiu tohoto řízení výpověď odepřel, anebo má-li soud za to, že výslech obviněného by byl nadbytečný vzhledem k tomu, že ostatní důkazy o jeho vině postačují.¹⁰⁶

Nejvyšší soud rozhodoval o dovolání podaném proti rozhodnutí odvolacího soudu o zamítnutí návrhu obžalované ve věci vypovídat. Dovolatelka se domáhala toho, aby dovolací soud zrušil rozhodnutí odvolacího soudu a tomuto soudu přikázal, aby věc v potřebném rozsahu znovu projednal a rozhodl. Obžalovaná v přípravném řízení a před soudem prvního stupně využila svého práva nevypovídat. Svůj postoj však změnila a před odvolacím soudem

¹⁰⁴ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GRÍVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 196.

¹⁰⁵ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 25. července 2000, Matoccia proti Itálii, stížnost 23969/94. Dostupné z: <<http://hudoc.echr.coe.int>>

¹⁰⁶ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 622.

vypovídat chtěla. Odvolací soud však návrh obžalované zamítl, když ve věci je dostatek důkazů, které dovolily učinit závěr o vině obžalované. Takové odůvodnění postupu odvolacího soudu však popírá zásadní procesní oprávnění obviněného, který sice není povinen vypovídat, avšak tím není v žádném směru dotčeno jeho právo vyjadřovat se ke všem skutečnostem, které jsou mu kladeny za vinu, a k důkazům o nich a uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě. Uplatní-li obviněný právo uvést okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě až v hlavním líčení nebo v odvolacím řízení, je to jen realizací jeho práva hájit se, jak uzná za vhodné, a nemůže být jeho obhajoba odmítnuta jen na základě opožděného uplatnění. Postup odvolacího soudu vedl také k tomu, že se soud zbavil možnosti provést důkaz k posouzení otázky jejího úmyslného zavinění (tzv. subjektivní stránka trestného činu) a nemohl tak posoudit význam její výpovědi a skutečností v ní obsažených z hlediska řádného objasnění skutkového stavu věci. Nejvyšší soud judikoval, aby odvolací soud vyslechl obviněnou ve veřejném zasedání a umožnil jí tak plnohodnotnou realizaci ústavně zaručeného práva na spravedlivý proces a od něj odvozeného práva na obhajobu.¹⁰⁷

Obviněný má právo uvádět důkazy sloužící k jeho obhajobě. Uvádět důkazy je právem obviněného, nikoli jeho povinností. Důkazní břemeno leží na orgánech činných v trestním řízení.¹⁰⁸

Obviněný má dle § 2 odst. 14 trestního řádu právo používat před orgány činnými v trestním řízení svého mateřského jazyka nebo jazyka, o kterém uvede, že ho ovládá. Na uvedenou úpravu navazuje ustanovení § 28 trestního řádu o přibrání tlumočnicka. Obsah některých základních procesních rozhodnutí uvedených v § 28 odst. 2 trestního řádu musí být obviněnému přeložen, pokud po poučení neprohlásí, že pořízení překladu takového rozhodnutí nepožaduje. Nepřibrání tlumočnicka je zkrácení práva na obhajobu.¹⁰⁹

K právu vyjádřit se ke všem skutečnostem, které jsou obviněnému kladeny za vinu, slouží i právo nahlížet do spisu, činit si z něj výpisky a poznámky a pořizovat si na své náklady kopie spisů a jejich částí (§ 65 odst. 1 trestního řádu). Toto právo může státní zástupce nebo policejní orgán v přípravném řízení ze závažných důvodů odepřít. Závažnost důvodů, ze kterých tato práva odepřel policejní orgán, je na žádost osoby, jíž se odepření týká, státní zástupce povinen urychleně přezkoumat. Tato práva nelze odepřít obviněnému a obhájci, jakmile byli upozorněni na možnost prostudovat spisy, a při sjednávání dohody o vině a trestu (§ 65 odst. 2 trestního řádu).

¹⁰⁷ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25.1.2012, 3 Tdo 87/2012.

¹⁰⁸ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 244.

¹⁰⁹ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GRÍVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 197.

Ustanovení § 65 trestního řádu upravující právo obviněného nahlížet do spisu blíže nekonkretizuje do jakých spisů má obviněný a jeho obhájce právo nahlížet. Konkretizaci do jakých spisů může obviněný nebo obhájce nahlížet se zabýval Ústavní soud. Ústavní soud judikoval, že při konkretizaci spisů je třeba vycházet ze smyslu ustanovení § 65 trestního řádu, kterým je zajistit, aby obviněnému i jeho obhájci byly poskytnuty informace potřebné v daném stadiu trestního řízení k přípravě jeho obhajoby. To v praxi znamená, že obviněnému a taktéž jeho obhájci musí být umožněno nahlédnutí do všech částí písemných materiálů (trestní spis včetně dokladů, listin, doličných věcí apod.), které se stanou součástí spisu, který po skončení vyšetřování bude obviněný mít možnost prostudovat (§ 166 odst. 1 trestního řádu) a který bude podkladem pro vypracování obžaloby a s obžalobou předložen soudu, případně bude sloužit k jinému meritornímu rozhodnutí státního zástupce v přípravném řízení. Naopak dané právo nahlížet do spisů se nevztahuje na nahlížení do materiálů, které jsou pouhými vnitřními pomůckami a pracovními materiály orgánů činných v trestním řízení. Právo nahlížet do spisů podle § 65 odst. 1 trestního řádu se vztahuje v podstatě na listinné materiály, které jsou nebo v dalších stádiích trestního řízení se stanou důkazy ve smyslu ustanovení § 89 odst. 2 trestního řádu a na něž se váže právo obviněného na přípravu obhajoby. Právo obviněného nahlížet do spisu není zkráceno, pokud se jedná o interní podklady, které slouží státnímu zástupci k usměrňování postupu ve vyšetřování. Nález Ústavního soudu vylučuje, aby obviněnému nebo jeho obhájci byly utajovány důkazy, které by mohly být součástí spisu, na jehož základě by bylo v dané trestní věci rozhodnuto.¹¹⁰

Ad b) Dalším právem, které může obviněný zrealizovat je podle § 33 odst. 1 právo obviněného uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě. Orgány činné v trestním řízení mají povinnost v různých fázích řízení na toto právo obviněného upozornit. Uvádět okolnosti a důkazy, které slouží k obhajobě je zcela na uvážení obviněného. Tohoto práva může využít kdykoli v průběhu řízení. Obviněný nesmí být nucen k aktivnímu jednání, které by mohlo směřovat k jeho usvědčení.¹¹¹

Významným právem obviněného je právo vyhledat důkazy. Každá ze stran, tedy i obviněný může důkaz vyhledat, předložit nebo jeho provedení navrhnout. Skutečnost, že důkaz nevyhledal nebo nevyžádal orgán činný v trestním řízení, není důvodem k odmítnutí takového důkazu. Obžalovaný a jeho obhájce mohou žádat, aby jim bylo umožněno provést

¹¹⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 26.7.2005, sp.zn. I. ÚS 54/05.

¹¹¹ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GRIVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 197.

důkaz, zejména výslech svědka nebo znalce. Předseda senátu jim vyhoví zejména tehdy, jestliže jde o důkaz prováděný k jejich návrhu nebo jimi opatřený a předložený. Není povinen jim vyhovět, jde-li o výslech obviněného, výslech svědka mladšího než patnáct let, nemocného nebo zraněného svědka, anebo jestliže by provedení důkazu nebylo z jiného závažného důvodu vhodné.¹¹²

Ústavní soud judikoval, že soud není povinen provést všechny navržené důkazy, avšak musí o vznesených návrzích rozhodnout. Pokud jim nevyhoví, tak musí ve svém rozhodnutí vyložit z jakých důvodů (zpravidla ve vztahu k hmotněprávním předpisům, které aplikoval a právním závěrům, k nimž na skutkovém základě věci dospěl) navržené důkazy neprovedl, resp. pro základ svých skutkových zjištění je nepřevzal. Jestliže tak obecný soud neučiní, zatíží své rozhodnutí nejen vadami spočívajícími v porušení obecných procesních předpisů, ale současně postupuje v rozporu se zásadami vyjádřenými v hlavě páté Listiny základních práv a svobod, a v důsledku toho též i v rozporu s článkem 95 odst. 1 Ústavy.¹¹³

Ad c) Obviněný má právo činit návrhy a podávat žádosti v průběhu celého řízení. Toto právo úzce souvisí s předchozím právem, a to uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě. Zejména jde o návrhy na provedení důkazu, návrhy na způsob rozhodnutí ve věci, například již v přípravném řízení může obviněný učinit návrh na zastavení řízení, žádosti týkající se postupu řízení například žádost o propuštění z vazby na svobodu, žádost o navrácení lhůty, o přezkoumání postupu policejního orgánu.¹¹⁴

Ad d) Cítí-li se obviněný poškozen na svých právech, může se domáhat nápravy využitím svého práva podávat v případech stanovených zákonem opravné prostředky proti rozhodnutím orgánů činných v trestním řízení, tedy proti rozhodnutím policejního orgánu, státního zástupce i soudu. O právu podat opravný prostředek musí být obviněný informován. To je zabezpečeno tím, že každé rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení musí obsahovat poučení o opravném prostředku. Obviněný může podávat řádné i mimořádné opravné prostředky s výjimkou jednoho mimořádného opravného prostředku, a to stížnosti pro porušení zákona, kterou podává pouze ministr spravedlnosti. Obviněný může však podat ministru spravedlnosti podnět k jejímu podání.¹¹⁵

¹¹² JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 246.

¹¹³ Nález Ústavního soudu ze dne 18.4.2001, I. ÚS 549/2000, N 63/22 SbNU 65.

¹¹⁴ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 246.

¹¹⁵ ŠÁMAL, P., MUSIL, J., KUČHTA, J. a kol. Trestní právo procesní. 4. přepracované vydání. Praha: C.H. Beck, 2013, s. 197.

Obviněný má právo podávat následující opravné prostředky:

- a) stížnost – opravný prostředek, kterým lze napadnout každé usnesení policejního orgánu a usnesení soudu a státního zástupce jen v těch případech, kde to zákon výslovně připouští a pokud rozhodují ve věci v prvním stupni. Obviněný může podat stížnost, jen pokud se ho usnesení přímo dotýká nebo že k němu dal svým návrhem, ke kterému ho zákon opravňuje, podnět (§ 141 odst. 2, § 142 odst. 2 trestního řádu).
- b) odvolání – opravný prostředek, který lze podat proti rozsudku soudu prvního stupně (§ 245 odst. 1, § 246 odst. 1 písm. b) a odst. 2 trestního řádu).
- c) odpor – opravný prostředek proti trestnímu příkazu (§ 314g odst. 1 trestního řádu).
- d) dovolání – mimořádný opravný prostředek, kterým lze napadnout pravomocné rozhodnutí ve věci samé, jestliže soud rozhodl ve druhém stupni a zákon to připouští (§ 265a a násl. trestního řádu).
- e) návrh na obnovu řízení – mimořádný opravný prostředek, který lze podat proti rozhodnutím uvedeným v § 277 za podmínek stanovených v § 278 a násl. trestního řádu.

Ad e) Obviněný má právo zvolit si obhájce a radit se s ním. Ústavní soud ve své judikatuře stanovil, že právo na volbu obhájce vyplývající z článku 40 odst. 3 Listiny není právem absolutním a nelze jej vykládat jako povinnost orgánů činných v trestním řízení volbu advokáta za všech okolností bez omezení respektovat.¹¹⁶

Obviněný si může zvolit obhájce podle vlastního rozhodnutí, může si zvolit jednoho nebo i několik obhájců (tzv. pluralita obhájců). V případě, že si obviněný zvolí více obhájců je povinen oznámit orgánu činnému v trestním řízení, kterého z těchto obhájců zmocnil k přijímání písemností a k vyrozumívání o úkonech trestního řízení. Pokud tak neučiní, určí takového obhájce předseda senátu a v přípravném řízení státní zástupce. Neužije-li obviněný práva zvolit si obhájce, může mu ho zvolit zákonný zástupce, popř. jeho příbuzný v pokolení přímém, jeho sourozenec, osvojitel, osvojenec, manžel, partner, druh, jakož i zúčastněná osoba. Je-li obviněný zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo je-li jeho způsobilost k právním úkonům omezena, mohou tak učinit tyto osoby proti jeho vůli. Právo obviněného radit se s obhájcem i během úkonů prováděných orgánem činným v trestním řízení je omezeno tím, že v průběhu svého výslechu se s ním nemůže radit o tom, jak má odpovědět na

¹¹⁶ Nález Ústavního soudu ze dne 10.8.2016, sp. zn. II. ÚS 863/16.

již položenou otázku. Obviněný má právo na účast obhájce při jeho výslechu, jakož i při dalších úkonech přípravného řízení (§ 165 trestního řádu).¹¹⁷

Základní právo obviněného zvolit si obhájce a radit se s ním i během úkonů, prováděných orgánem činným v trestním řízení a je-li ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody, může s obhájcem mluvit bez přítomnosti třetí osoby, konkretizuje ustanovení § 33 odst. 1 trestního řádu. Ústavní soud ve svém nálezu vyslovil názor, že uvedené ustanovení je nutno vykládat nikoli omezujícím způsobem, ale s použitím ústavněprávní interpretace s ohledem na záruky spravedlivého procesu a že právo hovořit s obhájcem bez přítomnosti třetí osoby je třeba umožnit i obviněnému, který byl zadržen v souladu ustanovení § 75 trestního řádu. Pokud by obhájce nemohl mluvit se svým klientem bez dozoru, či alespoň mimo dosah poslechu třetí osoby, pak by jeho právní pomoc, předpokládající rovněž předávání důvěrných instrukcí, do značné míry pozbyla svého smyslu.¹¹⁸

V souvislosti s pluralitou obhájců je třeba zmínit rozhodnutí Ústavního soudu, ve kterém je uvedeno, že obhajoba obviněného v průběhu celého trestního stíhání dvěma a více obhájci není zákonem vyloučena. Je-li obviněný obhajován dvěma a více obhájci, jednájí obhájci vždy za obviněného a výlučně jeho jménem a v důsledku toho sluší takto prováděnou obhajobu v každé její fázi procesně pokládat za jednotný procesní úkon, a proto obhajoba je dovršena teprve tehdy, je-li dána možnost k jejímu uplatnění všem obhájcům, kteří se na obhajobě obviněného podílejí, přičemž pokud jde o zákonem stanovené lhůty, ty jsou z procesní pozice obviněného naplněny okamžikem, kdy proběhnou vůči všem procesně oprávněným včetně obviněného samotného.¹¹⁹

S účastí obviněným zvolených dvou a více obhájců v trestním řízení se vypořádal Ústavní soud také v dalším nálezu, v němž uvedl, pokud obecný soud rozhoduje ve veřejném zasedání, aniž by o tomto zasedání všechny obžalovaným zvolené obhájce řádně a včas uvědomil, porušuje tímto postupem ústavně zaručené právo na obhajobu. Rozhodl-li v posuzované věci odvolací soud o stěžovatelově odvolání, aniž měl prokázáno, že lhůta k přípravě k veřejnému zasedání byla poskytnuta všem zvoleným obhájcům, rozhodl za současného porušení již zmíněného ústavně zaručeného práva předčasně. V případě, že obecný soud rozhodl o ustanovení obhájce obžalovanému přesto, že si obžalovaný pro svoji obhajobu dva a více obhájců sám zvolil, a jestliže svým procesním postupem neumožnil jednomu ze zvolených obhájců uplatnění jeho práv (jednal v jeho nepřítomnosti za situace,

¹¹⁷ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GRIVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 199-200.

¹¹⁸ Nález Ústavního soudu ze dne 12.2.2002, sp. zn. I. ÚS 592/2000.

¹¹⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 4.6.1998, sp. zn. III. ÚS 308/97.

kdy měl zjištěno, že obhájce nebyl o nařízeném jednání řádně a včas uvědoměn), porušil svým postupem ústavně zaručené právo na obhajobu.¹²⁰

Nakonec bych ještě zmínila i usnesení Nejvyššího soudu. Nejvyšší soud rozhodoval o dovolání, které učinil obviněný prostřednictvím svého obhájce. Obviněný namítal, že Vrchní soud konal veřejné zasedání o jeho odvolání přesto, že se k němu nedostavil jeden z jeho dvou zvolených obhájců. Tím, že odvolací soud znemožnil nepřítomnému obhájci výkon jeho nesporného procesního práva, rozhodl ve věci předčasně, porušil svým postupem právo obviněného na obhajobu. Nepřítomnost druhého obhájce měla pro obviněného v řízení před odvolacím soudem ten důsledek, že nemohl realizovat též prostřednictvím tohoto obhájce, kterého ho podle zákona měl a musel mít, svá obhajovací práva.¹²¹

Trestní řád konkrétně v ustanovení § 33 odst. 2 a 3 dává obviněnému, který nemá dostatek prostředků, aby si hradil náklady obhajoby, právo na obhajobu bezplatnou nebo za sníženou odměnu. Trestní řád zakotvuje dva případy, kdy se přizná obviněnému nárok na bezplatnou obhajobu nebo za sníženou odměnu. V prvním případě je zapotřebí, aby obviněný osvědčil, že nemá dostatek prostředků, aby si hradil náklady obhajoby. Předpokládá se tedy jednak návrh obviněného a také prokázání nedostatku finančních prostředků. Pak o nároku na bezplatnou obhajobu nebo za sníženou odměnu rozhodne předseda senátu a v přípravném řízení soudce. V druhém případě o nároku na obhajobu bezplatnou nebo za sníženou odměnu může rozhodnout předseda senátu a v přípravném řízení na návrh státního zástupce soudce i bez návrhu obviněného, a to pokud ze shromážděných důkazů vyplývá, že obviněný nemá dostatek prostředků na náhradu nákladů obhajoby. O nároku nemajetného obviněného na obhajobu bezplatnou nebo za sníženou odměnu musí rozhodnout orgán činný v trestním řízení neprodleně.¹²²

Výklad podmínek, za nichž vzniká obviněnému nárok na bezplatnou obhajobu, je z povahy věci založen na relativně širokém uvážení, a proto o protiústavní interpretaci jde teprve tehdy, představuje-li extrémní rozpor s principy spravedlnosti, vybočuje ze všeobecně konsensuálních významů nebo je zatížen zjevným logickým rozporem. Ustanovení § 33 odst. 2 trestního řádu je na základě ustálené judikatury interpretováno tak, že nárok na bezplatnou obhajobu je dán u obviněného, který se zřetelem na výdělkové, majetkové a rodinné poměry nemůže zaplatit odměnu za obhajobu bez ohrožení své nutné výživy nebo výživy osob, o které je podle zákona povinen pečovat. Pro posouzení nároku na přiznání bezplatné obhajoby

¹²⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 12.10.2000, sp. zn. III. ÚS 312/98.

¹²¹ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 14.7.2004, sp. zn. 8 Tdo 574/2004.

¹²² FENYK, J., ČISAŘOVÁ, D., GRIVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 200.

je rozhodná celková ekonomická situace obviněného, přičemž u osob práce a výdělku schopných nedostatek pohotových finančních prostředků sám o sobě důvodem pro poskytnutí bezplatné obhajoby není. Je na obviněném, aby osvědčil, že nemá dostatek prostředků, aby uhradil náklady obhajoby. Ze zákona nevyplývá povinnost soudů vykonávat jakoukoliv vyšetřovací činnost, pokud jde o majetkové poměry žadatele a prokázání nemajetnosti je výlučně na něm. Soudům přísluší hodnocení předložených dokladů (srovnání například usnesení ze dne 17. 10. 2006 sp. zn. I. ÚS 624/06 a ze dne 10. 1. 2012 sp. zn. I. ÚS 2824/11). Pokud soudy spíše položí důraz na celkovou majetkovou potencialitu než na stav zcela současný, nelze jim z vyložených hledisek ústavněprávního přezkumu ničeho vytknout, resp. nejedná se o exces ani libovůli (srovnání usnesení ze dne 26. 4. 2007 sp. zn. III. ÚS 841/06, ze dne 13. 12. 2012 sp. zn. I. ÚS 4618/12 a ze dne 11. 4. 2013 sp. zn. II. ÚS 3723/12).¹²³

Hlediskem pro přiznání práva na bezplatnou obhajobu nebo na obhajobu za sníženou odměnu je zjištění částečné nebo úplné neschopnosti obviněného hradit náklady obhajoby. Nemajetnost obviněného lze doložit například daňovým přiznáním, potvrzením zaměstnavatele o výši příjmů, výpisem z bankovního účtu, pokud jej obviněný má, důchodovým výměrem, potvrzením od úřadu práce, že obviněný je zařazen do evidence uchazečů o zaměstnání, potvrzením od obce místa jeho trvalého bydliště, že nemá žádný majetek, který by mohl být použit k úhradě nákladů obhajoby, zprávou z katastrálního úřadu, že nevlastní žádnou nemovitost, potvrzením o přiznání podpory v nezaměstnanosti apod. V praxi se někdy používá jako vzor tiskopis pro osvobození od soudních poplatků.¹²⁴

Jestliže bylo obviněnému pravomocným rozhodnutím přiznáno právo na bezplatnou obhajobu a byl poučen o tom, aby si zvolil obhájce, popřípadě aby požádal soud o jeho ustanovení, záleží jen na obviněném, zda a kdy toto své právo uskuteční. Učiní-li tak se značným časovým odstupem (například zvolí si obhájce až po uplynutí více než šesti měsíců od přiznání práva na bezplatnou obhajobu) až poté, co orgány činné v trestním řízení prováděly úkony trestního řízení směřující k vydání meritorního rozhodnutí, pak ve smyslu dovolacího důvodu podle § 265b odst. 1 písm. c) trestního řádu nemůže úspěšně namítat, že v řízení neměl obhájce, ač ho podle zákona měl mít.¹²⁵

¹²³ Usnesení Ústavního soudu ze dne 30.3.2016, sp. zn. III. ÚS 3788/15.

¹²⁴ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 620-622.

¹²⁵ Tamtéž s. 622.

Ad f) Základním právem obviněného je jeho právo osobní účasti při projednání věci. Právo osobní účasti na projednání své věci se v plném rozsahu vztahuje jen na řízení před soudem tam, kde se rozhoduje v hlavním líčení a veřejném zasedání. V přípravném řízení je toto právo omezeno. V řízení před soudem má obžalovaný skutečnou možnost vyjádřit se ke každému provedenému důkazu, oponovat tvrzením a důkazům protistrany, má možnost osobně vyvrátit důkazy obžaloby a předložit soudu svoji verzi skutku. Osobní přítomnost obžalovaného před soudem je jedním z atributů kontradiktorního procesu.¹²⁶

3.1.3 Obžalovaný

Obžalovaným se stává obviněný po nařízení hlavního líčení. Obžalovaný má právo zúčastnit se projednávání věci v hlavním líčení a ve veřejném zasedání odvolacího soudu, aby mohl co nejlépe realizovat svoji obhajobu. Bez přítomnosti obžalovaného lze konat hlavní líčení, či veřejné zasedání o odvolání jen za zákonem stanovených podmínek (§ 202 odst. 2, § 263 odst. 4 trestního řádu).¹²⁷

Obžalovaný může požádat, aby hlavní líčení bylo konáno v jeho nepřítomnosti, musí tak učinit osobně nikoli prostřednictvím obhájce, neboť jde o úkony, jejichž povaha takový postup vylučuje. Může tak učinit ústně do protokolu, písemně, telegraficky, telefaxem nebo dálnopisem. Zákon nepřipouští učinit úkony telefonicky.¹²⁸

Na závěr hlavního líčení má obžalovaný právo na závěrečnou řeč a rovněž právo posledního slova. Trestní řád obsah závěrečných řečí a posledního slova nijak nevymezuje. Závěrečnou řeč může předseda senátu přerušit jen tehdy, vybočuje-li zřejmě z rámce projednávané věci. Během projevu posledního slova nesmějí být obžalovanému ani soudem, ani nikým jiným kladeny otázky. Poslední slovo není součástí závěrečné řeči, jde o samostatný úkon, ve kterém obžalovaný podle své úvahy může uvést vše, co pokládá z hlediska své obhajoby za významné (například okolnosti svědčící o upřímné lítosti obžalovaného, o motivech jeho trestné činnosti).¹²⁹

¹²⁶ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 242-243.

¹²⁷ ŠÁMAL, P., MUSIL, J., KUČHTA, J. a kol. Trestní právo procesní. 4. přepracované vydání. Praha: C.H. Beck, 2013, s. 197.

¹²⁸ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 922.

¹²⁹ Tamtéž s. 937-938.

3.1.4 Odsouzený

Termínem odsouzený je označován, proti němuž byl vydán odsuzující rozsudek, který již nabyl právní moci, nebo pravomocný trestní příkaz. V případě, že odsuzující rozsudek nenabude právní moci, jelikož se v dané věci koná odvolací řízení, bude odsouzený nazýván obžalovaným. Také v případě, že bude pravomocný odsuzující rozsudek v řízení o mimořádném opravném prostředku či v důsledku rozhodnutí Ústavního soudu České republiky zrušen a věc bude vrácena do některé z předchozích fází řízení, bude se ten, proti němuž se trestní řízení vede označovat jako obžalovaný nebo obviněný.¹³⁰

3.2 Obviněný jako strana trestního řízení

Od subjektu trestního řízení, kterým rozumíme ty činitele, kteří vykonávají vlastním jménem vliv na průběh řízení a kterým zákon přiznává určitá procesní práva nebo ukládá určité povinnosti, je potřeba odlišit stranu trestního řízení. Stranou v trestním řízení jsou jen určité subjekty, kterým jsou určena zvláštní procesní práva, zejména vystupovat v řízení před soudem vlastním jménem, aktivně se řízení účastnit, uplatňovat své procesní návrhy, provádět důkazy, vyjadřovat se k provádění úkonů, podávat opravné prostředky. Tyto práva nemohou být uplatňována v předsoudním stadiu trestního řízení, je možné je uplatnit jen v řízení před soudem.

Postavení strany je přiznáno jen určitým subjektům trestního řízení. Stranou je subjekt, který je oprávněný uplatňovat nebo podporovat obžalobu anebo sebe nebo jiného proti obžalobě obhajovat. Legální definici pojmu strany vymezuje trestní řád v ustanovení § 12 odst. 6, kdy stranou se rozumí ten, proti němuž se vede trestní řízení, zúčastněná osoba a poškozený a v trestním řízení před soudem též státní zástupce a společenský zástupce; stejné postavení jako strana postavení jako strana má i jiná osoba, na jejíž návrh nebo žádost se řízení vede nebo která podala opravný prostředek. Ve výčtu stran je uveden tzv. společenský zástupce. Novela trestního řádu z roku 2001 tento institut zrušila, ale v textu zákona ho ve výčtu stran v ustanovení § 12 odst. 6 trestního řádu ponechala.¹³¹

¹³⁰ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GRIVNA, T. a kol. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a.s., 2015, s. 191.

¹³¹ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 198.

Obviněný vystupuje v trestním řízení jako:

- a) procesní strana,
- b) důkazní prostředek,
- c) předmět výkonu rozhodnutí.

Obviněný je v řízení před soudem procesní stranou, která má rovnocenné postavení se státním zástupcem. Toto stejné procesní postavení není absolutně shodné. Obviněný má na rozdíl od státního zástupce určitá faktická omezení v zájmu úspěšného provedení trestního řízení. Jde především o zajišťovací úkony, především vazba a zadržení, které oslabují postavení obviněného jako rovnoprávné strany. Zákon přiznává obviněnému některá oprávnění, jimiž vyrovnává nerovnováhu v postavení obviněného a státního zástupce (tzv. favor defensionis). Těchto oprávnění se státní zástupce nemůže dovolávat, může je uplatnit výhradně obviněný případně jeho obhájce. Mezi výlučná oprávnění patří například úprava pořadí závěrečných řečí, kterou obžalovaný pronáší jako poslední, právo posledního slova, obhajovací práva jiných osob ve prospěch obviněného, zákaz reformationis in peius a další.¹³²

Obviněný je také důkazním prostředkem. Výpověď obviněného je jedním z nejdůležitějších důkazních prostředků. Vyslechnout obviněného je povinností orgánů činných v trestním řízení. Na základě výpovědi obviněného orgány činné v trestním řízení objasňují způsobem uvedeným v zákoně okolnosti svědčící ve prospěch i v neprospěch obviněného.

Obviněný je také předmětem výkonu rozhodnutí činěných policejním orgánem, státním zástupcem i soudem. Jedná se o rozhodnutí zajišťující průběh a výsledek řízení, tak i rozhodnutí v případě pravomocně uložených a vykonatelných trestů a ochranných opatření uložených rozsudkem.

3.3 Obviněný a jeho právo na obhajobu

V trestním řízení se právo obviněného na efektivní obhajobu, včetně právní pomoci, objevuje již od 12. století, především v anglosaském právním systému.¹³³

¹³² CHMELÍK, J. a kol. Trestní řízení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 129-130.

¹³³ BANASZAK, R. Fair Trial Rights of the Accused. London: Greenwood Press, 2002, s. 15.

Právo na obhajobu je považováno za nejvýznamnější právo obviněného. Spolu se zásadou presumpce nevinny tvoří základ spravedlivého procesu v trestním řízení. Právo na obhajobu je souhrnem všech práv, která jsou obviněnému dána k obhajobě proti vznesenému obvinění, jehož účelem je ochrana zájmů obviněného v celém trestním řízení. Bez práva na obhajobu nelze zaručit, že budou v trestním řízení náležitě a včas objasněny všechny skutečnosti, které vinu vyvracejí nebo ji alespoň zmírňují. Právo na obhajobu je zabezpečeno příslušnými právními normami, které zajišťují konkrétní oprávnění obviněného v průběhu trestního řízení.

Právo na obhajobu obviněného bylo již v historii předmětem obsáhlých diskusí. Již v 19. a počátkem 20. století se k otázkám obhajoby věnovala rakouská a německá nauka, která chápala právo obviněného jako obranu nebo ochranu občana před nesprávným postupem soudu, resp. před pronásledováním soudu. Již v té době bylo konstatováno, že pravda o každé tezi může být poznána jen tak, budou-li uváděny důvody svědčící v její prospěch i důvody proti ní. Cesta k jistotě vede přes pochybnosti, odporování a opačná tvrzení jsou zkušebním kamenem pravdy. Rakouská teorie zdůrazňuje nutnost prozkoumání věrohodnosti obžaloby s námitkami, které uvádí obhajoba, má-li být v trestním řízení zaručeno všestranné a objektivní posouzení věci. Úkolem trestního soudnictví je zjistit v trestním řízení kromě okolností, které obviněnému přitěžují, také okolnosti polehčující.¹³⁴

Na základě trestního řádu účinného od 1.1.1962 vznikalo právo na obhajobu okamžikem obvinění osoby z trestného činu. Rozšíření práva na obhajobu ještě na dobu před sdělením obvinění přinesla novela trestního řádu provedená zákonem č. 178/1990 Sb. Právo na obhajobu se rozšířilo na zadržení podezřelé osoby před zahájením trestního stíhání, na dobu, kdy se již koná řízení upravené trestním řádem.

3.3.1 Zásada zajištění práva na obhajobu

Zásada zajištění práva na obhajobu, jak už bylo dříve zmíněno, je vyjádřena v ustanovení § 2 odst. 13 trestního řádu, které stanoví, že ten, proti němuž se řízení vede, musí být v každém období řízení poučen o právech umožňujících mu plné uplatnění obhajoby a o tom, že si může též zvolit obhájce; všechny orgány činné v trestním řízení jsou povinny mu

¹³⁴ CHMELÍK, J. a kol. Trestní řízení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 127-128.

umožnit uplatnění jeho práv. Na ústavní úrovni je vyjádřena v ustanovení článku 40 odst. 3 Listiny základních práv a svobod.

Porušením práva obviněného na obhajobu v přípravném řízení je závažná vada odůvodňující vrácení věci státnímu zástupci po předběžném projednání obžaloby podle § 188 odst. 1 písm. e) trestního řádu a to z důvodu, že policejní orgán neupozornil obhájce obviněného na možnost prostudovat vyšetřovací spis a učinit návrh na doplnění vyšetřování (§ 166 odst. 1 trestního řádu). Porušením práva obviněného na obhajobu je také, pokud je v přípravném řízení doplňováno vyšetřování výsledkem svědka, aniž by byl obhájce předem uvědoměn o době a místu konání výslechu, ačkoliv požádal vyšetřovatele o účast na vyšetřovacích úkonech. Závažnou vadou je i porušení práva obhajoby záležející v tom, že obhájce obviněného, který oznámil vyšetřovateli, že se chce účastnit vyšetřovacích úkonů, nebyl o důležitých vyšetřovacích úkonech vyrozuměn, přičemž nešlo o úkony, jejichž provedení by nebylo možno odložit (§ 165 odst. 1, 2 trestního řádu).¹³⁵

Součástí práva obviněného na obhajobu je i možnost seznámit se s obsahem zvukového záznamu o průběhu hlavního líčení. Trestní řád vydání kopie zvukového záznamu nezakazuje. Soud na základě žádosti obviněného nebo jeho obhájce podle okolností případu určí, zda umožní přehrání takového záznamu nebo poskytne jeho kopii. Ústavní soud se zabýval námitkou stěžovatele, že mu soudy neumožnily přístup ke zvukovým záznamům o průběhu hlavního líčení. Ústavní soud se v této věci vyjádřil, že podle ustanovení § 65 odst. 1 trestního řádu má obviněný a jeho obhájce mimo jiné právo nahlížet do spisu (s výjimkou protokolu o hlasování a osobních údajů svědka vyslýchaného ve smyslu ustanovení § 55 odst. 2 trestního řádu) a pořizovat si na své náklady kopie spisů a jejich částí. Obhájce obviněného má dále podle ustanovení § 41 odst. 6 trestního řádu právo ve všech stádiích trestního řízení vyžádat si předem kopii nebo průpis protokolu o každém úkonu trestního řízení. Tato obecná úprava se však nevztahuje v plném rozsahu na protokolaci v řízení před soudem. Některé zvláštnosti protokolace v řízení před soudem upravuje ustanovení § 55b trestního řádu. Z odstavce 7 citovaného zákonného ustanovení vyplývá, že „zvukový záznam není součástí spisu, neboť stanoví, že zvukový záznam se uchovává na nosiči informací spolu se spisem, a není-li jeho připojení ke spisu možné, poznamená se do protokolu nebo stručného záznamu místo jeho uložení“. Není-li nosič informací součástí spisu, oprávnění obviněného, resp. jeho obhájce, pořídit si kopie tohoto nosiče nelze z ustanovení § 65 odst. 1 trestního řádu vyvodit. Rovněž z ustanovení § 41 odst. 6 trestního řádu vyplývá pouze oprávnění obhájce vyžádat si

¹³⁵ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 572.

kopii protokolu o hlavním líčení pořízeného dle zvukového záznamu, nikoliv však kopii samotného záznamu. Povinnost soudu poskytnout obžalovanému kopii zvukových záznamů o průběhu hlavního líčení tedy přímo z žádného ustanovení trestního řádu nevyplývá; to však neznamená, že by tyto kopie soud obhajobě poskytnout nemohl. Má-li obviněný oprávnění vznést ve smyslu ustanovení § 57 odst. 1 trestního řádu námitky proti protokolaci, musí mít možnost ověřit si, zda obsah protokolu o hlavním líčení není v rozporu s tím, co bylo v průběhu hlavního líčení zachyceno nahrávacím zařízením na zvukový záznam. Právo na toto ověření sice není stranám řízení trestním řádem výslovně stanoveno, ale vyplývá ze smyslu ústavně garantovaného práva na obhajobu, které je zakotveno rovněž v trestním řádu, a to zejména v ustanovení § 2 odst. 13. Není-li obžalovanému či jeho obhájci na základě žádosti soudem umožněno zkonfrontovat zvukový záznam s jeho přepisem v protokolu ať již tím, že je umožněn poslech záznamu, nebo tím, že je mu poskytnuta jeho kopie, je obhajobě znemožněno vznést proti protokolaci konkrétní námitky či kvalifikovaně brojit proti výpovědím osob vypovídajících během hlavního líčení. K takovému závěru dospěla i judikatura obecných soudů (například usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9.11.2005 sp. zn. 4 Tz 167/2005).¹³⁶

Ke zkrácení práv obviněného na obhajobu nedojde, pokud důkaz, který v přípravném řízení sice nebyl součástí spisu a byl předložen soudu teprve po podání obžaloby, avšak stranám byla později dána možnost se s ním seznámit a předmětný důkaz byl řádně proveden v rámci dokazování v hlavním líčení, přičemž měl obviněný možnost se k důkazu vyjádřit. Tím, že byl určitý důkaz proveden v pozdější fázi trestního řízení, nejde o podstatnou vadu řízení ve smyslu ustanovení § 258 odst. 1 písm. a) trestního řádu a z tohoto důvodu nelze dovodit porušení zásad spravedlivého procesu.¹³⁷

Obsah zásady zajištění práva na obhajobu se zpravidla rozděluje do tří základních skupin:

1. Právo osoby, proti níž se trestní řízení vede, hájit se sám a prostředky podle vlastního rozhodnutí. Tato obhajoba je označována za obhajobu materiální.
2. Právo mít obhájce a radit se s ním o způsobu obhajoby. Tato obhajoba je označována za obhajobu formální.

¹³⁶ Nález Ústavního soudu ze dne 17.4.2007, sp. zn. IV. ÚS 388/06.

¹³⁷ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 572.

3. Právo vyžadovat od orgánů činných v trestním řízení takový postup, aby byl zjištěn skutkový stav věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí. Osoba, proti níž se trestní řízení vede, má též právo, aby orgány činné v trestním řízení objasňovaly se stejnou pečlivostí také okolnosti svědčící v její prospěch a prováděly v tomto směru důkazy, a to i bez návrhů stran. Například v ustanovení § 164 odst. 3 trestního řádu uvádí, že policejní orgán vyhledává a za stanovených podmínek i provádí důkazy bez ohledu na to, zda svědčí ve prospěch či v neprospěch obviněného. Obhajoba obviněného a jím navrhované důkazy, pokud nejsou zcela bezvýznamné, musí být pečlivě přezkoumány.¹³⁸

3.3.2 Materiální obhajoba

Rozhodnutí obviněného zda se bude obhajovat sám nebo zda využije možnosti obrátit se na obhájce je v zásadě na obviněném. Právo obviněného obhajovat se sám není absolutní. Výjimku z práva obhajovat se sám tvoří tzv. institut nutné obhajoby, kdy v některých typech řízení musí mít obviněný obhájce. Trestní řád vyjmenovává, ve kterých situacích se nesmí obviněný obhajovat sám, ale pouze za pomoci obhájce. Institut nutné obhajoby je podrobněji rozebrán v kapitole o nutné obhajobě.

Materiální a formální obhajobu tzv. hájení materiální a hájení formální rozlišovala již nauka prvorepubliková nebo spíše ještě rakousko-uherská. Materiální hájení bylo spatřováno v ustanoveních, které jednak umožňovala obviněnému hájit se sám, jednak ukládala soudu i všem úřadům působícím v trestním řízení povinnost, aby rovnou měrou bedlivý zřetel měly nejen k okolnostem obviněnému přitěžujícím, ale i k těm, jež k obraně jeho jsou příhodny.¹³⁹

Pokud obviněný nechce využít pomoci obhájce a dobrovolně se rozhodne hájit se sám má v případě osobní obhajoby určité povinnosti, musí se také sám řádně starat o svá práva (rozsudek Evropského soudu pro lidská práva Melin proti Francii, 22.6.1993, č. 12914/87).¹⁴⁰

V článku 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy jsou zakotvena dílčí práva obviněného. Základním právem obviněného je právo obhajovat se sám. Další alternativy zaručují právo obviněného být účinně obhajován obhájcem, je-li to třeba. Evropský soud pro lidská práva ve svém rozhodnutí akceptoval, že právo hájit se sám není absolutní a judikoval, že rozhodnutí, zda

¹³⁸ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 43-45.

¹³⁹ GRIVNA, T. a kol.: Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, s. 33.

¹⁴⁰ KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: Evropská úmluva o lidských právech. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2012, s. 803.

povolit obviněnému hájit se osobně nebo mu ustanovit obhájce, ponechává vlastnímu uvážení jednotlivých států, které ze své pozice lépe než Evropský soud pro lidská práva zvolí vhodné prostředky k zajištění práva na obhajobu. Shledal podstatným, aby obviněný byl schopen uplatnit svoji obhajobu náležitým způsobem a v souladu s požadavky spravedlivého procesu. Domácí soudy jsou tudíž oprávněny zvážit, zda zájmy spravedlnosti vyžadují povinné ustanovení obhájce. Platnost těchto úvah žádným způsobem neoslabuje ani ta skutečnost, že je obviněný sám advokátem. Ačkoli advokáti mohou jednat před soudem osobně, příslušné soudy jsou přesto oprávněny posoudit, že zájmy spravedlnosti si vyžadují ustanovení zástupce, který bude jednat za advokáta, jenž je obviněn z trestného činu a právě z toho důvodu nemusí být schopen účinně vést svou obhajobu. Podle názoru soudu spadá tato otázka do rámce rozhodovací volnosti národním orgánům.¹⁴¹

V případě, že se obviněný rozhodne obhajovat se sám, je to pokládáno za odmítnutí práva obhajovat se za pomoci obhájce. Před tím, než z chování účastníka může být vyvozeno, že se práva na obhajobu prostřednictvím obhájce vzdal, musí být zřejmé, že mohl rozumně předvídat, jaké důsledky jeho jednání může mít. Je třeba zohlednit, zda se obviněný vzhledem k okolnostem nebo svým osobním charakteristikám nenacházel ve zranitelném postavení (například z důvodu tělesného postižení, alkoholismu a příslušnosti k sociálně znevýhodněné skupině - rozsudek ve věci Bortnik proti Ukrajině ze dne 27. ledna 2011 č. 39582/04; z důvodu negramotnosti a neznalosti úředního jazyka - rozsudek ve věci Panovits proti Kypru ze dne 11. prosince 2008 č. 4268/04 a jiné). Obecné soudy jsou dokonce povinny si ověřit, zda obviněný měl v době, kdy byl nějakým způsobem omezen na svobodě (zadržení, vazba), možnost přístupu k obhájci a zda jeho volba vzdát se práva na pomoc obhájce může být považována za svobodnou a dobrovolnou (rozsudek ve věci Yunus Aktaş a další proti Turecku ze dne 20. října 2009 č. 24744/03; rozsudek ve věci Borotyuk proti Ukrajině ze dne 16. prosince 2010 č. 33579/04). Evropský soud pro lidská práva například nebyl přesvědčen o jednoznačném vzdání se práva, jestliže jeho důkazem bylo pouhé zaškrtnutí políčka "nežádá pomoc obhájce" na formuláři o výslechu obviněného (viz vzpomínaný rozsudek ve věci Yunus Aktaş a další proti Turecku). Obecné soudy jsou povinny přistoupit k ustanovení obhájce ex offio kdykoliv, vyžadují-li si pomoc obhájce zájmy spravedlnosti ve smyslu článku 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy. Otázka ustanovení obhájce, vyžadují-li to zájmy spravedlnosti, je posuzována s ohledem na konkrétní okolnosti každého jednotlivého případu a průběhu řízení jako celku. Evropský soud pro lidská práva zařadil mezi kritéria, která je třeba vzít v úvahu

¹⁴¹ Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva o nepřijatelnosti Correia de Matos proti Portugalsku ze dne 15.11.2001, stížnost č. 48188/99.

zejména složitost věci z právního hlediska (rozsudek ve věci Pham Hoang proti Francii ze dne 25. září 1992 č. 13191/87), závažnost trestného činu nebo hrozícího trestu pro obviněného (rozsudek velkého senátu ve věci Benham proti Spojenému království ze dne 10. června 1996 č. 19380/92) a osobnost obviněného z hlediska jeho schopnosti obhajovat se sám. Podle Evropského soudu pro lidská práva je pomoc obhájce nezbytná, je-li obviněným například cizinec, který neovládá jazyk země a jejíž právní systém je mu cizí (rozsudek ve věci Twalib proti Řecku ze dne 9. června 1998 č. 24294/94).¹⁴²

Právo materiální obhajoby zahrnuje zejména právo obviněného účastnit se projednání věci před soudem, právo vyjádřit se ke všem skutečnostem, které jsou mu kladeny za vinu, právo uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě, právo činit návrhy a podávat žádosti, právo předkládat návrhy na provedení důkazu a podávat opravné prostředky.

Osobní přítomnost obžalovaného před soudem je jedním z atributů kontradiktorního procesu. Obžalovaný musí mít možnost se řízení před soudem účastnit osobně, aby mohl oponovat tvrzením a důkazům protistrany, a to bez ohledu zda se hájí sám nebo využil možnosti dát se zastupovat obhájcem.¹⁴³

Historie kontradiktornosti se váže na starořímské *audiatur el altera pars*, tzn. právo být vyslechnut. Zásada kontradiktornosti, nazývaná též zásada kontradiktorního řízení, ale i kontradiktorní proces posiluje právo na obhajobu. Kontradiktornost plní funkci hledání pravdy a funkci garantující obviněnému právo na obhajobu, přičemž se prolíná s dalšími zásadami trestního řízení, mezi jinými se zásadou rovnosti zbraní, zásadou rychlosti a hospodárnosti řízení, ale i zásadami dokazování. Předpokladem úspěšného uplatňování kontradiktornosti v řízení před soudem je právě zásada rovnosti zbraní, kdy strany přednáší nezávislému a nestrannému soudu svoje argumenty, stanoviska a důkazy na podporu svých argumentů. Zásada rovnosti zbraní ve spojitosti se zásadou kontradiktornosti zabezpečuje v trestním procesu stejná oprávnění pro všechny strany, tak aby byla zabezpečena rovnost možností v poznání důkazů i argumentů protistrany, v možnosti se k nim vyjádřit jako i v možnosti navrhnout a předložit vlastní argumenty a důkazy.¹⁴⁴

Obsahem zásady rovnosti zbraní je, aby obě strany měly možnost předložit věc soudu, který splňuje požadavky nezávislosti a nestrannosti za podmínek, které ani jednu ze stran

¹⁴² Nález Ústavního soudu ze dne 18.3.2015, sp. zn. IV. ÚS 2443/14.

¹⁴³ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: *Obhájce v trestním řízení*. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 43-44.

¹⁴⁴ GRIVNA, T. a kol. : *Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století*. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, s. 234-235.

nestaví do méně výhodného postavení, a to hlavně ve vztahu k možnosti protistran vyslechnout svědky a klást jim otázky.¹⁴⁵

Právní slovník definuje pojem rovnosti zbraní jako spravedlivou rovnováhu v možnostech přiznaných stranám v soudním sporu.

Rovností zbraní se zabýval i Ústavní soud ve svém nálezu. Ústavní soud opakovaně připomíná, že účelem trestního řízení není jen spravedlivé potrestání pachatele, nýbrž i „fair“ proces, který je nevyhnutelnou podmínkou existence demokratického právního státu. V takovém spravedlivém „fair“ procesu musí mít obhajoba rovnou příležitost (článek 37 odst. 3 Listiny) podílet se na procesním formování a verifikaci obžalobou shromážděných důkazů; přičemž výjimky z tohoto pravidla je nutno vykládat restriktivně, aby nebyly popřeny smysl a podstata omezovaných práv (článek 4 odst. 4 Listiny) - [nález sp. zn. I. ÚS 375/06 ze dne 17. 12. 2007 (N 225/47 SbNU 951)]. Neboli, ani způsob opatřování a používání důkazů nelze přizpůsobovat momentálnímu přesvědčení orgánů činných v trestním řízení o pachateli a vině, ale vždy je třeba striktně dbát předepsaných procesních pravidel [nález sp. zn. II. ÚS 2014/07 (citovaný výše) navazující na nález sp. zn. Pl. ÚS 4/94 ze dne 12. 10. 1994 (N 46/2 SbNU 57; 214/1994 Sb.)].¹⁴⁶

Zásady kontradiktornosti řízení a rovnosti zbraní, vyplývající z principu spravedlivého procesu, obsaženého v článku 6 Úmluvy, jsou sice významnými, avšak nikoliv jedinými zásadami trestního řízení. Zásady kontradiktornosti a rovnosti zbraní mohou za určitých okolností kolidovat s jinými legitimními zásadami trestního řízení, například se zásadou vyhledávací, zásadou hospodárnosti a zásadou rychlosti řízení, a proto mohou být, za dodržení principu proporcionality, v některých stádiích řízení, zejména v přípravném řízení, dočasně omezeny. Zásady kontradiktornosti a rovnosti zbraní platí pro trestní řízení jako celek, avšak neuplatňují se ve všech stádiích trestního řízení a při všech procesních úkonech stejně intenzivně. Nejúplněji se prosazují v hlavním líčení, eventuálně ve veřejném zasedání soudu, v nichž se rozhoduje o nejdůležitějších meritorních otázkách trestního řízení, tj. o vině a trestu. V těchto procesních formách lze vytvořit reálné předpoklady pro široké a reálné uplatnění těchto zásad. Naproti tomu při provádění úkonů v přípravném řízení nelze zásady kontradiktornosti řízení a rovnosti zbraní vždy plně uplatnit, pokud by jimi byly popřeny jiné legitimní zájmy, zejména zájem státu na efektivitě trestního stíhání.¹⁴⁷

¹⁴⁵ GŘIVNA, T. a kol. : Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, s. 247-248.

¹⁴⁶ Nález Ústavního soudu ze dne 23.2.2015, sp. zn. I. ÚS 2852/14.

¹⁴⁷ Nález Ústavního soudu ze dne 17.6.2004, sp. zn. III. ÚS 239/04.

Kontradiktorní soudní řízení ve smyslu judikatury štrasburských orgánů ochrany práva doplňuje oprávnění každého z účastníků řízení navrhnout důkazy na podporu svých tvrzení a právo druhého účastníka, aby byl seznámen s obsahem těchto důkazů a měl možnost vyjádřit se k těmto důkazům.¹⁴⁸

K právu obviněného vyjádřit se k prováděným důkazům vyslovil závazný právní názor a ve vztahu k pramenům práva odůvodnil Ústavní soud ve svém nálezu, kde judikoval, že zásadám spravedlivého procesu vyplývajícím z Listiny je nutno rozumět tak, že ve spojení s obecným právním předpisem v řízení před soudem musí být dána jeho účastníkovi možnost vyjádřit se nejen k provedeným důkazům a k věci samé, ale také označit (navrhnout) důkazy, jejichž provedení pro zjištění (prokázání) svých tvrzení pokládá za potřebné.¹⁴⁹

Kontradiktornost se považuje za všeobecný právní princip, za pravidlo přirozeného práva ovládající každý soudní proces. Kontradiktornost představuje právo stran vyjádřit se v procesu ke všem okolnostem. V kontradiktorním řízení proti sobě stojí strany jako procesní odpůrci, kdy v trestním řízení jde o státního zástupce a obžalovaného. Každá ze stran musí mít možnost vyjádřit se k návrhům, argumentům a důkazům druhé strany a předkládat vlastní argumenty, důkazy.

Práva na obhajobu jsou podstatně širším celkem než kontradiktornost, která je jen jejich prvkem. Navíc kontradiktornost v trestním soudním řízení neslouží jen na obhajobu obviněného, ale i na ochranu práv obžaloby.

3.3.3 Formální obhajoba

Právo na obhajobu ve formálním pojetí je věnována významná pozornost již za doby Rakousko-Uherska. Jednalo se o tzv. formální hájení, které spočívalo v činnosti zvláště k tomu zřízeného obhájce.

Právo mít obhájce a radit se s ním o způsobu obhajoby, tzv. formální obhajoba, patří k základním právům osoby, proti níž se trestní řízení vede. Právo hájit se prostřednictvím obhájce je zakotveno v mezinárodních dokumentech o lidských právech a také na ústavní úrovni konkrétně v článku 40 odst. 3 Listiny základních práv a svobod. Formální obhajoba zahrnuje kromě práva obviněného mít obhájce a radit se s ním, i právo, aby mu byl obhájce ustanoven a právo na účast obhájce u procesních úkonů. Trestní řád v ustanovení § 36 a 36a

¹⁴⁸ GŘIVNA, T. a kol. : Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, s. 247.

¹⁴⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 24.2.2004, sp. zn. I. ÚS 733/01.

výslovně stanoví, kdy musí mít obviněný obhájce (tzv. institut nutné obhajoby), i když si ho výslovně nepřeje.

Obviněný má právo zvolit si obhájce podle vlastní vůle, výběru a přesvědčení, bez jakéhokoliv omezení a na vlastní odpovědnost. Obhajoba prostřednictvím zvoleného obhájce dává obviněnému možnost kvalifikovanější ochrany jeho práv. Tím je zajišťováno po formální stránce právo na obhajobu, aby obviněný v trestním řízení neutrpěl újmu v důsledku neznalosti práva nebo, že nedokáže sám plně a náležitě využít svých procesních práv. Obviněný si může místo obhájce, který mu byl ustanoven zvolit obhájce jiného. Má také možnost zvolit si v téže trestní věci více obhájců tzv. pluralita obhájců.

Ústavně zaručené právo na obhajobu spolu s presumpcí nevinny jsou základními podmínkami spravedlivého trestního procesu. Tyto ústavní záruky se promítají i do příslušného procesního předpisu, do trestního řádu, jenž je ve shodě s Ústavou budován zcela zřetelně na zásadě priority volby obhájce (§ 33 odst. 1, § 37 odst. 2 trestního řádu), kterou je obviněný (obžalovaný) oprávněn uplatnit v kterémkoli stadiu neskončeného řízení. Za uskutečněnou volbu obhájce obviněný nese odpovědnost sám, a již proto není obecný soud oprávněn posuzovat kvalitu obhajoby či nečinnost obhájce, neboť obhajovanému nelze upřít právo na volbu procesní taktiky, jíž zamýšlí svůj záměr v řízení před soudem prosadit. Opak by totiž znamenal očividný zásah státní moci do ústavně zaručeného základního práva na obhajobu a případně též jistou zřetelně nežádoucí a především ústavně nepřípustnou formu státní kontroly nad jeho výkonem.¹⁵⁰

Právo obhajovat se za pomoci obhájce podle vlastního výběru přiznává obviněnému i článek 6 odst. 3 písm. c) Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Výběr obhájce obviněným musí být v zásadě respektován. Evropský soud pro lidská práva ve svých rozhodnutích judikoval řadu důvodů, pro něž je možné odmítnout respektovat advokáta zvoleného obviněným. Jedním z důvodů pro odmítnutí advokáta zvoleného obviněným je osobní zájem advokáta na případu, protože je obviněný například advokátovým synem. V rozporu s článkem 6 odst. 3 písm. c) Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod není požadavek, aby obhájce v trestním řízení měl určité právnické vzdělání. Stát může legitimně omezit zastupování v trestním řízení pouze na kvalifikované obhájce (rozsudek Shabelnik proti Ukrajině ze dne 19.2.2009). Dle judikatury Evropského soudu pro lidská práva nemůže být obviněný v zásadě zbaven práva obhajovat se za pomoci

¹⁵⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 28.1.2004, sp. zn. Pl. ÚS 41/02.

obhájce jen z toho důvodu, že se vyhýbá trestnímu řízení (rozsudek Poitrimol proti Francii ze dne 23.11.1993).¹⁵¹

Evropský soud pro lidská práva se také zabýval otázkou, od kterého okamžiku musí mít obviněný obhájce. Touto otázkou se soud zabýval v souvislosti s tím, že chování obviněného již v raných fázích trestního řízení může zásadním způsobem poznamenat spravedlivost dalšího řízení. Soud zdůraznil význam přípravného řízení pro další fáze trestního řízení v tom směru, že důkazy získané během vyšetřování určují rámeček, ve kterém bude trestný čin, který je obviněnému kladen za vinu, projednáván v řízení před soudem. Soud otázku přístupu obviněného k obhájci v raných fázích řízení upřesnil v rozsudku ve věci Salduz proti Turecku ze dne 27.11.2008, kde formuloval následující : „Soud má za to, aby právo na spravedlivý proces zakotvené v článku 6 odst. 1 Úmluvy zůstalo dostatečně konkrétní a účinné. Je třeba, aby přístup k obhájci byl umožněn od prvního výslechu podezřelého, ledaže by bylo na základě zvláštních okolností daného případu prokázáno, že existují naléhavé důvody k omezení tohoto práva. I když naléhavé důvody mohou výjimečně ospravedlňovat odmítnutí přístupu k obhájci, takové omezení, ať už je zdůvodněno jakkoli, nesmí neoprávněně poškozovat práva vyplývající pro obviněného z článku 6 Úmluvy. V zásadě dochází k nenapravitelnému zásahu do práv obhajoby tehdy, jestliže je odsouzení založeno na výpovědích učiněných obviněným během policejního výslechu bez možnosti, aby byl přítomen obhájce“. Následující rozsudek ve věci Dayanan proti Turecku ze dne 13.10.2009 doplnil, že spravedlivost trestního řízení dle článku 6 Úmluvy obecně vyžaduje, aby obviněný měl možnost na právní pomoc obhájce již od okamžiku svého zadržení nebo umístění do vazby, tedy od okamžiku zbavení osobní svobody.¹⁵²

Trestní řád v § 35 omezuje právo na volbu obhájce, podle kterého obhájcem v trestním řízení může být jen advokát (§ 35 odst. 1 trestního řádu), přičemž nemůže jít o advokáta, proti kterému je nebo bylo vedeno trestní stíhání, a v důsledku toho v řízení, ve kterém by měl vykonávat obhajobu, má postavení obviněného, svědka nebo zúčastněné osoby (§ 35 odst. 2 trestního řádu). Nemůže jít ani o advokáta, který v trestním řízení vypovídá jako svědek, podává znalecký posudek nebo je činný tlumočník (§ 35 odst. 3). Ze zastupování může být podle § 37a odst. 1 písm. b) trestního řádu advokát vyloučen, jestliže se opakovaně nedostaví k úkonům trestního řízení, při nichž je jeho účast nezbytná, ani nezajistí účast svého zástupce, ačkoliv byl řádně a včas o takových úkonech vyrozuměn.

¹⁵¹ KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: Evropská úmluva o lidských právech. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2012, s. 805.

¹⁵² Tamtéž s. 805-806.

Ústavní soud ve svém nálezu konstatoval, že každý, kdo je obviněn z trestného činu, má mimo jiné právo obhajovat se za pomoci obhájce podle vlastního výběru. Je zásadně věcí obviněného (obžalovaného), kdy a koho z osob oprávněných k poskytování právní pomoci formou obhajoby v trestním řízení (§ 37 trestního řádu) svou obhajobou pověří, případně svého práva vůbec využije. Pokud si obviněný obhájce sám zvolí, může stát do jeho svobodné vůle zasáhnout pouze za splnění zákonem stanovených podmínek. Záleží především na tom, aby obhajoba obviněného byla skutečná a účinná.¹⁵³

Nejzásadnějším zásahem do práva na svobodnou volbu obhájce bylo vyžadování bezpečnostních prověrek u advokátů v trestních řízeních týkajících se utajovaných skutečností. Tuto úpravu zkritizoval Ústavní soud ve svém nálezu. Ústavní soud dovodil, že ochranu utajovaných skutečností lze v zásadě označit za legitimní veřejný zájem, který se může v některých směrech dotýkat i základního práva na obhajobu. Podstatná je skutečnost, že zařazení advokátů (obhájců) do okruhu pověřovaných osob znamená porušení jednoho ze základních principů advokacie, totiž principu nezávislosti advokáta na státu tak, aby advokát mohl advokacii vykonávat svobodně, tedy vystupovat jako právní zástupce fyzické či právnické osoby i proti státu, aniž by měl obavu ze sankce státu vůči sobě. Stanovení bezpečnostní prověrky pro advokáta jako podmínky poskytování právních služeb v procesu, v němž se mohou vyskytnout utajované skutečnosti, může vést k tomu, že by stát takto mohl určovat, kdo je oprávněn takovou právní službu poskytnout a tím by mohl eliminovat ty advokáty, kteří se jeví jako osoby nepohodlné. To by přirozeně znamenalo flagrantní zásah do práv obviněného na obhajobu. Ústavní soud zdůraznil, že klient má zásadně právo na právní zastoupení tím advokátem, jehož si vybral. Je zřejmé, že podle žádného právního předpisu nelze přimět advokáty k tomu, aby se bezpečnostní prověrce podrobili. Opačný právní režim by mohl vést k tomu, že by prověřený advokát vůbec nebyl k dispozici, což by mohlo mít za následek i omezení obecných soudů při ustanovování obhájce v zákonem stanovených případech tzv. nutné obhajoby.¹⁵⁴

¹⁵³ Nález Ústavního soudu ze dne 13.1.2009, sp. zn. IV. ÚS 1855/08.

¹⁵⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 28.1.2004, sp. zn. Pl. ÚS 41/02.

3.4 Obviněná právnická osoba a její právo na obhajobu

Přijetím zákona č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim, který nabyl účinnosti 1.1.2012, došlo v českém trestním právu k rozšíření trestní odpovědnosti. S účinností zákona o trestní odpovědnosti právnických osob mohou být trestně stíhány i právnické osoby, tedy obchodní společnosti, různé spolky, nadace aj.

Právnické osoby mohou být stíhány jen za ty trestné činy, které jsou v zákoně o trestní odpovědnosti vyjmenovány. Právnická osoba je právní fikcí, o vůli právnické osoby lze hovořit pouze v rovině úvah. Pilířem trestní odpovědnosti právnických osob je konstrukce vytýkatelnosti (označovaná také jako přičitatelnost) protiprávního jednání kvalifikovaných osob uvedených v § 8 odst. 1 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob. Orgány činné v trestním řízení v případě trestní odpovědnosti právnických osob budou vždy primárně pracovat s fyzickou osobou, z jejíhož protiprávního jednání mohou plynout následky i pro právnickou osobu.¹⁵⁵

Právnické osobě přísluší právo na spravedlivý proces podle článku 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod a článku 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Z ústavního zakotvení práva na obhajobu vyplývá, že toto právo je přiznáno nejen fyzickým osobám, ale i s dílčími modifikacemi právnickým osobám. Právnická osoba, proti níž se vede trestní řízení, má právo na obhajobu, které představuje garanci realizace práva na spravedlivý proces. Právnická osoba má právo, aby její věc byla spravedlivě a v přiměřené lhůtě projednána nezávislým a nestranným soudem, který rozhodne o oprávněnosti trestního obvinění proti ní.

Zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim upravuje právo na obhajobu právnické osoby velmi stručně. Právo na obhajobu zmiňuje v § 35 odst. 1 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob, z něhož vyplývá, že ustanovení § 34, týkající se úkonů právnické osoby, nemá vliv na právo obviněné právnické osoby na obhajobu ve smyslu materiálním i formálním. Dále zákon v § 35 odst. 2 stanovuje, že pro obviněnou právnickou osobu se nepoužijí ustanovení trestního řádu o nutné obhajobě. Zákon tedy odkazuje na úpravu práva na obhajobu zakotvenou v trestním řádu.

¹⁵⁵ GRIVNA, T. a kol. : Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, s. 166.

Právnícká osoba má právo na obhajobu v zásadě stejné podobě jako v trestním řízení proti fyzické osobě. Právnícká osoba může volit mezi obhajobou materiální, tedy hájit se sama prostřednictvím realizace svých procesních práv, popřípadě může přistoupit k formální obhajobě, tedy zvolit si obhájce a radit se s ním.

Úkony za právníckou osobu v trestním řízení činí tzv. oprávněné osoby. Zákon o trestní odpovědnosti právníckých osob v § 34 odst. 1 vymezuje, že za právníckou osobu činí v řízení úkony ten, kdo je k tomu oprávněn v řízení před soudem podle občanského soudního řádu. Podle § 34 odst. 1 zákona o trestní odpovědnosti právníckých osob je právnícká osoba oprávněna zvolit si zmocněnce. Zmocnění je oprávněn udělit pouze statutární orgán. Zákon o trestní odpovědnosti osob zakotvuje i možnost ustanovení opatrovníka soudem, a to v případě nepodaří-li se právnícké osobě zajistit oprávněnou osobu nebo zvolit zmocněnce tj. v případech, kdy právnícká osoba nemá orgán, který je oprávněný za ni jednat.

3.4.1 Materiální obhajoba právnícké osoby

V případě materiální obhajoby je zajímavý vztah výpovědi oprávněné osoby k osobě právnícké. Za právníckou osobu činí v řízení úkony oprávněná osoba. Oprávněné osobě přísluší používat veškeré prostředky obhajoby, jež jsou zákonem svěřeny obviněnému. Může učinit doznání, stejně tak může využít práva obviněného nevypovídat, popřípadě lhát, aniž by se vystavovala hrozbě obvinění z trestného činu křivé výpovědi. Oprávnění dané osobě, která za právníckou osobu činí v řízení úkony, může být odebráno například rozhodnutím statutárního orgánu, a v řízení bude následně vystupovat nová oprávněná osoba. Nová oprávněná osoba může, stejně jako fyzická osoba vzít své doznání zpět, popřípadě může svou původní výpověď změnit. V případě změny oprávněné osoby může nastat, že v rámci řízení vedeného proti právnícké osobě bude nová oprávněná osoba konfrontována s výpovědí dřívější oprávněné osoby a nová oprávněná osoba vůbec nemusí mít povědomí o důvodech výpovědi předchozí oprávněné osoby. Tím budou na orgány činné v trestním řízení kladeny značné nároky stran na zjištění skutkového stavu, což z hlediska obhajoby právnícké osoby lze vnímat jako určitou procesní výhodu s ohledem na zásadu *in dubio pro reo*.¹⁵⁶

¹⁵⁶ GŘIVNA, T. a kol. : Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, s. 174.

Postavení právnické osoby jako osoby, proti níž se trestní řízení vede, je do jisté míry určováno jejím vztahem k osobám, které jsou oprávněny za právnickou osobu v řízení vystupovat. Trestní odpovědnost právnických osob bude tedy nejčastěji založena právě protiprávním jednáním osob, které jsou současně oprávněny za právnickou osobu v trestním řízení vystupovat (především členové statutárních orgánů právnických osob). S ohledem na vnitřní nastavení struktury právnické osoby a na skutkové okolnosti každého případu je otázkou, jak bude právnická osoba reagovat na situace, kdy budou moci oprávněné osoby za ni v řízení vystupovat a působit na účinnou realizaci práva na obhajobu.¹⁵⁷

3.4.2 Formální obhajoba právnické osoby

Pokud právnická osoba nepřistoupí k materiální obhajobě, kdy je realizace práva na obhajobu zcela v dispozici právnické osoby, resp. oprávněné osoby, zmocněnce či opatrovníka může si zvolit variantu formální obhajoby, tedy zvolit si obhájce a radit se s ním.

Volba obhájce spadá do dispozice oprávněné osoby (§ 34 odst. 6 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob). K omezení realizace formální stránky práva právnické osoby na obhajobu může dojít v případě, pokud oprávněná osoba nepřistoupí k možnosti volby obhájce. Právnická osoba má právo si obhájce nezvolit a realizovat obhajobu osobní. Je však třeba upozornit na to, že volba materiální obhajoby může být provedena v rozporu se zájmy právnické osoby, či pokyny danými statutárním orgánem v rámci pověření oprávněné osoby či zmocněnce. V případě, že volba materiální obhajoby je provedena v rozporu se zájmy právnické osoby je soud (potažmo státní zástupce) oprávněn a současně povinen zkoumat zda zájmy osoby vystupující za právnickou osobu v řízení nejsou v rozporu se zájmy právnické osoby. Půjde-li o vybočení takové osoby z pokynů daných statutárním orgánem, je věcí právnické osoby, aby takovou osobu „usměrnila“, případně namísto ní pověřila osobu jinou, která bude zájmy právnické osoby hájit.¹⁵⁸

Procesní postavení obhájce se řídí ustanoveními trestního řádu. Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob upravuje odchylně pouze otázky nutné obhajoby, a to tak že se ustanovení trestního řádu o nutné obhajobě v řízení proti právnické osobě nepoužijí. Použití institutu o nutné obhajobě výslovně vylučuje ustanovení § 35 odst. 2 zákona o trestní

¹⁵⁷ GŘIVNA, T. a kol. : Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, s. 175.

¹⁵⁸ Tamtéž s. 171-172.

odpovědnosti právnických osob. Nutná obhajoba je vymezena výlučně ve vztahu k právům fyzické osoby.

Obhájce, kterého si obviněná právnická osoba zvolí je povinen poskytovat obviněné právnické osobě potřebnou právní pomoc, hájit její zájmy a využívat prostředky a způsoby obhajoby uvedených v zákoně. Dále je povinen pečovat o to, aby byly v řízení náležitě a včas objasněny skutečnosti, které obviněnou právnickou osobu zbavují viny nebo její vinu zmírňují, a tím přispívat ke správnému objasnění a rozhodnutí věci (§ 41 odst. 1 trestního řádu).

Obhájce je povinen chránit a prosazovat práva a oprávněné zájmy obviněné právnické osoby a je povinen využívat všechny zákonné prostředky a v jejich rámci uplatnit v zájmu obviněné právnické osoby vše, co podle svého přesvědčení pokládá za prospěšné (§ 16 zákona o advokacii).

Obhájce je oprávněn činit za obviněnou právnickou osobu návrhy, podávat za ní žádosti a opravné prostředky, nahlížet do spisů a zúčastnit se vyšetřovacích úkonů za podmínek stanovených v § 165 odst. 2, 3 trestního řádu.

Jednou ze složek práva na obhajobu je právo obviněné právnické osoby nahlížet do spisu (§ 65 trestního řádu). Omezení tohoto práva, i když je zákonem připuštěno je třeba náležitě odůvodnit. Jinak by omezení tohoto práva nemohlo být přezkoumáno. V přípravném řízení je možno odepřít podle § 65 odst. 2 trestního řádu právo obviněného a obhájce nahlížet do vyšetřovacího spisu. Tato zákonem předpokládaná možnost omezení práva nahlížet do spisů vyplývá ze skutečnosti, že v počátcích vyšetřování nelze často zabezpečit ochranu důkazních pramenů před jejich poškozením a zničením nebo před jinými aktivitami sledujícími cíl mařit vyšetřování. Ohroženy mohou být i jiné společenské a individuální zájmy, například bezpečnost svědků, citlivé osobní údaje nezúčastněných osob, skutečnosti podléhající utajení, přičemž časová tíseň neumožňuje zajistit ochranu legitimních zájmů jiným způsobem. Vždy je samozřejmě nutno zajistit, aby obviněnému a jeho obhájci byly poskytnuty v přiměřeném rozsahu důkazy nebo jiné informace potřebné v daném stadiu trestního řízení k jeho obhajobě.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 17.6.2004, Sp. zn. III. ÚS 239/04.

4 Obhájce

Většina osob, proti kterým se vede trestní řízení, nemá právnické vzdělání a uplatňování jejich práv cestou osobní obhajoby by nemuselo být efektivní. Obhájce má klíčové postavení při uplatňování práva na obhajobu, dbá na to, aby v průběhu celého trestního řízení byly ve prospěch obviněného účelně využity prostředky a způsoby obhajoby uvedené v zákoně. Obhájce je samostatným činitelem v průběhu trestního řízení, který je zástupcem obviněného a jedná v jeho prospěch, poskytuje právní pomoc ve všech stádiích trestního řízení a to již od přípravného řízení. Obhájce je osoba znalá práva, která obhajuje zájmy obviněného a zajišťuje, aby ten, proti němuž se trestní řízení vede, nebyl zkrácen na svých právech. Obhájce vystupuje jménem obviněného, jedná s jeho souhlasem a řídí se jeho pokyny, stojí tak na straně obviněného a vykonává funkci jeho obhajoby tak, aby byly v řízení náležitě a včas objasněny skutečnosti, které obviněného zbavují viny nebo alespoň jeho vinu zmírňují.

V souvislosti se zpracováním této kapitoly bych zmínila novelizaci trestního řádu, provedenou zákonem č. 55/2017 Sb. účinnou od 18.3.2017, kterou se předchozí terminologie „způsobilost k právním úkonům; zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo je-li jeho způsobilost k právním úkonům omezena“ nahrazuje terminologií „svéprávnost; omezen ve svéprávnosti“.

4.1 Historický vývoj postavení obhájce

Historický vývoj postavení obhájce je dlouhý. Většina institutů práva na obhajobu mají svůj původ již ve starověkém Římě. Právo se začalo stávat pro jednotlivce velmi složitým a v souvislosti s tím si už jednotlivci nevystačili s vlastními znalostmi a vědomostmi, a proto začali vyhledávat pomoc u osob znalých práva.

Velký význam pro naše území, jak již bylo zmíněno v kapitole první, bylo vydání trestního řádu zákona č. 119/1873 ř. z., který byl dílem ministra spravedlnosti Juliuse Glasera tzv. Glaserův trestní řád. Právo obviněného vzít si ve všech trestních věcech obhájce bylo zakotveno v ustanovení § 39 trestního řádu z roku 1873. Obviněný si mohl za obhájce zvolit

každého, kdo byl zapsán v seznamu obhájců některé země v tuzemsku. Obhájcem při hlavním líčení nemohl být ten, kdo k tomuto hlavnímu líčení byl předvolán jako svědek.¹⁶⁰

Trestní řád z roku 1873 rozlišoval obhájce zvoleného a obhájce ustanoveného. Trestní řád zakotvoval povinnost ustanovit obžalovanému obhájce pro případ, kdy si ho nezvolí sám, a to pro hlavní líčení před porotním soudem. Pokud měl soud povinnost ustanovit obviněnému obhájce, musel tak učinit především z obhájců, kteří bydleli v místě sídla soudu. Tam, kde se nacházel výbor advokátní komory, příslušelo mu označit osobu obhájce, který měl být obviněnému ustanoven, a to z řad advokátů nebo advokátních koncipientů. Obhájce, který byl zapsán v seznamu obhájců. V případě, že nebylo jiných obhájců, měl přednosta soudu oprávnění, aby obhajobu uložil úředníkovi způsobilému k soudcovskému úřadu, který byl ustanoven u soudu. V tomto případě měli tito úředníci povinnost převzít obhajobu, v níž byli ustanoveni, přestože nebyli zapsáni do seznamu obhájců. Ten, kdo byl ustanoven obhájcem, nepotřeboval již zvláštní plné moci k jednotlivým procesním úkonům, ani k podání návrhu na obnovu trestního řízení.¹⁶¹

Vztah mezi advokátem a jeho klientem upravoval Advokátní řád z roku 1868 (zákon č. 96/1868 ř. z.). Tento Advokátní řád zakotvoval podmínky k výkonu advokacie, jimiž byly především svéprávnost, požadované vzdělání, praktická příprava po určenou dobu a úspěšné složení advokátní zkoušky. Podrobně upravoval průběh praxe, stanovil povinnost sedmileté praxe, z čehož byla jednoroční praxe civilní a trestní u některého sborového soudu a šestiletá praxe u některého soudu nebo advokáta, z čehož tři léta musela být u advokáta. Advokát měl právo klienta zastupovat ve věcech soudních i mimosoudních, soukromých i veřejných. Měl také právo zřídit si substituta a zákon počítal i se zastupováním advokátním koncipientem. Advokát měl povinnost zastupovat klienta dle zákona a hájit jeho zájmy a zachovávat čest a vážnost advokátského stavu. Nesplněním povinností advokáta ke klientovi by mohlo dojít k poškození cti a vážnosti stavu. V případě, že advokát porušil své povinnosti, mohlo být proti němu vedeno disciplinární řízení, které bylo dvojinstanční, přičemž v první instanci rozhodovala disciplinární rada zřízená Advokátní komorou. Sankce byly upraveny v disciplinárním řádu z roku 1872.¹⁶²

¹⁶⁰ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 54-55.

¹⁶¹ Tamtéž s. 55-57.

¹⁶² Tamtéž s. 58-59.

K unifikaci předpisů o nabytí a pozbytí oprávnění být advokátem došlo v období první Československé republiky, a to zákonem č. 40/1922 Sb. z. a n.. V souvislosti s tímto zákonem byly pozměněny i dva v té době platné advokátní řády, a to původní rakouský platný v českých zemích a uherský platný na Slovensku. Zákon č. 40/1922 Sb. z. a n.. zakotvoval podmínky začlenění advokátů do advokátní komory. Do seznamu advokátů mohl být zapsán každý československý občan, který byl svéprávný, absolvoval právnická studia a dosáhl hodnosti doktora práv, absolvoval praktickou právní službu a vykonal úspěšně advokátní zkoušku. Praktická právní služba znamenala být zaměstnán v právní službě šest let, a to nejméně pět roků u advokáta, zbývající rok buď u advokáta nebo u soudu, u státního zastupitelství, u notáře nebo u státního správního nebo finančního úřadu nebo úřadu samosprávného. Po 1.1.1924 postačil výkon praktické právní služby nejméně pět let u advokáta. Advokátní komoru tvořili všichni advokáti určitého obvodu. Advokáti byli povinně zapsáni do seznamu obhájců, což je opravňovalo k obhajobě ve věcech trestních a věcech disciplinárních před kárnými výbory civilních úřadů.¹⁶³

K výraznému okleštění v advokacii došlo v době okupace. Právní předpisy přijaté za okupace přinesly významné zásahy do principu nezávislosti advokacie. Jednalo se o Opatření Stálého výboru Národního shromáždění č. 284/1938 Sb. z. a n., které omezovalo právo vykonávat advokacii. Toto právo zaniklo 21. prosince roku, ve kterém advokát dosáhl 65 let, a pokud již tohoto věku dosáhl, zaniklo právo vykonávat advokacii dnem 31.12.1939. Další vykonávání advokacie mohlo být advokátovi dovoleno v případě naléhavých veřejných důvodů nebo z důvodů výživy svojí a rodiny. Výrazným omezením v advokacii bylo vládní nařízením o postavení židů ve veřejném životě, kdy židé nesměli být advokáty, kandidáty advokacie, obhájci v trestních věcech ani patentními obhájci či kandidáty patentního zastupitelství. Došlo k tomu, že advokátní kanceláře advokátů židů byly likvidovány, dále došlo k výmazu advokátů židů ze seznamu advokátů a výmazu kandidátů advokacie židů ze seznamu kandidátů advokacie. Výmazem ze seznamů nesměli advokáti a kandidáti advokacie obstarávat cizí právní záležitosti, zejména nesměli zastupovat před soudy a udílet mimo soud právní rady. Mohli pouze obstarávat věci svých manželek a jejich nezletilých dětí, pokud nebylo předepsáno zastoupení advokátem.¹⁶⁴

V roce 1940 výmazem ubylo jen v Praze 411 advokátů, počet advokátů v Čechách poklesl z 1883 na 1329. V roce 1945 bylo na poválečné valné hromadě Advokátní komory

¹⁶³ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: *Obhájce v trestním řízení*. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 59-60.

¹⁶⁴ Tamtéž s. 61.

konstatováno, že jen v Čechách se z celkového počtu 642 advokátů do dne konání valné hromady přihlásilo pouze 21 kolegů, tedy necelá čtyři procenta.¹⁶⁵

Právní předpisy upravující výkon advokacie v době okupace byly zrušeny po osvobození republiky.

Trestní řád z roku 1873 nahradil trestní řád z roku 1950. Obhájce ani obviněný neměli de facto žádná práva. Způsob poskytování právní pomoci byl změněn. Výkon advokacie jako svobodného povolání byl omezen dvěma zákony, a to zákonem o advokacii, který určoval nová kritéria pro výkon advokacie a zavedl i novou organizační strukturu. Advokáti byli povinni zachovávat a upevňovat lidově demokratický právní řád a napomáhat státním orgánům při provádění zákonů. Advokátem mohl být jen československý občan, státně spolehlivý, oddaný lidově demokratickému systému, který prokázal odbornou způsobilost. Byly zrušeny soukromé advokátní praxe, advokáti mohli vykonávat advokacii pouze v krajských sdruženích advokátů, které výkon advokacie ve svém obvodu řídilo, vydávalo k tomu směrnice a dohlíželo na jejich dodržování. Organizační strukturu advokacie doplnil i nový zákon o advokacii z roku 1951, podle kterého se základním pracovním kolektivem staly advokátní poradny. Soukromý výkon advokacie se zakazoval a nikdo nebyl oprávněn poskytovat právní pomoc výdělečně. Advokátem mohl být jen bezúhonný československý občan, oddaný lidově demokratickému systému, měl právnické vzdělání a vykonával právní praxi po dobu alespoň dvou let a byl členem advokátní poradny. Dohled nad výkonem advokacie, činností advokátních poraden a Ústředí vykonával ministr spravedlnosti.¹⁶⁶

Dalším mezníkem byl trestní řád z roku 1956, kterým byl zrušen a nahrazen trestní řád z roku 1950. Podle trestního řádu z roku 1956 mohl být obhájcem pouze advokát, v případech vojenského soudnictví a v řízení o trestných činech náležejících do příslušnosti krajského soudu mohl být obhájcem pouze advokát zapsaný do zvláštního seznamu. Trestní řád rozlišoval obhájce zvoleného a ustanoveného. Obhájce ustanovoval předseda senátu a v přípravném řízení prokurátor, zpravidla v součinnosti s advokátní komorou. Obhájce byl již v přípravném řízení oprávněn činit za obviněného návrhy a podávat za něj žádosti a opravné prostředky. Obhájce byl při seznamování a kdykoli později po seznámení s výsledky vyšetřování oprávněn mluvit s obviněným, který byl ve vazbě, bez přítomnosti dalších osob. Obviněný, který byl ve vazbě, nebyl oprávněn hovořit se svým obhájcem bez přítomnosti třetích osob v době přípravného řízení. Obhájce byl oprávněn nahlížet do spisů a zúčastnit se v řízení před soudem všech úkonů, kterých byl oprávněn účastnit se obviněný. Trestní řád

¹⁶⁵ BALÍK, S., POLEDNÍK, P.: 15. březen 1939. Bulletin advokacie č. 3/2009, s. 6-7.

¹⁶⁶ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 62-63.

zakotvoval, že nebylo-li zmocnění obhájce omezeno, vztahovalo se zmocnění na celé řízení, a to i v případech, kdy se jednalo o obhájce ustanoveného.¹⁶⁷

Trestní řád z roku 1956 byl zrušen trestním řádem z roku 1961, který je s řadou několika změn účinný až do současnosti. Trestní řád z roku 1961 v původním znění zakotvoval v § 35 odst. 1, že obhájcem může být, není-li stanoveno něco jiného, jen advokát; v oboru vojenského soudnictví a v řízení o trestných činech náležejících do příslušnosti krajského soudu jen advokát. Ustanovení uvedeného paragrafu bylo v roce 1965 změněno. Trestní řád nově zakotvoval v § 35 odst. 1, že obhájcem v trestním řízení může být jen advokát. Pokud jde v oboru vojenského soudnictví o věc zvláště důležitého zájmu obrany vlasti, může prokurátor nebo předseda senátu rozhodnout, že v ní může být obhájcem jen důstojník justice v činné službě zařazený ve vojenském soudnictví; ten má pak při výkonu obhajoby všechna práva a povinnosti obhájce a je zproštěn služební podřízenosti. Toto ustanovení se však stalo předmětem kritiky z důvodu, že důstojník vystupující jako advokát v trestním řízení nemusel mít právnické vzdělání a neměl povinnost mlčenlivosti jako advokát. Významnou změnu ještě před rokem 1989 přinesla v trestním řízení novela z roku 1965, která rozšířila účast obhájce na vyšetřovacích úkonech v přípravném řízení. Zavedla právo obhájce být přítomen zásadně každému vyšetřovacímu úkonu, čímž bylo významným způsobem zasaženo do dosavadní koncepce přípravného řízení a do celkového pojetí a metody obhajoby.¹⁶⁸

Podstatné změny přišly zejména po roce 1989, kdy bylo zapotřebí přizpůsobit trestní proces nové situaci. Následně již po převratu bylo ustanovení § 35 odst. 1 trestního řádu opět změněno, které vyjadřovalo, že obhájcem v trestním řízení může být jen advokát. V případě, že jsou v trestním řízení probírány skutečnosti týkající se státního tajemství, může být obhájcem pouze advokát, který se může seznamovat se státním tajemstvím. Výběr těchto advokátů prováděly orgány advokacie podle hledisek uvedených v předpisech upravující ochranu státního tajemství.¹⁶⁹

Novely trestního řádu po roce 1989 přinesly nová procesní práva pro obviněného a obhájce. Bylo zrušeno ustanovení o tom, že v případech vojenského soudnictví o zvláště důležitý zájem obrany vlasti mohl být obhájcem pouze jen důstojník justice v činné službě zařazený ve vojenském soudnictví. Nově bylo také stanoveno, že se advokát mohl nechat zastoupit svým koncipientem s výjimkou řízení před soudem. Později bylo ustanovení o

¹⁶⁷ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 67-69.

¹⁶⁸ Tamtéž s. 69-81.

¹⁶⁹ Tamtéž s. 82.

zastoupení advokáta „svým“ koncipientem změněno, a to, že pro jednotlivé úkony trestního řízení s výjimkou řízení před krajským soudem jako soudem prvního stupně, vrchním soudem a Nejvyšším soudem, se může obhájce dát zastoupit jakýmkoliv koncipientem. Novelami také zanikly advokátní poradny, které zavedl zákon o advokacii z roku 1951, a advokacie se stala opět svobodným povoláním vykonávaným na soukromém principu. Novela trestního řádu z roku 1998 zrušila omezení ve svobodné volbě obhájce i svobodu samotných advokátů poskytovat právní službu tím, že v řízení, jehož předmětem bylo státní tajemství, mohli obhajobu vykonávat jen advokáti pro tento účel určení. Nejrozsáhlejší novela trestního řádu z roku 2001 stanovila nový postup při změně zvoleného obhájce, který měl zajistit nerušený průběh trestního řízení při změně obhájce a upravila možnost vyloučení advokáta jako zvoleného obhájce. Novely z roku 2004 a 2006 reagovaly na nejednotný postup soudů při ustanovování obhájců, kdy v některých případech docházelo k nepravděpodobnostem, a nebyla dodržována zásada rovnoměrnosti. Obhájci, kteří měli o obhajobu zájem, byli ustanovováni jen výjimečně anebo nebyli ustanovováni vůbec. Oproti tomu jiná skupina advokátů, kteří neměli o obhajobu vůbec zájem, a přesto byli jako obhájci ustanovováni.¹⁷⁰

V roce 2009 byl přijat nový trestní zákoník, ale k přijetí nového trestního řádu zatím nedošlo. Česká republika již řadu let usiluje o celkovou rekonstrukci trestního práva procesního. Nový trestní řád by měl navazovat na trestní zákoník, s kterým tvoří koncepční hodnotu. Nový trestní řád by měl zajistit splnění všech závazků v trestně právní oblasti vyplývajících z mezinárodních smluv a z právních předpisů Evropské unie.

4.2 Postavení obhájce v trestním řízení

Subjektem trestního řízení je ten, který má a vykonává vlastním jménem vliv na průběh řízení a kterému zákon přiznává určitá práva a povinnosti.

Názory, zda se obhájce řadí mezi subjekty trestního řízení, jsou různé. Část nauky považuje obhájce za subjekt trestního řízení bez dalšího, jiná tvrdí, že obhájce se stává subjektem pouze v určitém případě.

Osoba obhájce může být subjektem trestního řízení, pokud jedná v řízení vlastním jménem, například v případě uplatnění nároku na odměnu a náhradu výdajů na obhajobu

¹⁷⁰ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 70-83.

obviněného. Pokud obhájce vystupuje nikoli jménem svým, ale zastupuje obviněného, tj. jedná jeho jménem, tak subjektem trestního řízení není.¹⁷¹

Obhájcem v trestním řízení nemůže být kdokoliv. Ustanovení § 35 odst. 1 trestního řádu zakotvuje, že obhájcem v trestním řízení může být výlučně advokát. K pojmu advokát je zapotřebí zmínit i ustanovení § 4 a následující zákona č. 85/1996 Sb., o advokacii, který stanoví předpoklady pro výkon advokacie. Advokát je ten, kdo je zapsán v seznamu advokátů vedeném Českou advokátní komorou. Advokát je při poskytování právních služeb nezávislý, je vázán právními předpisy a v jejich mezích příkazy klienta. Advokacie je svobodné povolání, které je možné vykonávat podle zákona o advokacii. Advokát postupuje při výkonu advokacie tak, aby nesnižoval důstojnost advokátního stavu a při výkonu obhajoby je povinen dodržovat pravidla profesionální etiky a pravidla soutěže stanovené Českou advokátní komorou (§ 17 zákona o advokacii).

Pokud jde o podmínky pro zápis do seznamu advokátů a tím i možnost vykonávat obhajobu v trestním řízení, tyto upravuje zákon o advokacii v § 5 odst. 1. Komora запиše advokáta za splnění těchto podmínek:

- svéprávnost,
- magisterské vysokoškolské vzdělání v oboru právo získané studiem na vysoké škole v České republice nebo vzdělání v oblasti práva na vysoké škole v zahraničí, pokud je takové vzdělání v České republice uznáno podle mezinárodní smlouvy, kterou je Česká republika vázána, anebo pokud jde o uznané vzdělání podle zvláštních právních předpisů,
- bezúhonnost,
- vykonání alespoň tříleté praxe jako advokátní koncipient,
- neexistence uloženého kárného opatření vyškrtnutí ze seznamu advokátů,
- neexistence pracovního nebo služebního poměru s výjimkou pracovního poměru ke Komoře nebo k obdobné profesní organizaci, pracovního poměru, jehož předmětem je výkon vědecké, pedagogické, literární, publicistické nebo umělecké činnosti a další dle zákona,
- neexistence vyškrtnutí ze seznamu advokátů z důvodů uvedených v zákoně,
- složení advokátní zkoušky,
- uhrazení poplatku, který stanoví stavovský předpis,

¹⁷¹ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 197.

- složení advokátního slibu.¹⁷²

Advokát je povinen mít sídlo na území České republiky. Advokát vykonává advokacii samostatně nebo společně s jinými advokáty jako společník společnosti podle občanského zákoníku, nebo jako společník zahraniční společnosti anebo v pracovním poměru (§ 11 odst. 1 zákona o advokacii).

4.2.1 Substituce advokáta

Dle § 26 zákona o advokacii se advokát v rámci svého pověření může dát zastoupit jiným advokátem tzv. substituce. To platí nejen pro zvoleného obhájce, ale i pro obhájce ustanoveného soudem. Substituce je ze zákona přípustná a nemůže být vyloučena zákazem obviněného. Obhájce by však měl v každém případě učinit vše, co lze od něho reálně žádat, aby vyhověl přání klienta obhajovat jej osobně. Substituce má být vždy jen krajním krokem v případech, kdy nelze volit jiné řešení.¹⁷³

Nestanoví-li zákon jinak, může advokáta při jednotlivých úkonech zastoupit kterýkoliv advokátní koncipient. Výjimku tvoří případy uvedené v § 35 odst. 1 trestního řádu, podle kterého se obhájce nemůže dát pro jednotlivé úkony trestního řízení koncipientem zastoupit, a to v řízení před krajským soudem jako soudem prvního stupně, před vrchním soudem a Nejvyšším soudem.

Stavovský předpis České advokátní komory stanoví pravidla pro výkon substitučních oprávnění advokátních koncipientů, v článku 1 a 2 zakotvuje, že advokát je oprávněn ustanovit advokátního koncipienta svým zástupcem pro jednotlivé úkony právní pomoci a může tak učinit jen pro provedení takových úkonů, u nichž lze vzhledem k jeho znalostem, osobním vlastnostem a dosavadní praxi, jakož i vzhledem k povaze věci předpokládat, že je advokátní koncipient provede s potřebnou péčí a v souladu s právy a povinnostmi, které pro advokáta vyplývají ze zákona a ze stavovských předpisů.¹⁷⁴

¹⁷² § 4, 5, 17 zákona č. 85/1996 Sb., o advokacii.

¹⁷³ MANDÁK, V.: Meze trestní obhajoby – nástin základních otázek. Bulletin advokacie 10/2003, s. 32.

¹⁷⁴ Stavovský předpis České advokátní komory č. 6/1998 ze dne 8.12.1998.

Česká advokátní komora ohledně substituce koncipienta konstatovala, že žádným zákonným ani stavovským předpisem není advokátovi uložena povinnost provádět obhajobu v trestním řízení výlučně nebo převážně osobně a není stanoveno, v jakém poměru by měla být obhajoba vykonávána osobně advokátem a v jakém s pomocí advokátních koncipientů, popř. s pomocí jiných advokátů. Jediným kritériem pro výkon obhajoby advokátem je zájem obviněného na tom, aby mu právní služba byla poskytnuta úplně, svědomitě a s náležitou odbornou péčí a tak, aby byla chráněna jeho práva a oprávněné zájmy a v mezích zákona také splněny jeho příkazy. O závažné porušení by se mohlo jednat tehdy, pokud by se později prokázalo, že obhajoba nebyla vykonána dostatečně svědomitě, s náležitou profesionální péčí, s náležitou informovaností klienta o průběhu obhajoby a že to mělo za následek nepříznivý, tedy horší než dosažitelný výsledek pro klienta jako obviněného. V případě, že by právní služba nebyla poskytnuta řádně a svědomitě koncipientem, který by takovou službu poskytoval, odpovídal by za to nepochybně advokát, který advokátního koncipienta výkonem substitučního oprávnění v dané věci pověřil.¹⁷⁵

Advokátní koncipient zastupuje advokáta při jednotlivých úkonech obhajoby, de iure proto nejedná koncipient, nýbrž advokát, který zůstává výlučným obhájcem v trestní věci, ve kterém byl opatřením soudu ustanoven či klientem přímo zmocněn, a je plně odpovědný za její výkon. Advokátní koncipient proto nikdy není obhájcem ve věcech trestních, a to přestože může fakticky provádět v zásadě všechny úkony obhajoby v konkrétním trestním řízení.¹⁷⁶

Obhajobou nelze rozumět jen sumu jednotlivých procesních úkonů, ale i řadu dalších činností advokáta, včetně přípravy strategie obhajoby, posouzení možné obrany, případné důkazní aktivity v trestním řízení a posouzení hloubky a rozsahu informací, které pro řádné uplatnění všech práv obviněného advokát jako ustanovený obhájce bude potřebovat. Součástí právní služby je mimo jiné i odpovědnost advokáta za kvalitu jím poskytnutých právních služeb v souladu s příslušnými předpisy, a to především ve vztahu ke klientovi. Právě proto, že ustanovení § 35 odst. 1 trestního řádu dovoluje s negativním vymezením zastoupení advokáta u jednotlivých procesních úkonů trestního řízení advokátním koncipientem, není důvod k jakékoliv restrikci počtu těchto zastoupení.¹⁷⁷

¹⁷⁵ KRYM, L.: Může ustanovený obhájce pověřit advokátního koncipienta nejen jednotlivými úkony obhajoby, ale i celou obhajobou? Bulletin advokacie 5/2004, s. 71-72.

¹⁷⁶ TICHÝ, J.: Ještě k rozsahu zastoupení advokáta advokátním koncipientem při trestní obhajobě. Bulletin advokacie č. 2/2005, s. 4.

¹⁷⁷ JELÍNEK, M.: Poznámka k otázce přípustného rozsahu zastoupení advokáta advokátním koncipientem. Bulletin advokacie č. 3/2005, s. 37-38.

Zastoupení advokáta jiným advokátem nebo při jednotlivých úkonech advokátním koncipientem nemění nic na skutečnosti, že obhájcem obviněného je pouze advokát, kterého si obviněný zvolil, nebo který mu byl jako obhájce ustanoven. Příslušný advokát odpovídá za kvalitu prováděné obhajoby.

V případě, že se obhájce pro jednotlivé úkony trestního řízení nechá zastoupit koncipientem, musí být usnesení, proti němuž je přípustná stížnost, doručeno obhájci. Pokud by bylo usnesení doručeno koncipientovi, kterým se nechal obhájce zastoupit, nenabude takové usnesení právní moci. Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí poukazuje na často se vyskytující chybné doručování písemností, když místo zvolenému nebo ustanovenému obhájci je doručováno jen jeho substitutovi či advokátnímu koncipientovi. Všechny tyto vady mají vliv na právní moc takového usnesení, která je deklarována, ačkoli usnesení ve skutečnosti v právní moci není.¹⁷⁸

Možnost koncipienta zastupovat advokáta pouze za splnění podmínky, že obviněný s tím souhlasí, zakotvuje slovenský trestní řád, který ve věci zastoupení obhájce koncipientem v § 36 odst. 2 slovenského trestního řádu stanoví, že při úkonech trestního řízení se může dát obhájce zastoupit advokátním koncipientem, pokud s tím obviněný souhlasí, a to v přípravném řízení, pokud jde o řízení o přečinu a zločinu s výjimkou zvláště závažného zločinu a v řízení před soudem, pokud jde o řízení o přečinu.

Substitucí jiným advokátem se zabýval i Nejvyšší soud. Obviněný spatřoval naplnění dovolacího důvodu v tom, že odvolací soud neodročil jednání veřejného zasedání o odvolání obviněného poté, co o to obhájce požádal z důvodu, že v době konání veřejného zasedání se bude nacházet na dovolené v zahraničí, a obviněný, který odmítal substituenta, trval na osobní účasti obhájce při tomto úkonu. Veřejné zasedání proběhlo nikoli za osobní přítomnosti zvoleného obhájce, ale za přítomnosti zástupce zvoleného obhájce (substituenta), jemuž obhájce udělil substituční plnou moc. V plné moci, na základě které obviněný zmocnil obhájce ke všem úkonům v trestní věci, bylo mimo jiné uvedeno, že obviněný bere na vědomí, že zmocněný advokát je oprávněn si za sebe ustanovit zástupce, a pokud jich ustanoví více, souhlasí, aby každý z nich jednal samostatně. Obviněný udělil obhájci další plnou moc k obhajobě, v níž rozsah svého zastoupení omezil pouze na zvoleného advokáta. Nejvyšší soud neshledal porušení práva na obhajobu obviněného, ani v dalším postupu odvolacího soudu, který veřejné zasedání za účasti substituenta konal i přes změnu obsahu plné moci, v níž si obviněný vyhradil, že se obhájce dát zastoupit zmocněncem nemůže.

¹⁷⁸ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 87.

Nejvyšší soud konstatoval, že z obsahu další plné moci plyne, že obviněný dříve udělenou plnou moc nezrušil, ale pouze v nové plné moci zmocnil advokáta, aby ho zastupoval s tím, že tato plná moc je udělena k obhajobě v trestním řízení, jenž je vedeno před odvolacím soudem. Obviněný tímto jednostranným úkonem sjednal vedle první generální plné moci novou plnou moc, v níž svou obhajobu obhájcem omezil, a to zcela účelově, jen na určitý úsek trestního řízení. Nejvyšší soud shledal, že když je obhájce zvolen na plnou moc, v níž je uvedena klauzule, že se v rámci svého pověření může dát zastoupit jiným advokátem, není soud povinen odročit veřejné zasedání, jestliže se ho zvolený obhájce nemůže zúčastnit, a pro tento úkon pověří jiného advokáta. Pokud v takovém případě obviněný odročení veřejného zasedání odmítá s tím, že trvá na osobní účasti zvoleného obhájce, a pro toto veřejné zasedání udělí témuž obhájci novou plnou moc, aniž by předchozí zrušil, uvede, že se zvolený zástupce nesmí dát zastoupit jiným obhájcem, lze takové jednání obviněného posoudit jako obstrukční snahu zmařit průběh řádně nařízeného veřejného zasedání. V případě, že takové veřejné zasedání proběhne za přítomnosti obhájcem na základě substituční plné moci pověřeného jiného advokáta, nejde o porušení práva obviněného na obhajobu zakotveného v člancích 37 odst. 2 a 40 odst. 3 Listiny, a nejde ani o porušení jeho práva obhajovat se osobně nebo za pomoci obhájce podle vlastního výběru uvedené v článku 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy.¹⁷⁹

V případě zastupování obviněného koncipientem u jednotlivého úkonu trestního řízení, pokud by obviněný trval na tom, aby ho při jednotlivém úkonu trestního řízení zastupoval výlučně zvolený či ustanovený obhájce, neměl by se dát obhájce zastoupit koncipientem. Pokud by tak přesto učinil, aniž by k tomu měl vážné důvody, jednal by v rozporu s pokynem klienta, čímž by mohl porušit zákon o advokacii, a mohl by se tak dopustit za určitých okolností kárného provinění.¹⁸⁰

4.2.2 Nezpůsobilost být obhájcem

Trestní řád konkrétně v § 35 odst. 2 a 3 stanoví, kdy advokát nesmí v řízení být obhájcem obviněného. Ustanovení § 35 odst. 2 obsahuje nezpůsobilost být obhájcem. Obhájcem nemůže být advokát, proti kterému je nebo bylo vedeno trestní stíhání, a v důsledku toho v řízení, ve kterém by měl vykonávat obhajobu, má postavení obviněného,

¹⁷⁹ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 18.1.2012, sp. zn. 8 Tdo 1454/2011.

¹⁸⁰ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 93.

svědka nebo zúčastněné osoby. Toto ustanovení bylo přijato na základě reakce na některé případy z praxe, kdy byli trestně stíháni advokáti, kteří zároveň vystupovali jako obhájci spoluobviněných a docházelo tak k porušení jednoho z principů, na kterém je vystavena advokacie, a to k porušení nezávislosti advokátů.

Další alternativa nezpůsobilosti být obhájcem je zakotvena v § 35 odst. 3 trestního řádu, kdy v trestním řízení nemůže být obhájcem advokát, který v něm vypovídá jako svědek, podává znalecký posudek nebo je činný jako tlumočník. Uvedené znění se nevztahuje jen na hlavní líčení a veřejné zasedání, ale i na přípravné řízení, na řízení vykonávací nebo na řízení o mimořádných opravných prostředcích.

Dle uvedeného ustanovení je podmínkou, aby obhájce v tomto postavení trestního řízení skutečně vystupoval, tedy vypovídal jako svědek, podával znalecký posudek, nebo byl činný jako tlumočník. Pouhé předvolání obhájce jako svědka, znalce nebo tlumočníka nepostačuje.¹⁸¹

Pokud je obhájce předvolán jako svědek k policejnímu orgánu, soudu, státnímu zástupci má obhájce povinnost se dostavit k výslechu. Vyslýchající orgán je povinen na začátku výslechu předvolaného obhájce jako svědka poučit o zákazu jeho výslechu z důvodu povinnosti mlčenlivosti podle § 21 zákona o advokacii. Pokud obhájce po poučení na počátku výslechu sdělí vyslýchajícímu orgánu, že má povinnost mlčenlivosti a obviněný, kterého zastupuje, jej mlčenlivosti nezprostil, vyslýchající orgán to zaprotokoluje a obhájce v postavení svědka již nesmí vyslýchat.¹⁸²

Vyloučení obhájce tehdy, je-li znalcem nebo tlumočníkem se považují za problematické. Obě tyto procesní funkce jsou zastupitelné a z hlediska zajištění práva na obhajobu svobodnou volbou obhájce by bylo žádoucí dát přednost funkci obhájce před výkonem znalecké nebo tlumočnické funkce.¹⁸³

Další případy vyloučení advokáta jako zvoleného obhájce z obhajoby upravuje ustanovení § 37a trestního řádu, které taxativně vymezuje stanovené důvody pro vyloučení:

- a) důvody uvedené v § 35 odst. 2 a 3,

¹⁸¹ ŠÁMAL, P. a kol. : Trestní řád I. §1 až 156. Komentář. 7. vydání. Praha: C.H.Beck 2013, s. 438-439.

¹⁸² VANTUCH, P.: Obhajoba obviněného. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck 2010, s. 65-67.

¹⁸³ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 624.

- b) jestliže se obhájce opakovaně nedostaví k úkonům trestního řízení, při nichž je jeho účast nezbytná, ani nezajistí účast svého zástupce, ačkoliv byl řádně a včas o takových úkonech vyrozuměn.

Ustanovení o vyloučení obhájce z obhajoby dle § 37a bylo vloženo do trestního řádu novelou z roku 2001. Vyloučení advokáta jako zvoleného obhájce je nejpřísnějším zásahem do ústavně garantovaného práva svobodné volby obhájce (článek 40 odst. 3 Listiny) a je tedy možné k němu přistoupit jen v závažných případech, pokud obecný zájem na řádném výkonu trestního soudnictví by v konkrétním případě bez vyloučení obhájce byl zmařen nebo vážně ohrožen. O vyloučení advokáta jako zvoleného obhájce rozhoduje předseda senátu a v přípravném řízení soudce. Obviněnému i obhájci zákon umožňuje se k případnému vyloučení obhájce vyjádřit. Proti usnesení o vyloučení obhájce je přípustná stížnost, jež má odkladný účinek a je přezkoumáno vyšším soudem. O vyloučení obhájce lze rozhodovat na návrh nebo i bez návrhu. Pokud pominou důvody vyloučení, například bude zastaveno trestní stíhání advokáta, může obhájce v obhajobě pokračovat, pokud mu obviněný plnou moc znovu udělí. Jedním z důvodů vyloučení obhájce je kolize zájmů spoluobviněných. Pokud byl obhájce z důvodů kolize zájmů spoluobviněných vyloučen z obhajování dvou nebo více spoluobviněných, nemůže tyto obviněné společně obhajovat na základě substitučního pověření jediný jiný advokát nebo jediný koncipient.¹⁸⁴

Podle § 37a odst. 1 písm. a) trestního řádu o vyloučení advokáta, jako zvoleného obhájce z obhajování z důvodů uvedených v § 35 odst. 3 trestního řádu rozhoduje toliko soudce. Vyloučení zvoleného obhájce jako mimořádně významný zásah do práva na obhajobu a s ním spjaté svobodné volby obhájce je tudíž svěřeno nezávislému soudci a ze zákonem stanovených důvodů. Důvod vyloučení obhájce z obhajování podle § 37a odst. 1 písm. a) trestního řádu je dán za podmínky, že v daném trestním řízení obhájce jako svědek vypovídá, jako znalec podává znalecký posudek anebo je činný jako tlumočník. Nepostačuje úmysl orgánů činných v trestním řízení někdy v budoucnu obhájce jako svědka vyslechnout, ani samotné předvolání obhájce jako svědka vyslechnout, ani samotné předvolání obhájce jako svědka k výslechu. Tato překážka nenastane, pokud advokát, který má být ve věci činný jako obhájce, v trestním řízení nebude vypovídat jako svědek, nepodá znalecký posudek nebo

¹⁸⁴ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 631.

nebude činný jako tlumočník, byť je i k úkonům trestního řízení, v rámci nichž by měl takto vystupovat, předvolán či o nich vyrozuměn.¹⁸⁵

Podle § 37a odst. 1 písm. b) trestního řádu může být advokát jako zvolený obhájce z obhajování vyloučen, jestliže se opakovaně nedostaví k úkonům trestního řízení. Opakované nedostavení se znamená, že se obhájce nedostaví k úkonu nejméně dvakrát. Uvedený důvod vyloučení se uplatňuje jen v řízení před soudem, protože v přípravném řízení je účast obhájce na vyšetřovacích úkonech jeho právem. Kárná odpovědnost obhájce v tomto případě není vyloučena. Mezi úkon trestního řízení, při kterém je účast obhájce nezbytná je například účast u hlavního líčení v případě nutné obhajoby, neboť v takových případech nelze hlavní líčení konat.¹⁸⁶

Trestní řád v § 40 a 40a zakotvuje institut zproštění ustanoveného obhájce. Postup o zproštění ustanoveného obhájce povinnosti obhajování podle § 40 trestního řádu je vždy podmíněn žádostí obviněného nebo jeho obhájce na rozdíl od případů uvedených v § 40a trestního řádu, v nichž lze rozhodnout o zproštění ustanoveného obhájce i bez návrhu. Trestní řád v § 40a zakotvuje, že o zproštění ustanoveného obhájce povinnosti obhajování je možné z důvodů uvedených v ustanovení § 37a odst. 1 a 2 trestního řádu, které byly zmíněny výše nebo z důvodu nevykonává-li ustanovený obhájce delší dobu obhajoby. O zproštění rozhoduje předseda senátu a v přípravném řízení soudce.

Předseda senátu nemůže rozhodnout bez žádosti o zproštění povinnosti obhajování ani v případech, pokud by shledal důležité důvody ve smyslu § 40 trestního řádu například při ztrátě důvěry mezi obviněným a obhájcem, neboť by tím zasáhl do výkonu advokacie, tedy do vztahu obhájce a jeho klienta. Je-li ustanovený obhájce zproštěn povinnosti obhajování podle § 40 trestního řádu, musí být ihned místo něho ustanoven nový obhájce. V tomto případě předseda senátu nebo v přípravném řízení soudce neposkytují před ustanovením obhájce obviněnému lhůtu na to, aby si obhájce zvolil. Tím není dotčeno právo obviněného zvolit si obhájce jiného podle ustanovení § 37 odst. 2 trestního řádu místo obhájce, který mu byl ustanoven.¹⁸⁷

Také zákon o soudnictví ve věcech mládeže obsahuje několik ustanovení, které se týkají nezpůsobilosti být obhájcem. V řízení proti mladistvému nemůže být obhájcem také ten, kdo současně zastupuje osobu, jejíž zájmy si odporují se zájmy mladistvého, a ten, kdo byl mladistvému jako obhájce takovou osobou zvolen (§ 44 odst. 1 zákona o soudnictví ve

¹⁸⁵ Nález Ústavního soudu ze dne 13.1.2009, sp. zn. IV. ÚS 1855/08.

¹⁸⁶ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 631.

¹⁸⁷ Tamtéž s. 633-634.

věcech mládeže). V tomto případě je třeba postupovat podle § 37a odst. 2 trestního řádu a rozhodnout o vyloučení advokáta jako zvoleného obhájce z obhajování. V případě ustanoveného obhájce je třeba postupovat podle § 40a odst. 1 trestního řádu a rozhodnout o zproštění ustanoveného obhájce povinnosti obhajování.¹⁸⁸

4.3 Práva a povinnosti obhájce

Základním posláním obhajoby v trestním řízení je poskytovat obviněnému právní pomoc na základě skutečnosti, že obhájce je osoba znalá práva. Práva a povinnosti obhájce a jeho celkové procesní postavení jsou odvozeny od postavení obviněného.

Základní práva a povinnosti obhájce vymezuje § 41 trestního řádu, které má každý obhájce bez ohledu na to, zda je obviněným zvolen nebo je obviněnému ustanoven. Práva a povinnosti obhájce (advokáta) spojená s výkonem advokacie lze dovodit i ze zákona č. 86/1996 Sb., o advokacii, konkrétně ustanovení § 16 a následující.

4.3.1 Práva obhájce

Podle § 41 odst. 2 až 6 trestního řádu mezi základní práva obhájce patří činit za obviněného návrhy, podávat za něj žádosti a opravné prostředky, nahlížet do spisů, účastnit se vyšetřovacích úkonů, mluvit s obviněným, který je ve vazbě bez přítomnosti třetí osoby.

Výčet oprávnění obhájce není stejný s výčtem oprávnění obviněného. V některých směrech je rozsah oprávnění obhájce užší, jako rozsah oprávnění obviněného. Příkladem užšího rozsahu oprávnění obhájce je, že se některé úkony (oprávnění) vážou pouze na obviněného, například právo posledního slova, výslech obviněného apod. Výjimku v tomto případě tvoří řízení proti uprchlému, v kterém obhájci přísluší stejná práva, která jsou jinak vyhrazena pouze obviněnému (§ 304 trestního řádu). Je tomu tak proto, aby prostřednictvím obhájce bylo zajištěno právo na obhajobu obviněného, který není v řízení osobně přítomen, a proto nemůže svá práva vykonávat. O širším rozsahu oprávnění obhájce hovoříme například při účasti obhájce na vyšetřovacích úkonech. Obhájce obviněného je oprávněn se účastnit

¹⁸⁸ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 105.

vyšetřovacích úkonů (§ 165 trestního řádu) na rozdíl od obviněného, který se může účastnit vyšetřovacích úkonů jen se souhlasem policejního orgánu.¹⁸⁹

Obhájce je oprávněn činit za obviněného návrhy, podávat za něj žádosti a opravné prostředky. Obhájce podává za obviněného návrhy na provedení procesních úkonů například na provedení výslechů konkrétních svědků, na přibrání znalce apod. Může podávat návrhy na postoupení věci, na zastavení trestního stíhání, na podmíněné zastavení trestního stíhání, na schválení narovnání a v řízení proti mladistvým také návrh na odstoupení od trestního stíhání, v řízení před soudem může navrhnout zproštění obžaloby. Obhájce je oprávněn také podávat žádost o přezkoumání postupu policejního orgánu nebo státního zástupce, stížnosti, odvolání proti rozsudku, odpor proti trestnímu příkazu.¹⁹⁰

Jedním z práv obhájce je v souladu s § 65 trestního řádu nahlížení do spisů, činit z nich výpisky a poznámky a pořizovat na své náklady kopie spisů a jejich částí. V přípravném řízení mohou být však tato práva ze závažných důvodů odepřena. Nelze je však odepřít po upozornění na možnost prostudovat spisy (§ 65 odst. 2 trestního řádu). Obhájce má právo ve všech stádiích trestního řízení vyžádat si předem kopii nebo průpis protokolu o každém úkonu trestního řízení. Orgány činné v trestním řízení jsou povinny mu vyhovět; odmítnout mohou jen tehdy, když to není z technických důvodů možné (§ 41 odst. 6 trestního řádu). Dle judikatury Ústavního soudu konkrétně nálezu Ústavního soudu ze dne 26.7.2005 sp. zn. I ÚS 54/05 se dané právo nahlížení do spisu nevztahuje na nahlížení do materiálů, které jsou pouhými vnitřními pomůckami a pracovními materiály orgánů činných v trestním řízení.

Dalším právem obhájce je podle § 41 odst. 2 trestního řádu právo účastnit se vyšetřovacích úkonů. Toto právo obhájce je rozvedeno v řadě dalších ustanovení trestního řádu podle toho, v jakém stadiu trestního řízení je vyšetřovací úkon prováděn. Obhájce je již od zahájení trestního stíhání oprávněn být přítomen při vyšetřovacích úkonech, jejichž výsledek může být použit jako důkaz v řízení před soudem, ledaže nelze provedení úkonu odložit a vyznění o něm odložit. Může obviněnému i jiným vyslychaným klást otázky, avšak teprve tehdy, pokud orgán výslech skončí a udělí obhájci k tomu slovo (§ 165 odst. 2 trestního řádu). V hlavním líčení a veřejném zasedání je obhájce oprávněn klást vyslychaným osobám otázky (§ 215 odst. 1, § 235 odst. 2 trestního řádu) a dále má právo žádat, aby mu bylo umožněno provést důkaz, zejména výslech svědka nebo znalce (§ 215 odst. 2, § 235

¹⁸⁹ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 634-635.

¹⁹⁰ VANTUCH, P.: Trestní řízení z pohledu obhajoby. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2014, s. 47.

odst. 2 trestního řádu). V hlavním líčení má právo přednést závěrečnou řeč (§ 216 trestního řádu) a ve veřejném zasedání konečný návrh (§ 235 odst. 3 trestního řádu).

Obhájce je oprávněn mluvit s obviněným, který je ve vazbě v rozsahu stanoveném v § 33 odst. 1 trestního řízení, tj. bez přítomnosti třetí osoby (§ 41 odst. 2 trestního řádu).

Ustanovení § 41 odst. 5 trestního řádu zakotvuje oprávnění obhájce i v případě, kdy zmocnění obhájce již při skončení trestního stíhání zaniklo, podat za obžalovaného dovolání a zúčastnit se řízení o dovolání u Nejvyššího soudu, dále podat žádost o milost a o odklad výkonu trestu.

Jestliže v době, kdy pravomocně skončilo řízení některým z rozhodnutí soudu, a obviněný měl po tuto dobu obhájce, pak je tento obhájce oprávněn s ohledem na příslušná ustanovení zákona o advokacii (např. § 16 zákona o advokacii) i povinen podat za obviněného dovolání a účastnit se řízení o něm, a to bez ohledu na okolnost, že právní mocí už jinak zmocnění tohoto obhájce, aby obviněného obhajoval, zaniklo. V uvedeném případě není žádný důvod k tomu, aby soud ustanovil obviněnému nového obhájce. Soud ustanoví obviněnému obhájce pro účely podání dovolání a účasti v dovolacím řízení pouze za situace, kdy se nejednalo o případ nutné obhajoby a obviněný, neměl v dosavadním řízení obhájce. To vše je možné za splnění určitých podmínek uvedených v § 33 odst. 2, 4 trestním řádu poté, co bylo pravomocně rozhodnuto o právu obviněného na bezplatnou obhajobu nebo obhajobu za sníženou odměnu a obviněný, který si sám obhájce nezvolil, požádal o jeho ustanovení.¹⁹¹

Trestní řád se na různých místech zmiňuje o tom, co je obhájce povinen a k čemu je oprávněn. Aby byl vystižen pravý smysl zákona, je však třeba jako ve všech sporných případech vycházet ze smyslu normy a nelze používat izolovaně jen některé výkladové metody. Z judikatury Ústavního soudu vyplývá zásada, podle níž je třeba respektovat ústavně konformní výklad, jehož smysl spočívá v tom, že v případě, kdy zákon umožňuje více výkladů, je třeba dát přednost takovému, který nejlépe odpovídá ústavě (viz náleží Ústavního soudu č. 48/1995 Sb.). Uskutečnění procesního úkonu podání dovolání je zákonem povinně předepsána právní služba advokáta. Při respektování výkladových zásad zákona je třeba dojít k závěru, že za předpokladů uvedených v § 41 odst. 5 trestního řádu je nejen oprávněním, ale i povinností obhájce dovolání podat samozřejmě na základě pokynu obviněného a jde-li o nesvéprávného, tak popřípadě i proti jeho vůli. Takový výklad nejlépe vyhovuje zásadě náležitého zajištění ústavního práva na obhajobu, protože s jeho použitím dosáhne obviněný svého práva podat dovolání s potřebnou právní jistotou. Obhájci tak zůstávají zachována

¹⁹¹MANDÁK, V.: Právo a povinnost obhájce podat dovolání. Bulletin advokacie 1-2/2009, s. 59-60.

všechna práva a povinnosti, pokud zde jejich využití přichází v úvahu. I když zmocnění obhájce zaniklo, rozšiřuje ustanovení § 41 odst. 5 trestního řádu nejen jeho právo, ale i povinnost podat za obžalovaného ještě též dovolání, což platí i o podání žádosti o milost a o odklad výkonu trestu.¹⁹²

Rozsah oprávnění obhájce vykonávat úkony je rozšířený v případě je-li svéprávnost obviněného omezena. Trestní řád v ustanovení § 41 odst. 4 upravuje, že v případě je-li svéprávnost obviněného omezena, může obhájce vykonávat oprávnění stanovená trestním řádem i proti vůli obviněného.

Pokud orgán činný v trestním řízení považuje zastoupení obviněného obhájcem za nutné, neboť vzhledem k duševním vadám obviněného má pochybnost o jeho způsobilosti náležitě se hájit, může obhájce obviněného, ustanovený či zvolený vykonávat oprávnění uvedená v § 41 odst. 2, 3 trestního řádu se souhlasem obviněného. Proti vůli obviněného může takto postupovat teprve tehdy, bylo-li v příslušném řízení pravomocně rozhodnuto o omezení svéprávnosti. Pokud obviněný vezme odvolání proti rozhodnutí soudu prvního stupně zpět, vztahuje se toto zpětvzetí i na odvolání podané jeho jménem obhájcem. To neplatí, jde-li o obviněného, který je ve svéprávnosti omezen. V tomto případě je zpětvzetí odvolání samotným obviněným právně neúčinné.¹⁹³

Zákon o advokacii přisuzuje advokátovi i další oprávnění. Advokát je oprávněn poskytnutí právních služeb odmítnout, pokud nebyl podle zvláštních předpisů ustanoven nebo Komorou k poskytnutí právních služeb určen (§ 18 odst. 1 zákona o advokacii). Dále je advokát oprávněn za podmínek uvedených v zákoně vypovědět smlouvu o poskytování právních služeb, popřípadě požádat o zrušení ustanovení nebo požádat Komoru o určení jiného advokáta (§ 20 odst. 2 a 3 zákona o advokacii).

4.3.2 Povinnosti obhájce

Základní povinnosti obhájce jsou vymezeny v ustanovení § 41 odst. 1 trestního řádu, podle kterého je obhájce povinen poskytovat obviněnému potřebnou právní pomoc, účelně využívat k hájení jeho zájmů prostředků a způsobů obhajoby uvedených v zákoně, zejména pečovat o to, aby byly v řízení náležitě a včas objasněny skutečnosti, které obviněného

¹⁹² MANDÁK, V.: Právo a povinnost obhájce podat dovolání. Bulletin advokacie 1-2/2009, s. 60-61.

¹⁹³ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 635-636.

zbavují viny nebo jeho vinu zmírňují, a tím přispívají ke správnému objasnění a rozhodnutí o věci. Obhájce je povinen řídit se pokyny klienta, postupovat v zájmu klienta a řídit se zákonem a stavovským předpisem.

Advokát je při poskytování právních služeb nezávislý, je vázán právními předpisy a v jejich mezích příkazy klienta (§ 3 zákona o advokacii). Podle zákona o advokacii je advokát povinen chránit a prosazovat práva a oprávněné zájmy klienta a řídit se jeho pokyny. Advokát však není pokyny klienta vázán, pokud jsou v rozporu s právním nebo stavovským předpisem. O tom je advokát povinen klienta přiměřeně poučit. Advokát je povinen jednat při výkonu advokacie čestně a svědomitě. Je povinen využívat důsledně všechny zákonné prostředky a v jejich rámci uplatnit v zájmu klienta vše, co podle svého přesvědčení pokládá za prospěšné (§ 16 odst. 1 a 2 zákona o advokacii). Advokát je povinen při výkonu advokacie postupovat tak, aby nesnižoval důstojnost advokátního stavu. Je povinen dodržovat pravidla profesionální etiky a pravidla soutěže, které stanoví stavovský předpis (§ 17 zákona o advokacii).

Jednou z důležitých povinností obhájce (advokáta) ve vztahu ke klientovi je povinnost mlčenlivosti. Podle § 21 odst. 1 zákona o advokacii je advokát povinen zachovávat mlčenlivost o všech skutečnostech, o nichž se dozvěděl při poskytování právních služeb. Povinnosti mlčenlivosti může advokáta zprostit pouze klient a po jeho smrti či zániku právního nástupce klienta; má-li klient více právních nástupců, ke zproštění advokáta povinnosti mlčenlivosti je potřebný souhlasný projev všech právních nástupců klienta (§ 21 odst. 2 zákona o advokacii). Zbavení povinnosti mlčenlivosti advokáta klientem nebo jeho právním nástupcem anebo jeho právními nástupci musí být provedeno písemnou formou a musí být adresováno advokátovi; v řízení před soudem tak lze učinit i ústně do protokolu. I poté je však advokát povinen zachovávat mlčenlivost, je-li z okolností případu zřejmé, že ho klient nebo jeho právní nástupce této povinnosti zprostil pod nátlakem nebo v tísní (§ 21 odst. 2 zákona o advokacii).

Obviněný může advokáta zbavit mlčenlivosti pouze písemným podáním zaslaným na adresu sídla jeho advokátní kanceláře, případně před soudem ústním prohlášením učiněným do protokolu. Jakákoliv jiná forma zproštění mlčenlivosti není platná. V praxi se vyskytují případy, kdy se obhájce od policejního orgánu, výjimečně od státního zástupce dozví, že jej obviněný protokolárně zprostil mlčenlivosti. V tomto případě se jedná o neplatné zproštění mlčenlivosti. Pokud dojde k neplatnému zproštění mlčenlivosti obhájce, jež učiní obviněný do

protokolu, může obhájce požádat státního zástupce vykonávající dozor nad přípravným řízením o přezkoumání postupu policejního orgánu.¹⁹⁴

Pokud se obhájce dozví o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem advokacie nebo právní praxe nemá oznamovací povinnost (§ 368 odst. 3 trestního zákoníku). Povinnosti mlčenlivosti obhájce není dotčena zákonem stanovená povinnost překaziti spáchání trestného činu. Pokud se obhájce hodnověrným způsobem dozví, že jiná osoba připravuje nebo páchá některý z trestných činů taxativně vyjmenovaných v ustanovení § 367 odst. 1 trestního zákoníku a spáchání nebo dokončení takového trestného činu nepřekazí.¹⁹⁵

4.4 Způsoby volby obhájce

Jedním ze způsobů realizace práva na obhajobu je právo obviněného nechat se v trestním řízení zastoupit obhájcem, který bude hájit jeho zájmy. Trestní řád počítá především s možností, že si obviněný zvolí obhájce sám a až následně pokud si obviněný obhájce nezvolí i když ho v zákonem stanovených případech musí mít, bude obviněnému obhájce ustanoven.

4.4.1 Zvolený obhájce

Právem zvolit si obhájce je obviněnému dána možnost zvolit si obhájce podle vlastního výběru, svobodně a na vlastní odpovědnost. Právo na svobodnou volbu obhájce je základní složkou práva na obhajobu zaručenou Listinou základních práv a svobod. Právo obviněného zvolit si obhájce je upraveno v § 33 odst. 1 trestního řádu, kdy má obviněný právo zvolit si obhájce a radit se s ním i během úkonů prováděných orgánem činným v trestním řízení.

Ústavní soud ve svém nálezu s poukazem na ustanovení článku 37 odst. 2 a článku 40 odst. 3 Listiny, jakož i článku 6 odst. 3 písm. b) a písm. c) Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod konstatoval, že každý kdo je obviněn z trestného činu má právo obhajovat se za pomoci obhájce podle vlastního výběru, přičemž se tato ústavní záruka promítá i do příslušného procesního předpisu, do trestního řádu (§ 33 odst. 1 trestního řádu), jenž je ve shodě s ústavním pořádkem budován zcela zřetelně na zásadě priority volby obhájce, kterou

¹⁹⁴ VANTUCH, P.: Trestní řízení z pohledu obhajoby. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2014, s. 43-44.

¹⁹⁵ Tamtéž s. 41-42.

je obviněný (obžalovaný) oprávněn uplatnit v kterémkoli stádiu neskončeného řízení. Je proto zásadně na obviněném koho si z osob oprávněných k poskytování právní pomoci formou obhajoby v trestním řízení zvolí.¹⁹⁶

Obviněný si může zvolit za obhájce kteréhokoliv advokáta. Pokud obhájce s volbou souhlasí, dochází k uzavření smlouvy o poskytování právních služeb, na základě které vzniká vztah mezi obviněným a obhájcem. Smlouva o poskytování právních služeb je právním jednáním dvou stran obviněného a obhájce, bývá uzavírána zpravidla písemně a je pouze pro potřeby obviněného a obhájce, není určena k založení do spisu vedeného orgány činnými v trestním řízení.¹⁹⁷

Kromě uzavření smlouvy o poskytování právních služeb uděluje obviněný obhájci plnou moc, v které obviněný zpravidla uvádí rozsah zmocnění, protože zmocnění obhájce může být neomezené, tj. trvá po celou dobu trestního řízení nebo může být omezeno na kratší dobu nebo jen na určité úkony. V praxi se užívá tzv. generální plná moc, která obhájce opravňuje ke všem úkonům, případně i speciální plná moc, která jej opravňuje zastupovat obviněného při jediném úkonu či skupině určitých úkonů. Plnou mocí se obhájce v trestním řízení prokazuje vůči třetím osobám, zejména orgánům činným v trestním řízení. Plnou moc obhájce orgán činný v trestním řízení zakládá do spisu. Další vyhotovení plné moci musí mít obhájce v klientském spisu, aby ji mohl poskytnout k nahlédnutí například orgánům vězeňské služby a dalším osobám, které při kontaktu s ním nemají k dispozici spis. Na plné moci udělené obviněným a předané do spisu musí obhájce výslovně uvést, že zmocnění přijímá, a připojit svůj podpis a datum, případně i hodinu převzetí zmocnění. Od tohoto data a hodiny uvedené na plné moci obhajuje obhájce obviněného.¹⁹⁸

V nález Ústavního soudu soud konstatuje, že obviněný si zvolí obhájce tím, že s ním uzavře smlouvu a poskytování právních služeb a udělí mu plnou moc, kterou se v řízení obhájce prokazuje. Tato smlouva je právním důvodem vzniku zastoupení, jež vzniká její účinností, a jejíž právní účinky jsou spjaty s předložením plné moci.¹⁹⁹

Obhájce si může zvolit samotný obviněný nebo mu ho můžou zvolit i jiné osoby. Podle § 37 odst. 1 trestního řádu pokud obviněný svého práva zvolit si obhájce nevyužije a nezvolí-li mu ho ani jeho opatrovník, může mu ho zvolit jeho příbuzný v pokolení přímém, jeho sourozenec, osvojitel, osvojenec, manžel, partner nebo druh, jakož i zúčastněná osoba. Je-li obviněný omezen ve svéprávnosti, mohou obviněnému zvolit obhájce uvedené osoby i proti

¹⁹⁶ Nález Ústavního soudu ze dne 13.1.2009, sp. zn. IV. ÚS 1855/08.

¹⁹⁷ VANTUCH, P.: Trestní řízení z pohledu obhajoby. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2014, s. 79-80.

¹⁹⁸ Tamtéž s. 79-80.

¹⁹⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 13.1.2009, sp. zn. IV. ÚS 1855/08.

jeho vůli. Oprávněné osoby, kterým zákon dává právo zvolit obviněnému obhájce, činí vlastním jménem a zásadně na své náklady. Obviněný musí s volbou obhájce souhlasit, pokud není osobou, která je ve svéprávnosti omezena.²⁰⁰

Podle nálezu Ústavního soudu lze v případě zvolení obhájce oprávněnou osobou uvedenou v § 37 odst. 1 trestního řádu využít analogie, což značí, že osobou oprávněnou zvolit obviněnému obhájce je nejen osoba výslovně uvedená v § 37 odst. 1 větě první trestního řádu, nýbrž i jiná osoba k obviněnému v poměru rodinném či obdobném, jehož újmu by právem pociťovala jako újmu vlastní. Analogie je v trestním právu hmotném zakázána jen v neprospěch pachatele a v trestním právu procesním ji připustit lze zejména v situaci, kdy jde v analogii ve prospěch obviněného.²⁰¹

Obviněný si může místo obhájce, který mu byl ustanoven nebo osobou oprávněnou zvolen, zvolit obhájce jiného (§ 37 odst. 2 trestního řádu). Tím, že si obviněný zvolí obhájce nového, zanikají oprávnění obhájce dřívějšího. Vždy má přednost ten obhájce, který byl zvolen obviněným, před obhájcem zvoleným jinou osobou nebo obhájcem ustanoveným. Obviněný si může místo ustanoveného obhájce zvolit jiného obhájce nebo může i ustanovenému obhájci udělit plnou moc.²⁰²

Trestní řád zakotvuje v ustanovení § 37 odst. 3 situaci, kdy si může obviněný zvolit dva nebo více obhájců tzv. pluralita obhájců. Maximální počet obhájců, které si může obhájce zvolit, není zákonem omezen. Současné působení více obhájců jednoho obviněného v témže stadiu trestního řízení je možná. Institut plurality obhájců je přípustný pouze tehdy, pokud si obviněný obhájce zvolil sám nebo mu byl zvolen oprávněnou osobou. Pluralita obhájců je zcela vyloučena v případě, kdy je obhájce obviněnému ustanoven.²⁰³

Oproti tomu v německém trestním řízení podle ustanovení § 137 odst. 1 německého trestního řádu je počet zvolených obhájců omezen, počet obhájců zvolených obviněným nesmí přesáhnout tři.²⁰⁴

²⁰⁰ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 629.

²⁰¹ Nález Ústavního soudu ze dne 27.3.2014, sp. zn. III. ÚS 2264/13.

²⁰² JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 629.

²⁰³ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 142.

²⁰⁴ Strafprozeßordnung (StPO) § 137 Recht des Beschuldigten auf Hinzuziehung eines Verteidigers. (1) Der Beschuldigte kann sich in jeder Lage des Verfahrens des Beistandes eines Verteidigers bedienen. Die Zahl der gewählten Verteidiger darf drei nicht übersteigen.

Právo obviněného zvolit si obhájce dle vlastní vůle je ústavně garantované, kterého nemůže být obviněný zbaven. Je věcí obviněného zda svého práva zvolit si obhájce využije a zda obhájce poskytováním právních služeb formou obhajoby v trestním řízení pověří.

4.4.2 Ustanovený obhájce

Jestliže si obviněný svého obhájce nezvolí, ačkoli ho v zákonem stanovených případech musí mít, bude mu obhájce ustanoven. Institut ustanoveného obhájce zakotvuje trestní řád v ustanovení § 38, podle něhož pokud obviněný obhájce mít musí je mu opatřením obhájce ustanoven.

Trestní řád dává zásadně přednost obhájci zvolenému obviněným před obhájcem ustanoveným. Obviněnému nesmí být osoba obhájce vnucována, ledaže se jedná o případ nutné obhajoby a obviněný si sám obhájce nezvolí. Ústavní soud ve svém nálezu vyslovil nepřipustnost ustanovení obhájce soudem v případech, kdy má obviněný obhájce zvoleného, a to i za situace, kdy soud tak chtěl zajistit konání hlavního líčení v případě nutné obhajoby.²⁰⁵

Obviněnému je dána možnost ještě před tím, než mu bude obhájce ustanoven, aby si obhájce zvolil, a je mu určena lhůta ke zvolení obhájce, která je lhůtou soudcovskou. Pokud by obviněnému lhůta ke zvolení nebyla poskytnuta, jednalo by se o porušení práva na obhajobu. V případě, že si obviněný ve stanovené lhůtě nezvolí obhájce, bude mu obhájce na dobu, po kterou trvají důvody nutné obhajoby, neprodleně ustanoven.²⁰⁶

Postup ustanovování obhájce zakotvuje ustanovení § 39 trestního řádu. Obhájce je obviněnému ustanoven písemným opatřením, které se doručuje obviněnému a obhájci. Obhájce ustanoví předseda senátu a v přípravném řízení soudce. Soud vede abecedně uspořádaný pořadník advokátů, kteří s výkonem obhajoby souhlasí. Advokáti vedení v pořadníku jsou jako obhájci jednotlivým obviněným postupně podle pořadí jejich příjmení v pořadníku ustanovováni. V případě byl-li ustanoven advokát, u kterého jsou dány důvody k vyloučení z obhajoby nebo jiné důvody, je ustanoven první následný advokát, u kterého tyto důvody nejsou. Tento systém ustanovování obhájce byl upraven novelami trestního řádu

²⁰⁵ MANDÁK, V.: Meze trestní obhajoby – nástin základních otázek. Bulletin advokacie 10/2003, s. 31.

²⁰⁶ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 166-167.

z roku 2004 a 2006 z důvodu, že v některých případech docházelo při ustanovování obhájců k porušování zásady rovnoměrnosti.²⁰⁷

V souvislosti s procesními úkony ustanovení a zrušení ustanovení obhájce, které mají formu opatření, bych zmínila rozhodnutí Nejvyššího soudu, který rozhodoval o dovolání. Obviněný namítl, že soudy obou stupňů se nevypořádaly se skutečnostmi týkajícími se ustanoveného obhájce. Obviněný uvedl, že byl vyšetřovatelem informován o ustanovení obhájce do protokolu dne 29.3.2001, avšak obhájce mu byl ve skutečnosti ustanoven až opatřením ze dne 31.3.2001. Obviněný poukázal na to, že písemné opatření se doručuje obhájci i obviněnému, avšak on žádné opatření o ustanovení obhájce přede dnem 30.3.2001 neobdržel, a tudíž do 31.3.2011 neměl řádně ustanoveného obhájce a tím bylo porušeno jeho právo na obhajobu. Nejvyšší soud judikoval, že opatření jsou považována za neformální úkony spíše organizačně-technické a operativní povahy. Zákon blíže nevymezuje obsahové a formální náležitosti opatření a ponechává úpravu podzákonným normám. S ohledem na skutečnost, že náležitosti opatření nejsou trestním řízením specifikovány, soudní praxe v zásadě umožňuje, nesnese-li věc odkladu, telefonické ustanovení obhájce, pokud je ustanovení současně nebo vzápětí, zpravidla do 3 dnů, deklarováno a verifikováno v písemné formě.²⁰⁸

Přijatá právní úprava při ustanovování obhájce přinesla spravedlivý, jednoduchý a snadno přezkoumatelný postup při ustanovování obhájců. Naopak na základě tohoto systému se nelze při ustanovování obhájců podle abecedního pořadníku obracet na advokáty podle jejich specializací v dané konkrétní věci. Na druhou stranu je zde stále právo obviněného zvolit si svého obhájce.

Časový okamžik, od kterého má obviněný v trestním řízení ustanoveného obhájce je moment, kdy je obviněnému obhájce v souladu s § 39 trestního řádu soudem ustanoven. Tehdy se de iure stává obhájcem obviněného. Teprve v momentu, kdy byl obhájce soudem ustanoven, může obviněný prakticky využít oprávnění, které mu dává trestní řád, včetně účasti na vyšetřovacích úkonech a obhájce může vykonávat práva a povinnosti vyplývající z ustanovení § 41 trestního řádu.²⁰⁹

Trestní řád v § 39 odst. 4 upravuje postup v případě, že dojde ke spojení věcí a obviněnému byl v každé z těchto věcí ustanoven obhájce. Předseda senátu a v přípravném řízení soudce zruší ustanovení těch obhájců, kteří byli ustanoveni později, jinak i těch obhájců, kteří byli ustanoveni v řízení o méně závažném trestném činu. Obviněnému může

²⁰⁷ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 632-633.

²⁰⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 15.1.2003, sp. zn. 6 Tdo 1062/2002.

²⁰⁹ JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M.: Obhájce v trestním řízení. 1. vydání. Praha: Leges 2011, s. 173.

být ustanoven pouze jeden obhájce. Tzv. pluralita obhájců je v českém trestním řízení možná jen v případě, pokud si obviněný obhájce zvolí, nikoli tedy, pokud mu je obhájce ustanoven.²¹⁰

Obhájce, který byl soudem ustanoven je povinen obhajobu převzít. Podle § 40 trestního řádu může být obhájce z důležitých důvodů (například při ztrátě důvěry mezi obviněným a obhájcem) na svou žádost nebo na žádost obviněného povinnosti obhajování zproštěn. O zproštění povinnosti obhajování rozhoduje v řízení před soudem předseda senátu a v přípravném řízení soudce. Novela trestního řádu z roku 2001 zakotvila ustanovení § 40a, kterým byla upravena povinnost soudu zprostit obhájce z povinnosti obhajování z důvodů uvedených v § 37a odst. 1 a 2 trestního řádu nebo nevykonává-li ustanovený obhájce delší dobu obhajobu. Ustanovení § 40a trestního řádu bylo již zmíněno v kapitole o nezpůsobilosti být obhájcem.

Otázkou zproštění ustanoveného obhájce podle § 40 trestního řádu se zabývala i judikatura. Obviněný podal prostřednictvím svého obhájce dovolání, ve kterém proklamoval porušení svého práva na obhajobu spočívající v tom, že ačkoli byla narušena nezbytná důvěra mezi ním a ustanoveným obhájcem ve smyslu § 20 odst. 2 zákona o advokacii, kterou několikrát signalizoval již soudu prvního stupně formou opakovaných žádostí o změnu obhájce či jako součást svých jednotlivých procesních úkonů, nalézací soud na vzniklou situaci nereagoval. Soud prvního stupně žádosti obviněného ve smyslu § 40 trestního řádu nevyhověl z důvodu, že nelze připustit, aby ke zproštění povinnosti obhájce zastupovat obviněného v trestním řízení došlo jen proto, že obviněný s obhájcem odmítá spolupracovat. Následně odvolací soud pak v odůvodnění svého rozsudku shledal, že v předchozím řízení byla podle něj dodržena všechna procesní práva obviněného, včetně jeho práva na obhajobu. S poukazem na správné projednání žádosti obviněného ve smyslu § 40 trestního řádu před zahájením hlavního líčení uvedl, že soud prvního stupně nepochybil, když žádosti obviněného nevyhověl. Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí konstatoval, že z dikce ustanovení § 40 trestního řádu a v něm užitého slova „může“ přímo plyne, že zde není dána povinnost soudu automaticky na základě žádosti o zproštění obhajoby rozhodnout, nýbrž je na úvaze soudu, zda jsou naplněny důležité důvody pro takové rozhodnutí, či nikoli. Nejvyšší soud poznamenal, že ustanovení § 40 zcela jistě nebylo do trestního řádu zakotveno proto, aby obviněný mohl kdykoli a bez zjevného opodstatnění požadovat po soudu změnu ustanoveného obhájce, například kvůli smyšlenkám týkajícím se výkonu prováděné obhajoby,

²¹⁰ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 263.

nebo dokonce bez toho, že by vůbec uvedl jakýkoli relevantní a smysluplný důvod k takovému opatření. Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí uvedl, že nelze konstatovat, že by k porušení práva na obhajobu obviněného došlo, neboť obviněný byl obhájcem zastoupen po celou dobu trestního stíhání.²¹¹

V českém trestním řízení může být ustanoven pouze jeden obhájce oproti tomu například v německém trestním řízení, kde je výjimečně přípustné, aby byl vedle dosavadního ustanoveného obhájce ustanoven další obhájce.²¹²

Česká právní úprava ve srovnání se slovenskou právní úpravou zakotvuje pouze institut zvoleného a ustanoveného obhájce. Slovenský trestní řád zakotvuje kromě institutu zvoleného a ustanoveného obhájce ještě institut tzv. náhradního obhájce (§ 42 slovenského trestního řádu, zákon č. 301/2005 Sb.).

Smyslem tohoto institutu je, aby v praxi nedocházelo k případům, ve kterých se zvolený nebo ustanovený obhájce nedostaví z objektivních nebo subjektivních důvodů k hlavnímu líčení nebo veřejnému zasedání soudu, čímž by došlo ke zmaření jednání. Náhradní obhájce může být obviněnému ustanoven vedle zvoleného nebo ustanoveného obhájce, je-li důvodná obava, že by mohl být zmařený v přípravném řízení výslech obviněného, který trvá na přítomnosti obhájce, dále že by mohlo být zmařeno hlavní líčení nebo veřejné zasedání pro nepřítomnost zvoleného nebo ustanoveného obhájce.²¹³

4.4.3 Obhajoba určená advokátní Komorou

Od obhajoby na základě plné moci nebo obhajoby obhájcem ustanoveným soudem je třeba odlišovat obhajobu určenou advokátní Komorou. Podmínky pro určení advokáta Komorou stanoví § 18 odst. 2 zákona o advokacii, který zakotvuje, že ten, kdo nesplňuje podmínky pro ustanovení advokáta soudem a ani se nemůže domoci poskytnutí právních služeb podle zákona o advokacii je oprávněn požádat Komoru, aby mu advokáta určila. Komorou určený advokát je povinen právní služby poskytnout, nejsou-li dány důvody pro odmítnutí podle § 19 zákona o advokacii.²¹⁴

²¹¹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 2.7.2013, sp. zn. 4 Tdo 544/2013.

²¹² PFEIFFER, G.: Strafprozessordnung, Kommentar, 5. Auflage, München: C.H.Beck, 2005, s. 393.

²¹³ IVOR, J. a kol.: Trestné právo procesné. 1. vydanie. Bratislava: Iura edition, 2006, s. 235.

²¹⁴ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 265.

Komora určuje obhájce na základě opatření, které má administrativní povahu. Na rozdíl od ustanovení obhájce soudem nevzniká určením advokáta Komorou mezi žadatelem a advokátem právní vztah. Určení advokáta Komorou je příkazem, kterým konkrétnímu advokátovi vzniká povinnost, aby za splnění určitých podmínek poskytl právní službu v určeném rozsahu. Advokát, který byl Komorou určen je povinen uzavřít se žadatelem příkazní smlouvu, na jejímž základě bude udělena plná moc obhájci a tím bude vztah mezi obhájcem a obviněným legitimován.²¹⁵

Komora v rozhodnutí o určení advokáta vymezí věc, v níž je advokát povinen právní služby poskytnout, jakož i rozsah těchto služeb. Komora může v rozhodnutí stanovit i další podmínky poskytnutí právních služeb, včetně povinnosti poskytnout právní službu bezplatně nebo za sníženou odměnu. Určený advokát je povinen právní služby žadateli za určených podmínek poskytnout. To neplatí v případě, jsou-li dány důvody pro odmítnutí poskytnutí právních služeb uvedené v § 19 zákoně o advokacii nebo jde-li o zjevně bezdůvodné uplatňování nebo bránění práva (§ 18 odst. 2 zákona o advokacii).²¹⁶

Podle § 18 odst. 4 zákona o advokacii může Komora určení advokáta kdykoli zrušit, pokud během poskytování právních služeb určeným advokátem v příslušné věci pominou důvody, na základě kterých byl advokát Komorou určen. Advokát je povinen v případě nedohodne-li se s klientem jinak činit veškeré neodkladné úkony po dobu 15 dnů ode dne, kdy došlo ke zrušení jeho určení k poskytování právních služeb. Advokát je povinen činit úkony tak, aby klient neutrpěl na svých právech nebo oprávněných zájmech újmu (§ 18 odst. 4 zákona o advokacii).

4.5 Nutná obhajoba

Obviněný má právo, aby se sám rozhodl, zda bude v trestním řízení zastoupen obhájcem či nikoliv. Trestní řád výslovně stanoví, kdy musí mít obviněný obhájce a to i tehdy pokud si obhájce sám nezvolí nebo si ho zvolit nechce. Institut nutné obhajoby je důležitou součástí práva na obhajobu, které je garantováno v článku 40 odst. 3 Listiny základních práv a svobod.

²¹⁵ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 265.

²¹⁶ FENYK, J., ČÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol.: Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer 2015, s. 208-209.

Zákon taxativně upravuje případy nutné obhajoby v ustanovení § 36 a § 36a trestního řádu, v § 42 odst. 2 zákona o soudnictví ve věcech mládeže. V řízení proti obviněné právnické osobě se ustanovení o nutné obraně nepoužije (§ 35 odst. 2 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob).

Obviněný musí mít obhájce již v přípravném řízení:

- a) je-li ve vazbě, ve výkonu trestu odnětí svobody nebo na pozorování ve zdravotnickém ústavu (§ 116 odst. 2),
- b) je-li jeho svéprávnost omezena,
- c) jde-li o řízení proti uprchlému,
- d) jde-li o sjednávání dohody o vině a trestu.
- e) považuje-li to soud a v přípravném řízení státní zástupce za nutné, zejména proto, že vzhledem k tělesným nebo duševním vadám obviněného mají pochybnosti o jeho způsobilosti náležitě se hájit,
- f) koná-li se řízení o trestném činu, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice převyšuje pět let,
- g) v hlavním líčení konaném ve zjednodušeném řízení proti zadrženému nebo v řízení v němž se rozhoduje o uložení nebo změně zabezpečovací detence nebo změně ochranného líčení, s výjimkou ochranného léčení protialkoholního.²¹⁷

Z výše vymezených okolností zakládajících důvod nutné obhajoby, je zřejmé, že je nezbytné zajistit v případech, kdy obviněný svou obhajobu nemůže vzhledem k zákonem vymezeným objektivním okolnostem sám náležitě obstarat, ať již proto, že se volně nepohybuje na svobodě, nebo mu v tom brání jeho fyzická nebo psychická nezpůsobilost.²¹⁸

Obviněný musí mít v případech uvedených v § 36 trestního řádu obhájce od doby, kdy vznikl důvod nutné obhajoby. Je-li tento důvod dán již v době doručení usnesení o zahájení trestního stíhání (sdělení obvinění), musí mít obviněný obhájce již od sdělení obvinění. Důvod nutné obhajoby podle § 36 odst. 1 písm. a) trestního řádu vzniká vzetím do vazby, tedy potřeba obhájce je dána již od samotného počátku vazby. Obviněný musí mít obhájce i proti své vůli. Vznikl-li důvod nutné obhajoby, je třeba obviněnému nejprve umožnit, aby si

²¹⁷ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 258.

²¹⁸ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 15.6.2011, sp. zn. 8 Tdo 713/2011.

obhájce zvolil. Pokud si obviněný ve stanovené lhůtě obhájce nezvolí, bude mu obhájce ustanoven.²¹⁹

Dalším důvodem nutné obhajoby je situace, kdy je svéprávnost obviněného omezena (§ 36 odst. 1 písm. b) trestního řádu). Vychází se z možnosti znevýhodnění těchto osob před ostatními obviněnými, a proto se omezení svéprávnosti považuje za důvod nutné obhajoby. Jde-li o řízení proti uprchlému, musí mít obviněný vždy obhájce (§ 36 odst. 1 písm. c) trestního řádu). Důvodem nutné obhajoby je skutečnost, že se uprchlý (obviněný) řízení vyhýbá pobytem v cizině nebo na území České republiky, není tedy řízení osobně přítomen a vzhledem k tomu nemůže svá práva vykonávat. Obviněný musí mít obhájce i v případě sjednávání dohody o vině a trestu (§ 36 odst. 1 písm. d) trestního řádu). Důvodem nutné obhajoby je skutečnost, že při sjednávání dohody o vině a trestu se předpokládá dostatečná právní znalost v oblasti trestního práva, zejména s ohledem na skutečnost, že obsah sjednané dohody je klíčový z hlediska konečného rozhodnutí soudu ve věci. Obviněný musí mít obhájce, považuje-li to soud a v přípravném řízení státní zástupce za nutné, že vzhledem k tělesným nebo duševním vadám obviněného mají pochybnosti o jeho způsobilosti náležitě se hájit (§ 36 odst. 2 trestního řádu). Jedná se o situace, kdy například obviněný trpí duševní nemocí, obviněný je po úrazu v kómatu, obviněný má určitý zdravotní handicap, které znesnadňují možnost náležitě se hájit. Důvod nutné obhajoby vzniká vždy, koná-li se řízení o trestném činu, jehož horní hranice převyšuje pět let (§ 36 odst. 3 trestního řádu). Přitom postačuje, když je tento důvod u jednoho z trestných činů. Obviněný musí mít obhájce též v hlavním líčení konaném ve zjednodušeném řízení proti zadrženému (§ 36 odst. 4 písm. a) trestního řádu). Zde je dán důvod obhajoby proto, že je zadržený obviněný omezen na svobodě a vzhledem k značnému psychickému vypětí není dostatečně způsobilý hájit se sám. Zajištění obhajoby prostřednictvím obhájce se vyžaduje i z důvodu nutné obhajoby podle § 36 odst. 4 písm. b) trestního řádu, kdy musí mít obviněný obhájce v řízení, v němž se rozhoduje o uložení nebo změně zabezpečovací detence nebo o uložení nebo změně ochranného líčení.²²⁰

Trestní řád v ustanovení § 36a upravuje otázku nutné obhajoby ve vykonávacím řízení, v němž soud rozhoduje ve veřejném zasedání, v řízení o stížnosti pro porušení zákona, v řízení o dovolání a v řízení o návrhu na povolení obnovy. Ve vykonávacím řízení musí mít odsouzený obhájce, je-li jeho svéprávnost omezena, je-li ve vazbě a jsou-li pochybnosti o

²¹⁹ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 625-626.

²²⁰ VANTUCH, P.: Trestní řízení z pohledu obhajoby. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 2014, s. 65-72.

způsobilosti náležitě se hájit (§ 36a odst. 1 trestního řádu). V řízení o stížnosti pro porušení zákona, v řízení o dovolání a v řízení o návrhu na povolení obnovy musí mít odsouzený obhájce, jde-li o případy uvedené v § 36 odst. 1 písm. a) nebo b) trestního řádu, jde-li o trestný čin, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice převyšuje pět let, jsou-li pochybnosti o způsobilosti odsouzeného náležitě se hájit, jde-li o řízení proti odsouzenému, který zemřel. Ustanovení § 36a trestního řádu upravuje důvody nutné obhajoby po právní moci rozhodnutí. Ustanovení nemění nic na právu odsouzeného zvolit si obhájce. Pokud soud rozhoduje v neveřejném zasedání ustanovení § 36a trestního řádu se neuplatní.²²¹

Novela trestního řádu účinná od 1.1.2012 zavedla možnost omezení nutné obhajoby z vůle obviněného. Záměrem přijetí této novely byla zjevná snaha šetřit veřejné prostředky vyplácené advokátům z důvodu nutné obhajoby. Podle ustanovení § 36b trestního řádu se může obviněný obhájce vzdát, je-li dán důvod nutné obhajoby uvedeného v ustanovení § 36 odst. 3 trestního řádu (řízení o trestném činu, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice převyšuje pět let) nebo uvedeného v ustanovení § 36a odst. 1 písm. b) trestního řádu (ve vykonávacím řízení je odsouzený ve vazbě). Obviněný se může obhájce vzdát, nejde-li o trestný čin, za který lze uložit výjimečný trest. Obviněný se může obhájce vzdát i z důvodu nutné obhajoby podle § 36 odst. 4 písm. a) trestního řádu (v hlavním líčení konaném ve zjednodušeném řízení proti zadrženému).²²²

Z důvodu právní jistoty a vzhledem k závažnosti tohoto kroku může obviněný vzdání se obhájce učinit pouze výslovným písemným prohlášením nebo ústně do protokolu před příslušným orgánem činným v trestním řízení a musí být učiněno za přítomnosti obhájce a po předchozí poradě s ním. Prohlášení o vzdání se obhájce může obviněný vzít kdykoliv zpět, ale za účelem zajištění řádného průběhu trestního řízení a z důvodu, aby se předešlo obstrukcím ze strany obviněného, je v trestním řádu stanoveno, že pokud tak učiní, nemůže se obhájce v tomtéž řízení znovu vzdát.²²³

Důvody nutné obhajoby upravuje také zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže a zákon č. 104/2013 Sb. o mezinárodní justiční spolupráci v trestních věcech.

²²¹ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 627-628.

²²² JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 259.

²²³ Důvodová zpráva k vládnímu návrhu na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů. Sněmovní tisk 335/0, část 1/2. Dostupné z: <<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=6&CT=335&CT1=0>>

V případě zákona o soudnictví ve věcech mládeže jsou důvody nutné obhajoby zakotveny v § 42 odst. 2, 3 a 4. Mladistvý musí mít obhájce a to od okamžiku, kdy jsou proti němu použita opatření podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže nebo provedeny úkony podle trestního řízení, včetně úkonů neodkladných a neopakovatelných, ledaže nelze provedení úkonu odložit a vyrozumění obhájce o něm zajistit. Mladistvý musí mít obhájce i ve vykonávacím řízení jestliže soud rozhoduje ve veřejném zasedání, jde-li o podmíněné propuštění z výkonu trestního opatření odnětí svobody mladistvého a v řízení o stížnosti pro porušení zákona, v řízení o dovolání a v řízení o návrhu na povolení obnovy.²²⁴

Důvody nutné obhajoby podle zákona o mezinárodní justiční spolupráci jsou vymezeny v § 14. Podle uvedeného ustanovení obhájce musí mít vždy osoba, vůči níž se vede řízení o vydání do cizího státu, vůči níž se vede řízení o předání nebo o předání mezinárodnímu soudnímu orgánu uvedenému v § 145 odst. 1 písm. b) nebo c), vůči níž se vede řízení o rozšíření vydání nebo předání, nebo má-li se vyjádřit k tomu, zda se vzdává práva na uplatnění zásady speciality v řízení po vydání z cizího státu. Obhájce musí mít i osoba, vůči níž se vede řízení o uznání a výkonu cizozemského rozhodnutí, rozhodnutí jiného členského státu Evropské unie, nebo rozhodnutí mezinárodního soudního orgánu uvedeného v § 145 odst. 1 písm. b) nebo c), kterým byl uložen nepodmíněný trest odnětí svobody nebo ochranné opatření spojené se zbavením osobní svobody, je-li ve vazbě, výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody nebo ochranného opatření spojeného se zbavením osobní svobody, je-li osoba omezena ve svéprávnosti, jde-li o mladistvého nebo považuje-li to soud za nutné zejména proto, že vzhledem k tělesným nebo duševním vadám této osoby má pochybnosti o její způsobilosti náležitě se hájit.²²⁵

²²⁴ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 258.

²²⁵ § 14 zákona č. 104/2013 Sb., o mezinárodní justiční spolupráci ve věcech trestních.

5 Jiné osoby s obhajovacími právy

Některá práva obhajoby ve prospěch obviněného mohou vykonávat kromě obhájce i další osoby. Tyto osoby můžeme rozdělit do dvou skupin, podle toho, jakým způsobem vykonávají obhajobu. Do první skupiny se řadí osoby, které vykonávají obhajovací práva v zastoupení osoby, proti níž se trestní řízení vede, tedy jejím jménem. Do této skupiny patří opatrovník obviněného. Do druhé skupiny spadají osoby, které vykonávají obhajobu svým jménem, tzv. osoby se samostatnými obhajovacími právy. Mezi tyto osoby se řadí některé osoby blízké obviněnému a v případě mladistvého také orgán sociálně-právní ochrany dětí.

5.1 Opatrovník obviněného

Do první skupiny je zařazen opatrovník obviněného, kterého zakotvuje ustanovení § 34 trestního řádu. Ustanovení § 34 bylo změněno zákonem č. 55/2017 Sb. účinného od 18.3.2017. Původně byl v ustanovení zakotven zákonný zástupce, který byl nahrazen slovem „opatrovník“.

V souvislosti s výše uvedenou novelou trestního řádu provedenou zákonem č. 55/2017 Sb., bych zmínila i změnu terminologie, kdy předchozí názvosloví „způsobilost k právním úkonům“ je nahrazeno slovem „svěprávnost“.

Opatrovník obviněného je oprávněn zastupovat obviněného, který je omezen ve svěprávnosti. Výčet práv opatrovníka je uveden v ustanovení § 34 odst. 1 trestního řádu, přičemž tyto práva může opatrovník vykonávat jen ve prospěch obviněného, a to i proti jeho vůli. Opatrovník je oprávněn zvolit obviněnému obhájce, činit za obviněného návrhy, podávat za něho žádosti a opravné prostředky. Je také oprávněn zúčastnit se určitých úkonů, kterých se podle zákona může zúčastnit obviněný. V případě, že je nebezpečí z prodlení a opatrovník nemůže vykonávat svá práva nebo nebyl-li obviněnému ustanoven, ačkoli jsou dány důvody pro jeho ustanovení, předseda senátu a v přípravném řízení státní zástupce ustanoví obviněnému opatrovníka k výkonu práv. Jinou osobu než advokáta lze ustanovit opatrovníkem jen s jejím souhlasem. Nelze jím ustanovit osobu, u níž je důvodná obava, že pro svůj zájem na výsledku řízení nebude řádně hájit zájmy obviněného.²²⁶

²²⁶ § 34 trestního řádu, zákon č. 141/1961 Sb.

Pokud osoba, která byla omezena ve svéprávnosti, v době rozhodování svéprávnost opět nabyla, nemůže opatrovník (zákonný zástupce) již uplatňovat svá práva uvedená v § 34 trestního řádu.²²⁷

Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže zakotvuje ustanovení § 43, zákonného zástupce nebo opatrovníka mladistvého. Zákonný zástupce nebo opatrovník je oprávněn mladistvého zastupovat, zejména zvolit mu obhájce, činit za mladistvého návrhy, podávat za něho žádosti a opravné prostředky. Je také oprávněn zúčastnit se těch úkonů, kterých se podle zákona může zúčastnit mladistvý, má právo klást vyslýchaným osobám otázky, nahlížet do spisů, s výjimkou protokolu o hlasování a osobních údajů svědka, činit z nich výpisky a poznámky a pořizovat si na své náklady kopie spisů a jejich částí. Ve prospěch mladistvého může zákoný zástupce nebo opatrovník tato práva vykonávat i proti jeho vůli.²²⁸

5.2 Osoby se samostatnými obhajovacími právy

Osoby se samostatnými obhajovacími právy jsou některé osoby blízké obviněnému a v případě mladistvého orgán sociálně-právní ochrany dětí. Ve srovnání s obhajobou vykonávanou opatrovníkem vykonávají tyto osoby obhajovací práva vlastním jménem.

Do skupiny osob se samostatnými obhajovacími právy se řadí příbuzní obviněného v pokolení přímém, jeho sourozenec, osvojitel, manžel, partner a druh. Obsah práv těchto osob je uveden na různých místech zákona. Neužije-li obviněný svého práva zvolit si obhájce, může mu ho zvolit jeho příbuzný v pokolení přímém a je-li obviněný omezen ve svéprávnosti, mohou tak tyto osoby učinit i proti jeho vůli (§ 37 odst. 1 trestního řádu). Tyto osoby mají právo podat stížnost proti usnesení o vazbě, o ochranném léčení a o zabezpečovací detenci (§ 142 odst. 2 trestního řádu) a jde-li o mladistvého, mohou podat stížnost též proti jiným usnesením (§ 72 odst. 2 zákona o soudnictví ve věcech mládeže). Podle ustanovení § 247 odst. 2 trestního řádu mohou také příbuzní obžalovaného v pokolení přímém ve prospěch obžalovaného napadnout rozsudek odvoláním. Zákon přiznává těmto osobám i možnost podat

²²⁷ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 6. vydání. Praha: Leges 2016, s. 623.

²²⁸ § 43 zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

návrh na zahájení odsouzení (§ 363 trestního řádu) i možnost podat ve prospěch obviněného návrh na povolení obnovy, a to i po jeho smrti (§ 280 odst. 3 trestního řádu).²²⁹

Do druhé skupiny osob se samostatnými obhajovacími právy patří kromě příbuzných obviněného v pokolení přímém také orgán sociálně-právní ochrany dětí. Orgán sociálně-právní ochrany dětí může vykonávat obhajovací práva v zájmu obviněného mladistvého, a to i proti jeho vůli. Tato práva zakotvuje zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Orgán sociálně-právní ochrany dětí musí být bez zbytečného odkladu informován o zahájení trestního stíhání mladistvého (§ 60 zákona o soudnictví ve věcech mládeže) a o jeho zadržení, zatčení nebo vzetí do vazby (§ 46 odst. 2 zákona o soudnictví ve věcech mládeže). Příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí má právo být vyzváno o hlavním líčení a veřejném zasedání (§ 64 odst. 2 zákona o soudnictví ve věcech mládeže), při hlavním líčení a veřejném zasedání má právo činit návrhy a dávat vyslychaným otázky a pronést závěrečnou řeč po závěrečné řeči mladistvého obviněného (§ 64 odst. 3 písm. b) zákona o soudnictví ve věcech mládeže). Zákon o soudnictví ve věcech mládeže přiznává orgánu sociálně-právní ochrany dětí právo podávat ve prospěch mladistvého, a to i proti jeho vůli, opravné prostředky (§ 72 odst. 1 zákona o soudnictví ve věcech mládeže). Také může podávat návrhy ve věcech výkonu výchovného opatření a ochranné výchovy (§ 81, § 83-87 zákona o soudnictví ve věcech mládeže).²³⁰

²²⁹ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Leges 2013, s. 266.

²³⁰ FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol.: Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Wolters Kluwer 2015, s. 211.

6 Zhodnocení právní úpravy práva na obhajobu a úvahy de lege ferenda

Právo na obhajobu je základním právem každého a je součástí práva na spravedlivý proces. Právo na obhajobu je zaručeno na vnitrostátní úrovni, zejména článkem 40 odst. 3 Listiny, ale i na mezinárodní úrovni, a to článkem 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a článkem 14 odst. 3 písm. d) Mezinárodního paktu o občanských a politických právech. Rozborem vnitrostátní a mezinárodní právní úpravy lze konstatovat, že právo na obhajobu je garantováno ve všech nezbytných vnitrostátních i mezinárodních předpisech upravující lidská práva a svobody. Vnitrostátní právní úprava funkci obhajoby do značné míry posiluje, a to na základě splnění závazků v trestně právní oblasti, které plynou pro Českou republiku z mezinárodních smluv, kterými je Česká republika vázána, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a také z právních předpisů Evropské unie s přihlédnutím ke stanoviskům a doporučením Rady Evropy. Připravovaná nová rekonstrukce trestního práva procesního České republiky by měla vycházet ze zhodnocení trestně-procesních předpisů a přihlížet k vývoji právní praxe zejména v zemích Evropy s rozvinutým demokratickým systémem.

Záruka zákonného a spravedlivého procesu, jehož cílem je ve smyslu ustanovení trestního řádu nejen spravedlivé potrestání pachatele, ale též náležité objasnění trestného činu, je bez zabezpečení práva na obhajobu prázdným konceptem. V zájmu práva na obhajobu je třeba, aby osoba, proti níž se vede trestní řízení, byla včas a srozumitelně seznámena s důvodem obvinění, proti kterému se má bránit. Osoba, která s důvodem obvinění není seznámena, může se jen stěží řádně na svoji obhajobu připravit. Požadavek na podrobné seznámení se s povahou a důvodem obvinění potvrzuje i judikatura Evropského soudu pro lidská práva.

Každý obviněný má v zásadě možnost, až na výjimku nutné obhajoby, obhajovat se v trestním řízení sám, ale s větší pravděpodobností využije svého práva a zvolí si obhájce podle vlastního rozhodnutí. V případě, že si obviněný obhájce nezvolí, může se dostat do situace, kdy svá všechna práva a procesní prostředky zakotvené v právních předpisech pro svou obhajobu dostatečně nevyužije. Využitím svého práva zvolit si obhájce a radit se s ním je obviněnému poskytována kvalifikovaná právní pomoc a tím je zajišťováno právo na obhajobu tak, aby obviněný v trestním řízení neutrpěl újmu v důsledku, že nedokáže sám plně využít svých procesních práv. Obhajoba prostřednictvím zvoleného obhájce dává obviněnému

možnost kvalifikovanější ochrany jeho práv. Vztah mezi obhájcem a obviněným je vzhledem na význam práva na obhajobu vztahem specifickým, který musí být postaven na vzájemné důvěře.

Obhájce je právním zástupcem obviněného, který obviněnému poskytuje právní pomoc a jedná v jeho prospěch. Právní úprava úlohu obhájce a jeho práva a povinnosti objasňuje, ale nevymezuje jaké má v průběhu trestního řízení postavení, zda je možné jej považovat za subjekt trestního řízení. Názory jsou různé, část nauky považuje obhájce za subjekt trestního řízení bez dalšího, jiná tvrdí, že obhájce se stává subjektem pouze v určitém případě. De lege ferenda by mohl zákon přesně vymezovat, kdo se rozumí subjektem a kdo stranou trestního řízení.

S postavením obhájce souvisí i institut substituce advokáta (obhájce). Advokáta může při jednotlivých úkonech obhajoby zastoupit kterýkoliv koncipient. Zákon však rozsah konkrétních úkonů, pro které se může nechat advokát koncipientem zastoupit, nevymezuje, pouze zastoupení advokáta koncipientem omezuje tím, že se obhájce nemůže dát pro jednotlivé úkony trestního řízení koncipientem zastoupit, a to v řízení před krajským soudem jako soudem prvního stupně, před vrchním soudem a Nejvyšším soudem. V případě substituce advokáta koncipientem by měl zákon stanovovat, v jakém poměru by měla být obhajoba vykonávána osobně advokátem a v jakém s pomocí advokátních koncipientů.

V souvislosti s institutem substituce advokáta koncipientem je v práci zmíněna slovenská právní úprava, konkrétně ustanovení slovenského trestního řádu, které vymezuje zastoupení advokáta koncipientem za podmínky, že s tím obviněný souhlasí. Česká právní úprava by mohla v trestním řádu zakotvovat ustanovení, že při úkonech trestního řízení se může dát obhájce zastoupit advokátním koncipientem, pokud s tím obviněný souhlasí, a to v přípravném řízení, pokud jde o řízení o přečinu a zločinu s výjimkou obzvláště závažného zločinu a v řízení před soudem, pokud jde o řízení o přečinu.

Trestní řád upravuje již zmíněný institut tzv. nutné obhajoby, který spočívá v tom, že v zákonem stanovených případech (například obviněný je vazbě, ve výkonu trestu nebo v případech závažnější trestní činnosti) musí být osoba, proti níž se trestní řízení vede, zastoupena obhájcem. Zákonem stanovené důvody, pro které musí být obviněný zastoupen, patří k nejzávažnějším, a proto považují institut nutné obhajoby z hlediska řádného výkonu práva na obhajobu za nezbytný.

Návrh rekodifikace trestního práva procesního, jehož záměrem je přijetí nového trestního řádu, který bude navazovat na schválený trestní zákoník (zákon č. 40/2009 Sb.) se má dotknout i zásady práva na obhajobu. Zásada zajištění práva na obhajobu se má stát součástí hlavy trestního řádu upravující subjekty trestního řízení, a to v souvislosti s ustanoveními o obviněném a obhájci.

Zásada zajištění práva na obhajobu má být zakotvena dle schválených východisek a principů nového trestního řádu v následujícím znění: „Orgány činné v trestním řízení jsou povinny umožnit tomu, proti němuž se trestní řízení vede, plné uplatnění jeho práv, včetně práva zvolit si obhájce. O těchto právech musí být v každém období řízení vhodným způsobem a srozumitelně poučen s přihlédnutím k povaze prováděného úkonu.“²³¹

²³¹ Nová rekodifikace trestního práva procesního. Východiska a principy nového trestního řádu. Dostupné z: <<http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?j=33&o=23&k=4980&d=281460>>.

Závěr

Předkládaná práce na téma Právo na obhajobu v trestním řízení se zabývá institutem, který je pro trestní právo důležitý. Právo na obhajobu je jedním ze základních dílčích práv, které v souhrnu naplňuje jádro práva na spravedlivý proces. Smyslem práva na obhajobu je zabezpečit, aby obviněný mohl realizovat svá práva v trestním řízení tak, aby byly objasněny všechny okolnosti svědčící v jeho prospěch a aby se na ně dostatečně přihlíželo. Účelem práva na obhajobu je dosáhnout toho, aby byl nevinný ospravedlněn a pachatel odsouzen jen za trestný čin, který spáchal. Právo na obhajobu zahrnuje nejen právo osobní obhajoby, právo zvolit si obhájce a radit se s ním, ale i právo obviněného požadovat od orgánů činných v trestním řízení, aby byly objektivně zjištěny všechny skutečnosti svědčící nejenom v jeho neprospěch, ale i skutečnosti svědčící v jeho prospěch.

Právo na obhajobu představuje určitý koncept, na kterém stojí základ moderního trestního procesu, který v jednotlivých národních právních předpisech počítá ve větší či menší míře s uplatňováním určitých kontradiktorních prvků řízení, jejichž aplikace nevyhnutelně souvisí s reálně vynutitelným právem na obhajobu.

Práce je členěna do několika kapitol, které vymezují právní úpravu práva na obhajobu na vnitrostátní i mezinárodní úrovni, konkrétně práva, která z práva na obhajobu vyplývají. Vzhledem k tomu, že právo na obhajobu jako součást práva na spravedlivý proces interpretuje a dotváří také rozsáhlá judikatura, jsou jednotlivé kapitoly doplňovány judikaturou zejména Evropského soudu pro lidská práva, Ústavního soudu a také Nejvyššího soudu České republiky.

Úvodní kapitola se zaměřuje na historický vývoj práva na obhajobu, především na specifická ustanovení práva na obhajobu s vymezením určitých odlišností. Obsah práva na obhajobu prošel určitým historickým vývojem. Významným legislativním mezníkem bylo přijetí Glaserova trestního řádu v roce 1873, který platil na území Čech, Moravy a Slezska s četnými změnami až do roku 1950. Jednotlivé právní úpravy prošly na našem území v období od roku 1918 až do současnosti podstatnými změnami, právo na obhajobu zakotvovaly podle společenského a politického uspořádání.

Na historické vymezení práva na obhajobu navazuje další kapitola zaměřená na mezinárodní a vnitrostátní právní úpravu práva na obhajobu a na právní úpravu na úrovni Rady Evropy a Evropské unie včetně judikatury Evropského soudu pro lidská práva a Soudního dvora Evropské unie. Institut práva na obhajobu má v současné době velký význam, je zakotven nejen v trestně procesních kodexech každého právního státu, ale i v dokumentech upravující oblast lidských práv a svobod a je důležitým institutem trestního práva, bez kterého si nelze spravedlivé trestní řízení představit. Kapitola zabývající se právní úpravou rozebírá institut práva na obhajobu z několika hledisek, a to zejména z hlediska zakotvení práva na obhajobu v mezinárodních dokumentech o lidských právech a svobodách, které stanoví minimální práva obviněného z trestného činu, dále pak v předpisech Evropské unie, jimiž jsou hlavně směrnice a rámcová rozhodnutí zakotvující minimální standardy, které poukazují na práva obviněných. Další podkapitola se zaměřuje na vnitrostátní právní úpravu práva na obhajobu, a to z hlediska ústavního pořádku, které řadí právo na obhajobu mezi jeden ze základních atributů práva na spravedlivý proces a i z hlediska zákonné úpravy práva na obhajobu v právních předpisech České republiky.

Třetí kapitola se zabývá postavením obviněného, jaké označení nese v jednotlivých stádiích trestního řízení a jaký rozsah procesních práv je obviněnému v určitých fázích trestního řízení přiznán. Legislativní vyjádření a zabezpečení práva na obhajobu poskytuje obviněnému v každém stádiu trestního řízení dostupné právní prostředky k uplatnění práva na obhajobu. Obviněnému náleží důležitá práva, jako je právo vyjádřit se ke všem skutečnostem, které se mu kladou za vinu, právo uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě, právo činit návrhy, podávat žádosti, opravné prostředky a významné právo zvolit si obhájce a radit se s ním. Kapitola se věnuje tomu, jak může obviněný realizovat své právo na obhajobu z pohledu formální a materiální obhajoby, včetně zásady kontradiktornosti a rovnosti zbraní. Každý obviněný má v zásadě možnost, až na výjimku nutné obhajoby, obhajovat se v trestním řízení sám tzv. institut materiální obhajoby. Druhou známější a pravděpodobnější podobou práva na obhajobu je jeho realizace prostřednictvím zvoleného obhájce, která je nazývána obhajobou formální. V případě formální obhajoby zastupuje obviněného před soudy, orgány činnými v trestním řízení a dalšími stranami trestního řízení zplnomocněný advokát, který poskytuje obviněnému kvalifikovanější ochranu jeho procesních práv. V této kapitole je zmíněna i obhajoba obviněné právnické osoby a její právo na obhajobu. Právnické osobě je umožněno zvolit si materiální obhajobu, tedy hájit se sama prostřednictvím svých procesních práv nebo přistoupit k formální obhajobě, tedy zvolit si obhájce a radit se s ním. V souvislosti s právem na obhajobu právnických osob je zapotřebí zmínit, že i nadále platí, že ačkoli se

hovoří o právnické osobě, tak veškerá práva na obhajobu jsou realizována prostřednictvím fyzických osob oprávněných za právnickou osobu v řízení vystupovat.

Klíčovým prvkem efektivního výkonu obhajoby a s ní spojenou realizací ústavně i zákonem garantovaného práva na obhajobu je postavení obhájce, kterým v trestním řízení může být jen advokát. Obhájci, který má klíčové postavení při uplatňování práva na obhajobu, se věnuje čtvrtá kapitola. Kapitola se zaměřuje na historický vývoj postavení obhájce, dále na jeho současné postavení v trestním řízení včetně vymezení jeho základních práv a povinností a s tím spojené způsoby volby obhájce včetně institutu nutné obhajoby. Obhájce je z titulu výkonu svého povolání zástupcem obviněného, stojí vždy na straně obviněného, poskytuje mu potřebnou právní pomoc, chrání a prosazuje jeho práva a oprávněné zájmy a svojí činností pečuje o to, aby byly v řízení náležitě a včas objasněny skutečnosti, které obviněného zbavují viny nebo jeho vinu zmírňují. Základním reálným předpokladem zabezpečení práva na obhajobu je i postavení obhájce vůči soudům a orgánům činných v trestním řízení, které musí být za každých okolností nezávislé. Složkou práva na obhajobu jsou i způsoby volby obhájce. Jedním ze základních práv obviněného je svobodná volba obhájce a v případě, že si obviněný svého obhájce nezvolí, ačkoli ho dle ustanovení trestního řádu v taxativně vymezených případech musí mít, je mu obhájce ustanoven. Jedná se o institut nutné obhajoby, který je důležitou součástí práva na obhajobu. Volba obhájce obviněným má vždy přednost před jeho ustanovením soudem, respektive soud k ustanovení obhájce přistoupí až tehdy, když si obviněný v poskytnuté lhůtě obhájce nezvolí.

Předposlední kapitola je věnována právní úpravě týkající se samostatné skupiny osob, kterým náleží zákonem stanovená práva obhajoby ve prospěch obviněného. Tyto osoby se dělí do dvou skupin podle toho, zda vykonávají obhajovací práva v zastoupení osoby, proti níž se trestní řízení vede, tedy jejím jménem nebo zda vykonávají obhajovací práva svým jménem.

Poslední kapitola je zaměřena na zhodnocení současné právní úpravy práva na obhajobu a na případné návrhy de lege ferenda.

Závěrem lze shrnout, že právo na obhajobu je jednou ze základních zásad trestního řízení a jedním z důležitých lidských práv. Jeho legislativní vyjádření svědčí o úrovni demokracie a o stupni ochrany základních lidských práv a svobod. Právo na obhajobu je vyjádřeno v našem trestním řádu a v dalších souvisejících právních předpisech v souladu s evropskými standardy a mezinárodní právní úpravou a tím se řadí mezi stěžejní právo osoby, proti níž se trestní řízení vede.

Resumé

The right of defense is one of the fundamental rights, which in its entirety fulfills the core of the right to a fair trial. The right of defense is one of the most important rights of the person against whom the criminal proceedings are conducted and must not be neglected in the criminal proceedings. The purpose of the right of defense is to ensure that the accused person can exercise his rights in criminal proceedings so as to clarify all the circumstances that are in his favor and to be sufficiently taken into account.

The thesis is based mainly on the analysis of legal regulations, especially the national law, as well as the international law. The thesis is divided into several chapters. The chapters are supplemented by case law of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court or the Supreme Court of the Czech Republic.

The first chapter offers a historical development of the right of defense as the content of the rights of the defense has undergone certain developments. The historical excursion focuses on the specific provisions of the right of defense with the definition of certain differences, as individual legal systems developed only after the current legislation.

The second chapter focuses on the historical definition of the right to a defense, focusing primarily on international and national law on the right of defense, including the Council of Europe and the European Union. This chapter is devoted to the Institute of the Right to Defense from several points of view, in particular with regard to the establishment of the right of defense in international documents governing the area of human rights and freedoms, European Union regulations, mainly directives and framework decisions, as well as constitutional law. The legal regulation of the rights of the defense in the legislation of the Czech Republic. This chapter also mentions the case law of the Court of Justice of the European Union.

The third chapter deals with the status of the accused, what signs he carries in the various stages of the criminal proceedings, and what extent the rights and obligations of the accused are granted in certain stages of the criminal proceedings. The chapter deals with how the accused can assert his right to a defense from a formal and material defense point of view, including the principle of contradictory and equality of arms. This chapter also discusses the defense of an accused legal person.

The fourth chapter focuses on the person of the defense counsel who is always on the side of the accused in the exercise of his profession, provides him with the necessary legal

assistance, and takes care of his actions to ensure that the proceedings are properly and timely elucidated by facts that alleviate the guilty guilt or alleviate his guilt . The chapter deals with the history of the defense counsel, his position in criminal proceedings, including the definition of his rights and obligations, the ways of choosing a lawyer, including the necessary defense institute.

The penultimate chapter is devoted to the legal regulation of other persons to whom the law confers certain defense rights. Finally, the legal framework for the rights of the defense, including *de lege ferenda*, is assessed.

The right of defense is expressed in our Criminal Procedure Code and other related legislation in accordance with European standards and international law. The rights of the defense and its legislative expressions indicate the level of democracy and the level of protection of fundamental human rights and freedoms within a particular state.

It is possible to summarize that this thesis analyzes the institute of the right of defense in terms of legal regulation at international and national level.

Seznam použitých zdrojů

Monografie

BANASZAK, R. Fair Trial Rights of the Accoused. London: Greenwood Press, 2002, ISBN 9780313305252.

BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. *Komunistické právo v Československu : kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, 1005 s., ISBN 978-80-210-4844-7.

BRUNA, E. *Otázky právního procesu*. Praha: Leges, 20108, 207 s., ISBN 978-80-87212-40-0.

CÍSAŘOVÁ, D. *Obhájce v československém trestním řízení*. Praha: Univerzita Karlova, 1966, 101 s.

FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T. a kol. *Trestní právo procesní*. 6. vydání, Praha: Wolters Kluwer, 2015, 927 s., ISBN 978-80-7478-750-8.

FRYŠTÁK, M. a kol. : *Trestní právo procesní : stav k 1.11.2015*. 1. vydání. Ostrava: Key Publishing, 2015, 338 s. ISBN 978-80-7418-246-4.

GŘIVNA, T. a kol. : *Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století*. Plzeň: Aleš Čeněk 2016, 302 s., ISBN 978-80-7380-593-7.

CHMELÍK, J a kol. *Trestní řízení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, 509 s., ISBN 978-80-7380-488-6.

IVOR, J. a kol.: *Trestné právo procesné*. 1. vydanie. Bratislava: Iura edition, 2006, 993 s., ISBN 80-8078-101-X.

JELÍNEK, J. a kol.: *Trestní právo procesní*. 3. vydání. Praha: Leges, 2013, 864 s. ISBN 978-80-87576-44-1.

JELÍNEK, J., UHLÍŘOVÁ, M. *Obhájce v trestním řízení*. Praha : Leges, 2011., 416 s., ISBN 978-80-87212-88-2.

JELÍNEK, J. a kol.: *Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou*. 6.vydání. Praha: Leges, 2016, 1280 s., ISBN 978-80-7502-106-9.

KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M.: *Evropská úmluva o lidských právech*. Praha: C.H.Beck, 2012, 1687 s., ISBN 978-80-7400-365-3.

MUSIL, J., KRATOCHVÍL, V., ŠÁMAL, P. a kol. : *Kurs trestního práva: trestní právo procesní*. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2007, 1166 s., ISBN 978-80-7179-572-8.

PFEIFFER, G.: *Strafprozessordnung, Kommentar*, 5. Auflage, München: C.H.Beck, 2005, 1183 s., ISBN 978-3-406-52869-9.

PRINC, M : *Soudnictví v českých zemích v letech 1848-1938 : soudy, soudní osoby, dobové problémy*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2015, 329 s., ISBN 978-80-7478-797-3.

ŠÁMAL, P., MUSIL, J., KUČTA, J. a kol. : *Trestní právo procesní*. 4. přepracované vydání. Praha : C.H. Beck, 2013, 1009 s., ISBN 978-80-7400-496-4.

ŠÁMAL, P. a kol. : *Trestní řád : komentář*. 7. přepracované vydání. Praha : C.H. Beck, 2013, 4654 s., ISBN 978-80-7400-465-0.

VANTUCH, P. : *Trestní řízení z pohledu obhajoby*. Praha : C.H. Beck, 2014, 1049 s., ISBN 978-80-7400-457-5.

VANTUCH, P. : *Obhajoba obviněného*. 3. doplněné a přepracované vydání Praha : C.H. Beck, 2010, 651 s., ISBN 978-80-7400-321-9.

WAGNEROVÁ, E., ŠIMÍČEK, V., LANGÁŠEK, T., POSPÍŠIL, I. a kol. : *Listina základních práv a svobod : komentář*. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2012, 906 s., ISBN 978-80-7357-750-6.

Články

BALÍK, S., POLEDNÍK, P.: 15. březen 1939. Bulletin advokacie č. 3/2009.

JELÍNEK, M.: Poznámka k otázce přípustného rozsahu zastoupení advokáta advokátním koncipientem. Bulletin advokacie č. 3/2005.

KRYM, L.: Může ustanovený obhájce pověřit advokátního koncipienta nejen jednotlivými úkony obhajoby, ale i celou obhajobou? Bulletin advokacie 5/2004.

MANDÁK, V.: Meze trestní obhajoby – nástin základních otázek. Bulletin advokacie 10/2003.

MANDÁK, V.: Právo a povinnost obhájce podat dovolání. Bulletin advokacie 1-2/2009.

REPÍK, B. Advokát ve světle judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Bulletin Advokacie. 2002, č. 11/2002.

TICHÝ, J.: Ještě k rozsahu zastoupení advokáta advokátním koncipientem při trestní obhajobě. Bulletin advokacie č. 2/2005.

VANTUCH, P. Zadržení podezřelého a jeho právo na obhajobu. Právní rádce. 2011, č. 10.

Legislativní zdroje

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

Usnesení č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod.

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

Zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim.

Zákon č. 85/1996 Sb., o advokacii.

Zákon č. 104/2013 Sb., o mezinárodní justiční spolupráci ve věcech trestních.

Judikatura

Nález Ústavního soudu ze dne 5.6.1996, sp.zn. II. ÚS 98/95.

Nález Ústavního soudu ze dne 4.6.1998, sp.zn. III. ÚS 308/97.

Nález Ústavního soudu ze dne 12.10.2000, sp.zn. III. ÚS 312/98.

Nález Ústavního soudu ze dne 12.2.2002, sp.zn. I. ÚS 592/2000.

Nález Ústavního soudu ze dne 23.1.2001, sp.zn. IV. ÚS 472/2000.

Nález Ústavního soudu ze dne 18.4.2001, sp.zn. I. ÚS 549/2000.

Nález Ústavního soudu ze dne 28.1.2004, sp.zn. Pl.. ÚS 41/02.

Nález Ústavního soudu ze dne 24.2.2004, sp.zn. I. ÚS 733/01.

Nález Ústavního soudu ze dne 17.6.2004, sp.zn. III. ÚS 239/04.

Nález Ústavního soudu ze dne 5.10.2004, sp.zn. III. ÚS 75/04.

Nález Ústavního soudu ze dne 26.7.2005, sp.zn. I. ÚS 54/05.

Nález Ústavního soudu ze dne 17.4.2007, sp. zn. IV. ÚS 388/06.

Nález Ústavního soudu ze dne 13.1.2009, sp.zn. IV. ÚS 1855/08.

Nález Ústavního soudu ze dne 27.3.2014, sp. zn. III. ÚS 2264/13.

Nález Ústavního soudu ze dne 23.2.2015, sp. zn. I. ÚS 2852/14.

Nález Ústavního soudu ze dne 18.3.2015, sp. zn. IV. ÚS 2443/14.

Nález Ústavního soudu ze dne 10.8.2016, sp. zn. II. ÚS 863/16.

Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 15.1.2003, sp. zn. 6 Tdo 1062/2002.

Rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky, sp.zn. Tdo 23/2008.

Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 2.7.2013, sp. zn. 4 Tdo 544/2013.

Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva o nepřijatelnosti Correia de Matos proti Portugalsku ze dne 15.11.2001, stížnost č. 48188/99.

Usnesení Ústavního soudu ze dne 3.4.2006, sp.zn. IV. ÚS 499/05.

Usnesení Ústavního soudu ze dne 26.9.2006, sp.zn. II. ÚS 597/06.

Usnesení Ústavního soudu ze dne 30.3.2016, sp. zn. III. ÚS 3788/15.

Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 1.3.2001, sp. zn. 3 Tz 13/2001.

Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 14.7.2004, sp. zn. 8 Tdo 574/2004.

Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 15.6.2011, sp. zn. 8 Tdo 713/2011.

Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 18.1.2012, sp. zn. 8 Tdo 1454/2011.

Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25.1.2012, sp.zn. 3 Tdo 87/2012.

Internetové zdroje

Dokument Rady Evropské unie č.14552/1/09. Dostupné z: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14552-2009-REV-1/cs/pdf>.

Důvodová zpráva k vládnímu návrhu na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů. Sněmovní tisk 335/0, část 1/2. Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=6&CT=335&CT1=0>

KOM(2011) 327. Zelená kniha o uplatňování právních předpisů Evropské unie souvisejících s trestním soudnictvím v oblasti zadržení. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0327_/com_com\(2011\)0327_cs.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0327_/com_com(2011)0327_cs.pdf).

Listina základních práv Evropské unie. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>.

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. Dostupné z: http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/mezinar.pakt-obc.a.polit._prava_.pdf.

Možnosti obhajoby ve využití zásady in dubio pro reo v řízení proti uprchlému. Dostupné z: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/moznosti-obhajoby-ve-vyuziti-zasady-in-dubio-pro-reo-v-řízení-proti-uprchlemu-100174.html>>.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 25. července 2000, Matoccia proti Itálii, stížnost 23969/94. Dostupné z: <<http://hudoc.echr.coe.int>>.

Rozsudek Soudního dvora ze dne 2. května 2006, C-341/04. Dostupné z: <<http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=56604&pageIndex=0&doclang=cs&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=465866>>.

Rozsudek Soudního dvora ze dne 28. března 2008, C-7/98. Dostupné z: <http://curia.europa.eu/arrets/TRA-DOC-CS-ARRET-C-0007-1998-200406793-05_00.html>.

Rozsudek Soudního dvora ze dne 3. července 2014, C-129/13. Dostupné z: <<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=154531&pageIndex=0&doclang=CS&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=871904>>.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2010/64/EU ze dne 20. října 2010 o právu na tlumočení a překlad v trestním řízení. Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0064&qid=1492092312009&from=CS>>.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2012/13/EU ze dne 22. května 2012 o právu na informace v trestním řízení. Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0013&qid=1492092373702&from=CS>>.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2013/48/EU o právu na přístup k obhájci v trestním řízení a řízení týkajícím se evropského zatýkacího rozkazu a o právu na informování třetí strany a právu na komunikaci s třetími osobami a konzulárními úřady v případě zbavení osobní svobody. Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0048&qid=1492092427332&from=CS>>.

Stavovský předpis České advokátní komory č. 6/1998 ze dne 8.12.1998, kterým se stanoví pravidla pro výkon substitučního oprávnění advokátních koncipientů a jiných zaměstnanců advokáta. <Dostupné z: <http://www.cak.cz/scripts/detail.php?pgid=23>>.

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod Dostupné z: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_CES.pdf>.

Úřední věstník Evropské unie ze dne 14.12.2007, Vysvětlení k Listině základních práv (2007/C 303/02). Dostupné z: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007X1214\(01\)&from=CS](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007X1214(01)&from=CS)>.

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 15. prosince 2011 o podmínkách zadržování osob v EU (2011/2897(RSP)). Vazební podmínky v EU.

Dostupné z: <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/provisoire/2011/12-15/0585/P7_TA-PROV\(2011\)0585_CS.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/provisoire/2011/12-15/0585/P7_TA-PROV(2011)0585_CS.pdf)>.

Abstrakt

Práce se zabývá právem na obhajobu v rámci trestního řízení v České republice. Práce je členěna do několika kapitol, které vymezují právní úpravu práva na obhajobu na vnitrostátní i mezinárodní úrovni. Práce se v první kapitole zabývá historickým vývojem práva na obhajobu s vymezením určitých odlišností dřívějších právních úprav až do současnosti. V další části práce je rozebrán institut práva na obhajobu z hlediska mezinárodní a vnitrostátní právní úpravy, včetně úpravy na úrovni Evropské unie. Třetí kapitola se zabývá postavením obviněného, jaké označení nese v jednotlivých stádiích trestního řízení a jaká jsou jeho jednotlivá práva na obhajobu včetně obhajoby materiální a formální. Na třetí kapitolu navazuje kapitola rozebírající postavení obhájce v trestním řízení. Zaměřuje se na jeho historický vývoj, substituci advokáta, práva a povinnosti obhájce a jednotlivé způsoby volby obhájce včetně institutu nutné obhajoby. Pátá kapitola se věnuje samostatné skupině osob, kterým náleží zákonem stanovená obhajovací práva. Závěrem je zhodnocena právní úprava práva na obhajobu včetně návrhů de lege ferenda. Práce rovněž zahrnuje judikaturu Evropského soudu pro lidská práva, Soudního dvora Evropské unie, Ústavního soudu a Nejvyššího soudu České republiky.

Klíčová slova: právo na obhajobu, obhájce, trestní řízení

The right of defense in criminal proceedings

Abstract

The thesis deals with the right of defense in criminal proceedings in the Czech Republic. The thesis is divided into several chapters defining the legal rights of the defense at national and international level. The thesis deals with the historical development of the right of defense in the first chapter, defining certain differences of the former legal regulations up to the present. In the next part of the thesis, the institute of the right of defense is analyzed in terms of international and national legislation, including regulation at European Union level. The third chapter deals with the position of the accused, what the denomination carries in the various stages of the criminal proceedings, and what are his individual rights of defense, including material and formal defense. The third chapter follows the chapter analyzing the position of a lawyer in criminal proceedings. It focuses on its historical development, attorney's substitution, advocate's rights and duties, and individual ways of choosing a lawyer, including the necessary defense institute. The fifth chapter deals with a separate group of persons to whom statutory defense rights belong. Finally, the legal framework for the right of defense, including the *de lege ferenda*, is reviewed. The thesis also includes the case law of the European Court of Human Rights, the Court of Justice of the European Union, the Constitutional Court and the Supreme Court of the Czech Republic.

Key words: right of defense, defender, criminal proceedings